

Å BYGGE ET SOSIALDEMOKRATI

Frode Rinnan og utbyggingen av drabantbyen Lambertseter

Marit Spjudvik

Hovedoppgave i kunsthistorie

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Universitetet i Oslo

Våren 2007

Frode Rinnan

1905-1997

Bildet er hentet fra artikkelen "OBOS nye kjempeplan" [sic], OBOS-bladet nr. 5/1950. Forsideillustrasjonen er Arne Stensengs maleri "Bergkrystallen 7, Lambertseter" (1957), som er i Oslo Bymuseums eie.

Til Bystyrets befarings på Lambertseter 1953 laget Frode Rinnan denne visen.
Melodi: "Tvedestrand, for den som ikke vet det ..."

4. ET. BLOKKER

Vi står i Rottenikkens Allé og ser østover. Lengst tilvenstre sees en gruppe 4-etasjeblokker. I fonden av bildet ligger en pittoresk gruppe byggverk. Det er blokker på 4 etasjer. Lengst til høyre [sic] ser vi litt av en boligkjede som er under prosjektering. Hovedmotivet i den arkitektoniske oppbygging vil her bli blokker i 4 etasjer. Bakkenfor kan en tenke seg Nordmarka, lett synlig fra øverste (4.) etasje.

Vi står på Gulostens Terrasse og ser vestover. Lengst til høyre samt i midten ser man et rikt vekselspill mellom boligkjede på boligkjede. Med sine karakteristiske 4 etasjer danner de en helhetsvirkning. Bakerst og øverst skimtes skoler, sykehus, rensesanlegg, siloer og garasjer, industrier og barnehager, som med sine 4 etasjer gir et samstemt bybilde. Øverst til høyre har vi så tomten til det nye Munch-museum som med sine 4 etasjer (blokker) vil bli godt inn i helheten.

Hist hvor Flora kaster sine fnokker
over Akerstraktenes idyll,
hvorav vi i dag kun skimter brokker
mellom grøft og grubb og stein og fyll.
Her hvor bønder gikk blant stubb og stokker
for å hugge seg et fange ved,
ser vi bare 4-etasje's blokker,
og no annet får vi ikke se.

Der hvor dædyr og de ville svaner
vegeterer i naturen ren
skal fra tusen yndige altaner
barna tette på den grønne plen.
Her hvor Skogutvalget går og pløkker
ville bær og tenner kaffebål,
vil de staute 4-etasje's blokker
danne byggeplanen neste år.

Og hvor elgen på sin make kaller
under ville graners sterke sus.
Her skal leketanter gå og tralle
mens de skjønner blokkebarna brus.
Her hvor Friluftsrådet aner ørner
løfte skrik som ryster nut og ur,
skal fra 4-etasje's blokkeshjørner
høres fløyt ifra kanaribur.

Der hvor jenter enda går og loker
etter sau og lam og kalv og keu,
Lurens ljom får svar fra keua's klokker.
Auren spretter etter mark og flu.
Der hvor Kaptein Houge går og tråkker
under sommervind og vintersno
der skal komme 4-etasje's blokker
bare Rolfsen får litt arbeidsro.

Vi har busset rundt i svære flokker
under himlens hvelv og graners ly.
Hvor en hare sprang på hvite sokker
gror det fram en 4-etasje's by.
Vi idag har savnet prest og klokker
men til gjengjeld har vi sett oss mett
på de fine 4-etasje's blokker
der de titter fram så tett i tett.

Vi har skuet våre fremtids vyer
skjønt tilslutt med trett og sløret blåkk.
Og vi ser at bak de skjønne skyer
venter ennu mye snakk og snikk.
Konjunkturer mange planer rokker.
De må legges bort i vent på mynt. -
Ikke så med 4-etasje's blokker.
De skal reises gjennom tykt og tynt..

Innholdsfortegnelse

Innledning	2
Oppgavens mål og problemstillinger.....	4
Valg og prioriteringer.....	4
Arbeidsmåte og kilder.....	5
Kildekritiske spørsmål.....	7
1 Frode Rinnan og hans miljø	8
Perioden frem til 1945.....	8
Karrieren i etterkrigstiden.....	16
2 Drabantbyen – moderne regionplanlegging	20
Hagebyideen.....	20
Das neue Frankfurt og Das neue Berlin – forsøkslaboratorier for moderne, sosial boligbygging.....	23
Hagebyideen tilpasset moderne tider: Storbritannias <i>New Towns</i>	26
Drabantbyplanlegging i København og Stockholm.....	27
Grunnlaget legges for drabantbyplanlegging i Norge.....	28
Beskrivelse av Lambertseter.....	30
Den vitenskapelige planleggingen.....	33
Det urbane og det anti-urbane.....	34
3 Nabolag og sentrum - det sosiale fellesskap	37
Nabolag.....	37
Beskrivelse av nabolagene på Lambertseter.....	38
Sammenligninger med utenlandske eksempler.....	40
Nabolaget som konsept.....	42
Beskrivelse av Lambertseter sentrum.....	44
Sammenligninger med utenlandske eksempler.....	47
Vitenskapelig planlegging av Sentrum.....	49
Kollektivet som samfunnsideal.....	51
4 Boligbebyggelsen – den gode bolig "for alle"	56
Beskrivelse av boligbebyggelsen.....	56
Planleggenes intensjoner.....	59
Resepsjon.....	62
Sammenligninger med samtidig bebyggelse i Storbritannia og Sverige.....	63
Det funksjonalistiske ved boligbebyggelsen.....	67
Arkitektur som politikk.....	76
Konklusjon	79
Bibliografi	84
Illustrasjoner	91
Appendiks: Frode Rinnan; verker og verv	112
Sammendrag	114

Innledning

I utgangspunktet skulle denne oppgaven handle om utbyggingen av drabantbyen Lambertseter. Det skulle imidlertid vise seg vanskelig å skrive om Lambertseter og samtidig se bort fra personen Frode Rinnan. Rinnan var leder for utbyggingen av Lambertseter. Det ble også klart at rundt dette navnet, som dukket opp i alle sammenhenger, var det steile fronter. Han var en arkitekt og planlegger med en uvanlig stor produksjon, deriblant noen av Oslos mest kjente bygninger, men blir sjelden nevnt blant våre fremste arkitekter.

Frode Rinnan (1905-97) ble ferdig utdannet arkitekt ved NTH i 1930. Under utdannelsen knyttet han kontakter som kom til å vare livet ut. Mange av arkitektstudentene i dette miljøet var politisk aktive og erklærte sosialister. De skulle, i likhet med ham selv, komme til å ha stor innflytelse på norsk boligpolitikk i etterkrigstiden. Mens mange forbinder navnet hans med sosial boligbygging, kjenner andre ham best som ”idrettsarkitekten”. Rinnan var sjefsarkitekt for vinter-OL i Oslo i 1952, og var ansvarlig for blant annet Holmenkollen-anlegget, Jordal Amfi og deltakerinnkvarteringen; det som senere ble Sogn studentby. Han har også tegnet den gamle Bislet stadion og Frognerbadet i Oslo, og en rekke andre idrettsanlegg. Rinnan var en av de norske pionerene innen sosial boligbygging, og en sentral figur i den store boligutbyggingen i Oslo etter krigen. Til sammen tegnet han tusenvis av boliger på oppdrag fra OBOS, flere barnehager, skoler, samfunnshus, og dessuten deler av universitetsanlegget på Blindern.

Han var også sterkt engasjert i politikken i Oslo, blant annet gjennom Arbeiderpartiet og som medlem av Oslo Reguleringsråd. Han hadde tette forbindelser til bestemmende myndigheter i Oslo gjennom mange kanaler. I 1945 var det en dramatisk boligmangel i Oslo. Da Oslo kommune ble slått sammen med Aker i 1948, ga det nye, store og sammenhengende arealer å bebygge, og anledning til byplanlegging i en skala som tidligere ikke hadde vært mulig. En ny generalplan for Oslo ble utarbeidet. Frode Rinnan og hans arkitektkontor fikk gjennom OBOS hovedansvaret for regulering og planlegging av hele den såkalte Østensjøbyen; Lambertseter, Manglerud, Ryen, Bøler, Oppsal, Tveita, Haugerud, Bogerud, Langerud og Skullerud. Utbyggingen startet med Lambertseter.

Arkitekten Roar Wik, som var en av Frode Rinnans samarbeidspartnere, har karakterisert Rinnans bidrag til arkitekturhistorien slik:

Det vi har mest grunn til å takke ham for, er hans sterke engasjement og innsats i arbeidet med å bedre boligforholdene i Norge. (---) Begreper som ”bærekraftig byutvikling” og helhetlig planlegging var en selvfølge for ham lenge før slike begreper ble introdusert.¹

Rinnan hadde mange venner, men like mange kritikere. De to følgende karakteristikene vakte min nysgjerrighet ytterligere:

Forfatteren, sosiologen og samfunnsrefseren Rune Slagstad har kalt Rinnan ”arbeiderbevegelsens husarkitekt”, og det er neppe ment som noen hedersbetegnelse.² Mange reagerte på den posisjon Rinnan fikk gjennom kombinasjonen av en rekke offentlige verv og status som favorittarkitekt til tidens største utbygger i Oslo-området – OBOS. Karakteristikkene av Rinnan og hans medarbeidere som ”Rinnan-bandet” og ”gutta med partiboka i orden” var vanlige. Ifølge Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe (forfatterne av boka om PLAN-gruppa) var det visstnok mange som spurte seg ”*hvorfor tas alle viktige beslutninger om Oslo på kontoret til Rinnan og Tveten?*”³

Arkitekturen som Rinnan og hans medarbeidere stod for, var ikke mindre omdiskutert. Christian Norberg-Schulz skriver i Norges Kunsthistorie at de toneangivende i etterkrigstidens norske boligbygging i først rekke var Oslos byplansjef fra 1946, Erik Rolfsen, og arkitekt Frode Rinnan, og at de ”*sammen må ta hovedansvaret for det som skjedde*”.⁴ Dette kan heller ikke tolkes som noen positiv bemerkning. Riktignok berømmer Norberg-Schulz kvantiteten – nesten 370.000 nye boliger ble bygget i perioden 1945-60.⁵ Men han hevder at arkitektene som utdannet seg rundt 1930 manglet et faglig fundament, og at de skapte det han kaller en ”vulgærfunksjonalisme”. Han skriver i et annet bind av Norges Kunsthistorie:

Det menneskebildet som står bak vulgærfunksjonalismen er det ”kvantifiserte”, verdifremmede (for ikke å si ”verdiløse”) menneske; et menneske som oppfatter seg selv som sammensatt av målbare ”behov”, og som bruker de foreliggende målbare ”ressurser” for å tilfredsstillere behovene (...) det å bo reduseres til et spørsmål om kvadratmetre.⁶

¹ *OBOS-bladet* nr. 3/97, nekrolog ”Takk til Frode Rinnan”, s. 45.

² Rune Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax, 1998), 299.

³ Ketil Moe og Johan-Ditlef Martens, minneord ”Frode Rinnan”, *Arkitektnytt* nr. 5/97, 7.

⁴ Christian Norberg-Schulz, ”Fra gjenreisning til omverdenskrise: Norsk arkitektur 1945-1980”, *Norges Kunsthistorie* bind 7 (Oslo: Gyldendal, 1983), 8-9. Den samme kritikken gjentas i Gunilla Lundahl (red.), *Nordisk funksjonalism* (Stockholm: Arkitektur Förlag, 1980), 89.

⁵ Norberg-Schulz, ”Fra gjenreisning til omverdenskrise”, 11.

⁶ Christian Norberg-Schulz, ”Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme: Norsk arkitektur 1914-1940”, *Norges Kunsthistorie* bind 6 (Oslo: Gyldendal, 1983), 109.

Oppgavens mål og problemstillinger

Lite har skrevet av sammenfattende eller utfyllende karakter om Lambertseter eller Frode Rinnan. Et delmål med oppgaven har derfor vært å samle og systematisere eksisterende kunnskap om begge.

Utbyggingen av Lambertseter var for Rinnan en unik mulighet til å realisere sine visjoner og idealer, i kraft av å være sjefsarkitekt og –planlegger for over 3.600 boliger, planlagt og oppført over en kort periode. Den nye generalplanen var basert på utbyggingen av drabantbyer, noe som aldri var blitt gjennomført tidligere i Norge. Jeg har ønsket å finne svar på tre hovedspørsmål:

- *Hvilke inspirasjonskilder lå til grunn for den fysiske utformingen av Lambertseter?*
I hvilken grad adopterte planleggerne løsninger fra utlandet, og hvordan ble disse tilpasset lokalt?
- *Hvilke underliggende ideer og ideologier kommer til uttrykk på Lambertseter?*
Hva uttrykker disse materielle strukturene av ideer? Hadde planleggerne noen mål utover det å bygge flest mulig boliger?
- *I hvilken grad påvirket Frode Rinnan løsningene som ble valgt?*
Hvilke spor finnes av Frode Rinnans arkitektursyn – materielt og ideologisk?

Oppgaven begynner med et kapittel om Rinnan og hans miljø, og fortsetter så med en gjennomgang av de ulike aspektene ved Lambertseter. De fleste forbinder Lambertseter med *boliger*. Det er imidlertid mer enn det som har interessert meg med Lambertseter. Jeg har derfor valgt en hierarkisk inndeling av oppgaven hvor jeg begynner med *drabantbyen*, før jeg tar for meg *sentrumsfunksjonene*, og deretter avslutter med *bebyggelsen*.

Valg og prioriteringer

Det er mange bygninger og elementer som behandles i denne oppgaven. Det har konsekvenser for detaljnivået i analysene; muligheten for å gå i detaljer blir begrenset. Mitt valg har vært heller å forsøke å gi et større oversiktsbilde av Lambertseter som planleggingsfenomen.

Jeg vil stort sett sammenligne Lambertseter med eksempler fra Tyskland, England og Sverige. Hvorfor disse? Selv om han var godt orientert om det som skjedde i det øvrige Skandinavia, USA og Russland, peker både primær- og sekundærkilder klart ut Tyskland, England og Sverige som Frode Rinnans viktigste inspirasjonskilder. Eksemplene i de komparative analysene er valgt ut på en kombinasjon av stofftilfang, representativitet og Rinnans egne referanser.

Det er vanlig å legge biografiske data til et appendiks i en oppgave. Imidlertid anser jeg hele Rinnans erfaringsbakgrunn som så tydelig formende på hans karriere og arkitektursyn, at jeg har valgt å vie ham et eget kapittel. Rinnans bakgrunn er etter min mening en del av historien om Lambertseter.

Arbeidsmåte og kilder

Første fase i arbeidet med oppgaven har i stor grad bestått av innsamling av primærkilder, hvilket viste seg vanskeligere enn antatt. Man kunne forvente at en person som var engasjert på så mange fronter og hadde en så stor produksjon ville etterlate seg en tilsvarende mengde dokumentasjon. Man kunne også forvente at en person eller institusjon ville se verdien av å ta vare på en så vesentlig del av norsk etterkrigstids arkitektur- og planleggingshistorie. Men ifølge Rinnans familie var han glad i ”å rydde og kaste”. Han etterlot seg intet arkiv eller boksamling, og sparte heller ikke på tegninger.

Søk i arkiver etter primærkilder har gitt svært begrensede resultater. Henvendelser til Rinnans familie, venner, tidligere kolleger, Norsk Arkitekturmuseum, Arbeiderbevegelsens arkiv, Norske Arkitekters Landsforbund, hans største oppdragsgiver OBOS, Arkitekthøyskolen, Oslo Byarkiv, Riksarkivet og alle andre tenkelige og utenkelige arkiver og institusjoner, har alle endt med negative eller marginale resultater.

Heller ikke arkitektkontorets (som ble avviklet i 1982) arkiver og tegninger ser ut til å ha blitt tatt vare på. Tidlige tegningsutkast ville vært en interessant kilde for å undersøke eventuelle forskjeller mellom arkitektenes intensjoner – hvordan ønsket de at Lambertseter skulle bli, og hvordan det ble i praksis, begrenset av politiske, økonomiske og tekniske forhold. Det eneste som ser ut til å være tilgjengelig av dokumentasjon av saksgangen, er de endelige tegningene hos Plan- og bygningsetaten i Oslo, med tilhørende spredt dokumentasjon.

En potensiell kilde som ikke er benyttet, er protokoller fra bystyre og reguleringsråd i den perioden Rinnan var aktiv der. Det kunne muligens belyst visse aspekter. Jeg har valgt ikke å gå inn i dette materialet av hensyn til arbeidsomfanget.

Mangelen på primærkilder har resultert i at oppgaven i stor grad er basert på sekundærkilder. Dette gir for så vidt egne muligheter. Lambertseter er omtalt i mange kilder, men er aldri blitt underlagt en dypere analyse. Utbyggingen omtales i de samme generelle vendingene i kildene, og det henvises alltid til forløpere og inspirasjonskilder i Tyskland, England, Sverige og fra hagebybevegelsen. Men det går aldri dypere inn i materien. Noe av det jeg ønsker å gjøre i oppgaven, er å bruke den eksisterende litteraturen til å generere nye spørsmål, og forsøke å sette sammen denne kunnskapen på nye måter.

De viktigste primærkildene har vært intervjuer med Rinnan i aviser og tidsskrifter, Rinnans egne artikler, artikler i *PLAN*-tidsskriftet 1933-36, og de to brosjyrene som ble utgitt i forbindelse med planleggingen og utbyggingen av Lambertseter (begge med Rinnan som redaktør): *Lambertseter. En forstad til Oslo med 10000 innbyggere* (1950) og *Lambertseter 1958* (1958). Jeg har også vært så heldig å få tilgang til transkripsjonen av intervjuet Wenche Findal gjorde med Frode Rinnan i 1992.

De to brosjyrene om Lambertseter har vært verdifulle kilder for analysene. I dag er Lambertseter forandret ved at flere nabolag og enkeltbygninger har kommet til. Bygningsmassen er gjennom 1990-tallet blitt rehabilitert og modernisert blant annet med større balkonger, og har mistet mye av sin opprinnelige karakter. Mine beskrivelser og analyser bygger derfor i stor grad på publikasjonene fra 1950 og 1958, i den perioden Rinnan var ansvarlig for utbyggingen.

Av sekundærkilder har jeg benyttet en del artikler i dags- og fagpresse om Rinnan og Lambertseter. Som det fremkommer av bibliografien, har jeg søkt mye støtte i svensk faglitteratur. Dels var det mange paralleller mellom utviklingen i Sverige og Norge, dels hentet Rinnan mye av sin kunnskap og inspirasjon fra det svenske arkitektmiljøet. Spesielt har Eva Rudbergs bok om arkitekten Uno Åhrén, vært nyttig.⁷ Siden han var Rinnans venn og inspirator, har denne boken hatt stor overføringsverdi til de norske forholdene generelt og Rinnan spesielt. Den svenske litteraturen har gitt innblikk i Rinnans samtidige arkitektmiljø i

⁷ Eva Rudberg er arkitekt, dosent i arkitekturhistorie og forsker ved arkitekturmuseet i Stockholm.

Norden, hvilke tankestrømninger og holdninger som rådet, og bidratt sterkt til min forståelse av Frode Rinnan som arkitekt og planlegger.

Sture Kvarvs doktoravhandling ved Arkitekthøyskolen i Oslo, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*, har vært en viktig utdypning av utviklingen av planleggerrollen i Norge, ikke minst fordi Kvarv intervjuet Frode Rinnan i forbindelse med boken. Johan-Ditlef Martens' og Ketil Moes bok *PLAN 1933-36* har vært en viktig kilde for forståelsen av Rinnans utvikling som arkitekt og politiker.

Barbara Miller Lanes *Architecture and Politics in Germany 1918-1945*, Lisa Brunnströms *Den rationella fabriken. Om funktionalismens rötter*, og Per G. Råbergs *Funktionalistiskt genombrott. Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925-1931* er de bøkene som har vært viktigst for min innsikt i den formen av funksjonalisme som Frode Rinnan var en forkjemper for.

Av muntlige kilder bør nevnes Rinnans datter Ane og hennes mann Erik Selgård, tidligere byutviklingsdirektør i Oslo og Rinnan-kjenner Rolf H. Jensen, og Rinnans tidligere kollega Gunnar H. Christensen.

Kildekritiske spørsmål

Jeg har som nevnt benyttet en del avisintervjuer med Rinnan, og her er det flere hensyn som må tas. For det første er disse som regel skrevet for menigmann, og ikke for et fagmiljø. De er oftest skrevet av en journalist uten fagkunnskaper. Det må tas høyde for at stoffet er popularisert og muligens forenklet. Det som gjengis er ikke nødvendigvis Rinnans ordrette sitater, men journalistens formuleringer. Problemet illustreres ved at jeg har funnet en del motstridende ytringer i ulike medier. Likevel har jeg benyttet en del sitater i hovedoppgaven. De er etter min mening berikende og tydeliggjørende, og kan bringe leseren nærmere kildene. Jeg har imidlertid forsøkt å gjøre dette med "edruelighet", og ta hensyn til det faktum at det å løsrive sitater fra konteksten fort kan forandre sitatets betydning eller valør.

Rinnans egne artikler må ansees som en trygg og etterrettelig kilde. Dessverre er de av begrenset omfang.

Artiklene i *PLAN*-tidsskriftet var nesten uten unntak usignerte i de tre første utgavene. I det siste nummeret er de signerte. Jeg har valgt å tolke de usignerte artiklene som ytringer hele *PLAN*-gruppa stod bak. Det vil si at selv om artikkelen er usignert, har jeg tatt utgangspunkt i at den også representerte Frode Rinnans syn.

Kapittel 1 Frode Rinnan og hans miljø

Som nevnt i innledningen, finnes det ikke annet enn spredte opplysninger om Rinnan i kildene. Dette kapitlet er en samlet og systematisert fremstilling av disse opplysningene. Det er også en presentasjon av arkitekten, politikeren og personen Frode Rinnan, som alle er uløselig knyttet til hverandre. Han fremstår fra kildematerialet som et mangfoldig menneske, med talenter på mange områder.

Perioden frem til 1945

Frode Rinnan ble født i Trondheim 1905, og døde i Oslo 1997. Da han som ungdom ville begynne på NTH, dro han først ett år til sjøs som ”køla-lemper” på en Nordsjø-damper, for å få den nødvendige praksisen som utdannelsen krevde. Denne brakte ham til England midt under en stor generalstreik, som endte med et fatalt nederlag for den britiske arbeiderklassen. Rinnan har kalt det en skole i klassekamp.⁸ Han ble uteksaminert fra NTHs Arkitektavdeling i 1930. På dette tidspunktet var det et studentopprør ved skolen.⁹ Studentene mente at lærerne hadde et for konservativt syn på arkitektur, og ikke forholdt seg til de nye tendensene ute i Europa, det vil si funksjonalismens fremvekst. De bedrev derfor intense studier og reisevirksomhet på egen hånd, og fulgte spesielt godt med på utviklingen i Tyskland:

I det hele tatt finner man blandt arkitektstudentene en betydelig positiv interesse for Tysklands mange interessante nyskapninger i retning av sosial organisasjon etter krigen, ikke minst hvor det gjelder bygningsteknikk og arkitektursyn – og de store sosiale problemer i byene og omkring industrien, hvis løsning legges i arkitektenes hender. Når de unge studenter er ”funksjonalister”, er det ikke på formalistisk men på helt sosialt grunnlag.¹⁰

De opprørske studentene hadde også en spesiell hilsen seg i mellom: De hevet hånden og formet med tommel og pekefinger bokstaven ”C” – for Le Corbusier.¹¹ Ved NTH var Rinnan formann i Samfundet to ganger – 1928 og 1929, og ble av studentavisen beskrevet som ”... den fødte formann, midtpunktet i skarpe diskusjoner og festlige lag, visemakeren, høy, vakker

⁸ *Klassekampen* 10.07.93, ”Da bygget vi den nye tid”

⁹ Mer om dette kan leses i Anne E. Hals, ”Ideologier i endring: Tidsskriftet PLAN og PLAN-gruppen 1930-1936”, hovedoppgave i kunsthistorie ved Universitetet i Oslo (Oslo: Universitetet i Oslo, 1997), 20-23.

¹⁰ *Dagbladet* 2.4.30, ”Funksjonalismen skaper gjæring ved Høiskolens arkitektavdeling i Nidaros”, gjengitt i Ingeborg Glambek, ”Funksjonalismens gjennombrudd i Norge: debatt og ideologisk bakgrunn”, magistergradsavhandling i kunsthistorie ved Universitetet i Oslo (Oslo: Universitetet i Oslo, 1970), 68.

¹¹ Telefonsamtale med Helga Stave Tvinnereim april 1998, hvor hun refererte fra et av sine intervjuer med Rinnan.

og sjarmerende.”¹² Rinnan sa selv at Studentersamfundet var viktigere enn fagene, det var en skole i humanisme, og det var samfunnsspørsmål og ikke teknologi, som ble diskutert.¹³

Politikk var i det hele tatt et viktig tema for mange av studentene. Flere var medlemmer av Mot Dag, også Frode Rinnan. Mot Dag var en forening med det formål å verve intellektuelle for sosialismen.¹⁴ Trygve Bull (selv medlem) hevder at det var de som ikke var interesserte i karriere som ble medlemmer. De hadde ikke noe interesse av å bli en del av det bestående systemet, tvert om ville de revolusjonere det. Rundt 1930 befant Mot Dag seg politisk mellom sosialistene og kommunistene. Som Bull har beskrevet det i et intervju: ”Vi identifiserte oss jo med Arbeiderpartiet, for Arbeiderpartiet var jo kommunistisk”.¹⁵

Mot Dag var en lukket organisasjon preget av streng disiplin, stor arbeidskapasitet og svært sarkastisk språkbruk. Anne Hals forteller om fenomenet ”Mot Dag-smilet” – ”den innviede troendes særegne smil”. Blant motstanderne gikk de under kallenavnet ”Mot Alt”.¹⁶

Organisasjonen hadde flere forgreininger. En av dem var Fram Forlag, som ga ut bøker blant annet av Marx, Engels og Lenin, og titler som Arne Ordings *Det tredje rike* og Max Berlins *Den brune terror* – bøker som advarte mot nazismens fremvekst i Tyskland.

Mot Dag hadde også nær tilknytning til den internasjonale organisasjonen Clarté. Clarté bestod av intellektuelle sosialister, men var ellers en svært sammensatt bevegelse. Den tiltrakk seg religiøse pasifister, de som var skuffet over Versailles-fredens behandling av Tyskland, revolusjonære sosialister som var inspirerte av den russiske revolusjon, og de kom etter hvert også til å kjempe mot fascismen.¹⁷ Også her var Rinnan et aktivt medlem, og han ble senere, i 1935, formann i norske Clarté.¹⁸ Etter første verdenskrig ble det etablert Clarté-grupper i de fleste land i Vest-Europa, med internasjonalt nettverk og utstrakt propagandavirksomhet.

Etter studiene begynte Rinnan som programsekretær i Trøndelag radio, og ble vidgjeten blant lytterne for sine egenkomponerte viser, som han fremførte en ny av hver eneste morgen. I

¹² Arkitektnytt nr. 5/97, ”minneord Frode Rinnan”, 7.

¹³ TV-dokumentaren *En finger med i spillet*, sendt i NRK 25.11.92.

¹⁴ Mot Dag ble stiftet i 1921 av Erling Falk. Først tilsluttet Arbeiderpartiet. I 1925 ble organisasjonen ekskludert, og meldte seg deretter inn i Norges Kommunistiske Parti. Ble så ekskludert derfra i 1929. Oppløst i 1936. Medlemmene gikk da inn i Arbeiderpartiet.

¹⁵ Arngeir Berg (red.), *Veteraner: Samtaler med Trygve Bull, Torolf Elster, Einar Gerhardsen, Trond Hegna, Haakon Lie, Torolv Solheim* (Oslo: Tiden, 1990), 14.

¹⁶ Hals, ”Ideologier i endring”, 17.

¹⁷ Sture Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*, avhandling (dr.ing.) (Oslo: Arkitektthøyskolen i Oslo, 2003), 120.

¹⁸ *Aftenposten* desember 1955 (dato ukjent), ”Allsidig arkitekt”

1931 flyttet han til Oslo, og fikk jobb som assistent hos arkitekt Ole Øvergaard. Her jobbet han i 1 ½ år.¹⁹

Han ble etter hvert ytterligere involvert i kretsen rundt Mot Dag. Han ble forlagssjef i nevnte Fram Forlag i 1933. En annen forgreining av Mot Dag-organisasjonen var Socialistiske Arkitekters Forening. SAF ble stiftet i 1932 som en partipolitisk uavhengig forening, og var sterkt skeptisk til måten både de borgerlige partiene og Arbeiderpartiet ville løse boligspørsmålet på.²⁰ En gruppe svenske arkitekter med Uno Åhrén i spissen ønsket å besøke Oslo med det formål å starte en tilsvarende organisasjon i Sverige. Som svar ble de invitert til en interskandinavisk kongress for sosialistiske arkitekter i Oslo i mars 1933. Dette var starten på et nært samarbeid mellom de norske og svenske arkitektene.²¹

PLAN-gruppa og tidsskriftet PLAN

I 1933 etablerte SAF ”*PLAN – tidsskrift for boligspørsmål og arkitektur*”, som ble utgitt på Fram Forlag. Tidsskriftet kom ut bare 4 ganger fra 1933-36, men fikk mye oppmerksomhet i forhold til antall utgivelser. Mens det i første nummer hadde undertittelen *Tidsskrift for boligspørsmål og arkitektur*, ble den fra nummer to forandret til det noe mer pragmatiske *Tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*. Og mens de to første numrene var preget av Mot Dag-stilens humor og sarkasmer, var de to siste saklige og alvorlige i formen.

PLAN-gruppa plasserte seg i landskapet med denne programerklæringen i første nummer:

Dette tidsskrift stiller sig klart og utvetydig på arbeiderbevegelsens grunn. (---) Arkitektfaget står i virkeligheten i centrum av den omdannelsesprosess som pågår i samfundet. At der venter fremtidens organiserende og videnskapelig arbeidende arkitekt opgaver av uoverskuelig rekkevidde, er sikkert. Men like sikkert er det at arkitektstanden i dag ikke er i besiddelse av de subjektive forutsetninger som vil bli nødvendige. Disse forutsetninger må vi skaffe oss gjennom et målbevisst arbeide. De består ikke bare i kjennskap til vårt fags teknikk. De består i like høi grad i kjennskap til de samfundsmessige vilkår for det arbeide vi skal ta op.²²

Redaksjonen bestod av tolv arkitekter, mange fra miljøet ved NTH i 1930: Frode Rinnan, Carsten Boysen, Eyvind Alnæs, Fredrik Barth, Johs. Borchsenius, Sofus Hougen, Gunnar Øvergaard Jørgen, Einar Karstad, Hans Magnus, Erik Rolfsen, Tønnes Søyland og Olav Tveten. De hadde også en medarbeiderstab som dekket forskjellige fagområder; de hadde allerede adoptert den nye arkitektrollen som var begynt å slå igjennom ute i Europa –

¹⁹ Ifølge hans søknad om opptak i Norske Arkitekters Landsforbund, datert 1938.

²⁰ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 121.

²¹ Hals, ”Ideologier i endring”, 31.

²² *PLAN* nr. 1/33, ”Vårt program”, 7.

arkitekten som samfunnsplanlegger.²³ Christian Norberg-Schulz har beskrevet det slik i Norges Kunsthistorie: ”Både Rinnan og Rolfsen hadde i 30-årene vært med i gruppen bak tidsskriftet ”Plan”, som hadde som målsetning å avskaffe arkitekturen som kunststart til fordel for politisert planlegging.²⁴

De nye utbyggingene i Frankfurt og Berlin ble besøkt, der tyskernes *vitenskapelige boligplanlegging* ble satt ut i livet.²⁵ Disse boligprosjektene fungerte nærmest som et ”prøvelaboratorium” for moderne sosial boligbygging. De vitenskapelige boligstudiene ble videreført i *PLAN*-gruppa. De var også sterkt inspirert av Hannes Meyer fra miljøet rundt Gropius og Kandinsky, og han ble invitert til Oslo. Men Rinnan fortalte i intervju med Wenche Findal at ”Han var en ufordragelig fyr! – Han var så ensidig, en ortodoks kommunist. Hans oppfatninger og budskap var en stor skuffelse, for å si det like ut. (...) Men det var jo han som skapte Bauhaus.”²⁶ Rinnan fortalte i samme intervju at siden ”de ikke hadde lært noe som helst ved NTH”, hadde medlemmer av SAF og *PLAN*-gruppa bestemt seg for å ta igjen det forsømte. De hadde sitt eget ”universitet”, hvor alle hadde møteplikt. Møtene fant sted en gang i uken, og kunne vare hele kvelden og til langt på natt. Blant annet laget de Arbeidernes Leksikon.²⁷

PLAN-tidsskriftet var startet etter europeiske forbilder, og hentet mye av stoffet sitt fra det tyske *Stein, Holz’Eissen* som ble utgitt av Otto Völkers, publikasjoner fra Bauhaus Dessau, den svenske arkitektforeningens blad *Byggmästaren*,²⁸ og det danske tidsskriftet *Kritisk Revy*, som ble utgitt 1926-28. Sistnevnte ble for øvrig redigert av dansk-norske Edvard Heiberg, som var personlig engasjert i Bauhaus, og hadde kontakt med Le Corbusier. Dette tidsskriftet var en inspirasjonskilde både når det gjaldt form – satire, det politiske engasjementet og orienteringen mot den tyske arkitekturen. Men bladet var allerede gått inn da *PLAN* startet opp, og var derfor ingen nyhetskilde. Noen av de sentrale aktørene i disse tidsskriftene skrev også enkelte artikler i *PLAN*.

²³ Medarbeiderne var iflg. *PLAN* nr. 1/1933 følgende: Sosialøkonomi: universitetsstipendiat Johan Vogt, bolighygiene: dr. Carl Viggo Lange, kulturhistorie: konservator Harald Hals, bygningsteknikk: ing. Halvard Løken, akustikk og lydteknikk: ing. Fredrik Møller, belysningsteknikk: ing. Audun Henden.

²⁴ Norberg-Schulz, ”Fra gjenreisning til omverdenskrise”, 9.

²⁵ ”Frode Rinnan – pionér i norsk boligbygging”, *OBOS-bladet* 3/1997, 44. Se for øvrig kap. 2 Drabantbyen: ”Das neue Frankfurt og Das neue Berlin” i denne oppgaven for nærmere omtale av fenomenet.

²⁶ Transkripsjon av Wenche Findals intervju med Rinnan 31.08.92, 3.

²⁷ *Ibid.*, 6-7.

²⁸ Redaktøren var Rinnans venn og Clarté-medlem Uno Åhrén.

Like viktige som de nevnte tidsskriftene var *Das neue Berlin*, hvor de nye prosjektene og teoriene utviklet av Martin Wagner i Berlin mellom 1921 og 1933 ble presentert, og *Das neue Frankfurt*, som rapporterte fra de nye boligområdene som byplansjef Ernst May fikk oppført i Frankfurt. De tyske arkitektene ble beundret for sin bruk av moderne formspråk og teknikker. Men i *PLAN*-gruppas øyne var de ikke politisk konsekvente. Løsningene var for sosialdemokratisk orienterte, og bygde for lite på arbeiderklassens interesser.²⁹

I likhet med Le Corbusier var *PLAN*-gruppa forkjempere for funksjonalismen, men forholdet til ham var ambivalent. De hadde stor respekt for ham som kunstner og opphavsmann for nye ideer, men samtidig så de på ham som ansvarlig for en del av det de kalte "funkiss", det vil si bruk av den industrielle teknikkens former også der hvor man benyttet håndverk. "*Spirene til funkissen*" – *til den formelle overfladiskhet, maskinromantikken og dampbåtmotivene* – *var allerede tilstede hos Le Corbusier*", skrev i de første nummer.³⁰ I tillegg var Le Corbusiers løsen "Arkitektur er revolusjon" ikke nok i *PLAN*-gruppas øyne. De mente at Le Corbusier – i likhet med mange andre radikale arkitekter – ikke hadde forstått at en virkelig ny arkitektur ikke kunne skapes uten at samfunnsforholdene var endret først.

Rinnan har fortalt at allerede i 1933, da de kom ut med sitt første hefte, begynte forutsetningene for gruppas standpunkter å endre seg. Hitler hadde i januar samme år tatt makten i Tyskland, og knust all den sosialistiske virksomhet som de hadde knyttet både sitt håp og sin teori til. Ved Stortingsvalget samme år oppnådde Arbeiderpartiet den største tilslutningen i partiets historie. Det var fremfor alt disse to begivenhetene som førte til at Mot Dag etter hvert reorienterte seg, og sluttet seg til Arbeiderpartiet i 1936.³¹ Dette ble slutten på *PLAN*-tidsskriftet. SAF ble innlemmet i Teknisk forening av Arbeiderpartiet. Her propaganderte de tidligere *PLAN*-medlemmene for to tilnærminger til utfordringene ved boligbyggingen: Gunnar Øvergaard Jørgen representerte den økonomiske sektoren, hvor sosialøkonomene var overbevist om at en sterk økning i boligbyggingen var det mest effektive tiltaket (særlig bifalt av Arbeiderpartiet), mens Frode Rinnan var representant for synet på at byplanlegging var løsningen på de sosiale problemene. Dette synet delte han med Norske Arkitekters Landsforbund. Jørgen fremhevet behovet for en bank for huslån som en

²⁹ Glambeek, "Funksjonalismens gjennombrudd i Norge", 77.

³⁰ *PLAN* nr. 1/1933, "Vårt program", 3.

³¹ Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe (red.), *PLAN 1933-36: Tidsskrift for bolig- og byggespørsmål* (Oslo: Universitetsforlaget, 1983), 27.

del av denne planen, og Rinnan argumenterte for at Oslo og Aker burde slås sammen til én kommune for å forenkle planleggingen.³² Rinnan så neppe noen motsetninger mellom disse to tilnærmingene, snarere som to planleggingsformer som utfylte hverandre.

Martens og Moe påpeker i sin bok at *PLAN*-gruppa kombinerte en rekke nye, radikale tendenser. De propaganderte for en sosial boligbygging, en funksjonalistisk arkitektur, et sosialistisk samfunn og en marxistisk verdensanskuelse.³³ Martens og Moe hevder videre at *PLAN*-gruppa har hatt størst betydning innenfor arbeiderbevegelsen; leieboerorganisasjoner, boligkooperasjonen, fagforeningene og de sosialistiske og sosialdemokratiske miljøene. Etter hvert var det fra disse miljøene som ledelsen i statsapparatet ble rekruttert. Og i takt med denne utviklingen ble mye av *PLAN*-gruppas synspunkter offisiell bolig- og planleggingspolitikk i Norge.³⁴

Rinnans øvrige virksomhet i denne perioden

Utgivelsen av *PLAN*-tidsskriftet var ingen heltidsgeskjeft verken for Rinnan eller de andre medarbeiderne. Skandinavia var preget av den økonomiske depresjonen etter krakket på New York-børsen i 1929, og det var stor arbeidsløshet blant arkitekter. Det var bare to av de tolv nyutdannede arkitektene i gruppa som fikk arbeid.³⁵ Dette bidro til en nomadisk tilværelse for Rinnan. Han dro til Sverige, som så mange andre arbeidsløse arkitekter.

Det har vist seg vanskelig å fastslå de enkelte arbeidsforhold Rinnan hadde i denne perioden. Han oppgir selv i sin søknad om opptak i Norske Arkitekters Landsforbund i 1938, at han jobbet hos HSB i Göteborg i 1 år fra 1934. HSB – ”Hyresgästernas Sparkasse- og Byggnadsförening” – var en leieboerforening som stod sentralt i datidens svenske debatt om sosial boligbygging, og som befattet seg med mange av de samme spørsmålene som *PLAN*-gruppa var opptatt av. De stod også for en omfattende boligbygging. I intervju med Sture Kvarv oppgir Rinnan at han praktiserte som arkitekt i Sverige fra 1934-36, uten at det er utdypet nærmere i denne kilden.³⁶ Han giftet seg også i 1936 med svenske Hanna-Greta Adler, og knyttet bånd til Sverige også på denne måten.

³² Øyvind Thomassen, *Herlege tider: Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965* (Dragvoll: Senter for teknologi og samfunn, NTNU, 1997), 82-83.

³³ Martens og Moe, *PLAN 1933-36*, 12.

³⁴ *Ibid.*, 10.

³⁵ Hals, ”Ideologier i endring”, 31. Intervju med Rinnan 11.5.94.

³⁶ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 211. Intervju med Rinnan juni 1985.

I 1935-36 etablerte han egen arkitektpraksis i Oslo sammen med Olav Tveten og Kjell Colbjørnsen. På samme tidspunkt ble han engasjert som arkitekt og konsulent for Oslo kommunes idrettsvesen, et samarbeid som kom til å påvirke Rinnans karriere i vesentlig grad. I 1935 satte han frem et forslag sammen med Rolf Hofmo om tippemidler til idretten. Dette ble vedtatt av Stortinget først etter krigen.³⁷

De fleste sosialistiske arkitektene var medlemmer av Bygningsarbeiderforbundet, og i 1938 ble Rinnan valgt inn i hovedstyret. Han holdt, i ekte proletarisk ånd, geometrikurs for linoleumsleggere og isolatører, for å gjøre dem bedre i stand til å kontrollere sine akkorder. Dette var kunnskap som direkte påvirket størrelsen på lønningsposen, og kursene var svært populære.³⁸

Allerede på Bygningsarbeiderforbundets landsmøte i 1936 hadde Rinnan fremsatt krav om en landsomfattende statlig plan for boligbyggingen, og en egen kredittinstitusjon for utbyggingen i byene. Regjeringen nedsatte Statens Boligplankomité i 1938, og i 1940 forelå planene for å etablere både et kooperativt landsforbund (det som senere ble NBBL), og en statlig boligkredittinstitusjon (Husbanken). Planene måtte legges på is da krigen kom, og førte ikke til noen praktiske tiltak. OBOS ble nå nedrent av forespørsler om hvordan man skulle gå frem for å danne boligbyggelag. Frode Rinnan ble i praksis Bygningsarbeiderforbundets reisesekretær i perioden før og etter krigsutbruddet. I Bergen dro han for eksempel i gang et initiativ blant bygningsarbeiderne, som endte opp i Bergen og Omegn Boligbyggelag.³⁹

Parallelt med dette jobbet Rinnan i Sverige. Eva Rudberg presenterer i sin bok en oversikt over ansatte ved arkitekten og planleggeren Sven Markelius' kontor i Stockholm, og her står Rinnan oppført uten spesifisert ansettelsestidsrom, men mellom medarbeidere i perioden 1939-40.⁴⁰ I et intervju med Aftenposten i 1965 uttalte Rinnan at

- Jeg lærte også meget da jeg arbeidet hos byplansjef, professor Uno Åhrén. Han var den som for vår generasjon løftet begrepet byplan over fra et ganske snevert område til å bli det gjennomgripende tema i alt vi foretok oss.⁴¹

³⁷ *Byggekunst* nr. 4/1979, "Profil 2: Frode Rinnan", 260.

³⁸ Martens og Moe, *PLAN 1933-36*, 36.

³⁹ Erling Annaniassen, *Hvor nr. 13 ikke er ... Boligsamvirkets historie i Norge*, bind 1 (Oslo: Gyldendal, 1991), 206-208.

⁴⁰ Eva Rudberg, *Sven Markelius, arkitekt* (Stockholm: Arkitektur Förlag, 1989), 190. Markelius var for øvrig byplansjef i Stockholm 1944-54, og sentral i planleggingen av Stockholms drabantbyer.

⁴¹ *Aftenposten* 11.12.65, "Han har preget bybildet. Frode Rinnan er 60 år"

Han spesifiserer ikke noe arbeidsforhold i intervjuet, men Åhren var 1. stadsingeniør i Gøteborg 1932-35, og stadsplansjef 1935-43. Ved kontoret arbeidet bl.a. Fritjof Lindstrøm, C.F. Ahlberg og Gunnar Sundberg, som alle hadde bidratt med stoff til *PLAN*-tidsskriftet.⁴²

Fra 1936 var han som tidligere nevnt engasjert som arkitekt og konsulent for Oslo kommunes idrettsvesen, et engasjement som varte helt frem til 1965. Idrett og fysisk fostring var idealer som lå i tiden som et av funksjonalismens credo, og interessen for masseidrett eksploderte. Folk fikk også mer fritid etter at ferie ble innført for alle yrker. I perioden 1928-38 økte for eksempel medlemsmassen i Arbeidernes Idrettsforbund fra 10.000 til 90.000 medlemmer.

Rinnan uttalte i artikkelen ”Om idrettsplasser” i 1939 at

Det er blitt en viktig sosial oppgave å skaffe det tilstrekkelige antall og riktig utstyrte idrettsanlegg. (---)
En viktig side ved idrettsbevegelsen er at den, sundt drevet, inspirerer til samlet sosial virksomhet, den krever organisasjon, orden.⁴³

Svenske Eva Rudberg skriver at da Göteborgs byplansjef Uno Åhrén startet Göteborgs friluftsråd, var det kanskje etter forbilde fra Oslo, der Rinnan var engasjert i Oslos friluftsråd.⁴⁴

Sosiologen Rune Slagstad har formulert det som følger, og det anser jeg for å være dekkende for Rinnans posisjon:

Arbeiderpartistaten var også en idrettsstat, spent ut mellom venstrestatens to ideer – folkedannelse og folkehigiene. Idretten fikk en egenartet plassering i arbeiderpartistaten; den symboliserte en ny syntese av velferd og kultur – *velferdskulturen*.⁴⁵

Den politiske høyresiden lot seg kraftig provosere da Rinnan ble ansatt som arkitekt ved Oslo kommunes idrettsvesen. Aftenposten hevdet i en artikkel med den talende tittelen ”Også arkitektene trekkes inn i sosialiseringen”, at ansettelsen av Rinnan – ”*et av Mot Dags mest fremtredende medlemmer*” – manglet ethvert saklig grunnlag.⁴⁶

Hans karriere som idrettsarkitekt begynte for alvor da han tegnet Bislett idrettsarena i 1939. I 1940 var Rinnan sentral i det såkalte ”idrettsforliket”, som samlet arbeiderklasse og borgerskap til felles front mot nazismens trussel.⁴⁷ Som så mange andre intellektuelle i Norge, ble Rinnan tatt av tyskerne og sendt i konsentrasjonsleir. Først to år på Grini, deretter to år i Sachsenhausen. På Grini var han arkitekt og byggeleder for brakkebyene, og hadde ”relativt

⁴² Hals, ”Ideologier i endring”, 31.

⁴³ *Byggekunst* nr. 6/39. ”Om idrettsplasser”, 110.

⁴⁴ Eva Rudberg, *Uno Åhrén. En föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering* (Stockholm: Byggeforskningsrådet, 1981), 134.

⁴⁵ Slagstad, *De nasjonale strateger*, 336.

⁴⁶ *Aftenposten* 5.3.36.

⁴⁷ *Byggekunst* nr. 4/1979, ”Profil 2: Frode Rinnan”, 260.

gode år”. Det ble etter hvert mange prominente personer i konsentrasjonsleirene. Et hyppig diskusjonstema var hvordan boligpolitikken i Oslo skulle se ut når krigen en gang tok slutt.⁴⁸ På Grini satt nemlig blant andre Einar Gerhardsen, Martin Strandli (OBOS’ grunnlegger) og Carsten Boysen. Og mange av dem så hverandre igjen i Sachsenhausen. Andre arkitekter flyktet til Sverige, og fikk dermed førstehånds kjennskap til utbyggingen av forstedene utenfor Göteborg og Stockholm som pågikk da.⁴⁹

Karrieren i etterkrigstiden

De offentlige oppdragene

Etter krigen fortsatte Rinnan en periode med sin pendlertilværelse mellom Norge og Sverige. Han fikk i 1945 stipend fra Norsk Bygningsarbeiderforbund for å samle og studere materiale om de svenske, kooperative boligorganisasjonene.⁵⁰ Rinnan oppgir også i intervju at han periodevis jobbet som arkitekt og boligutreder i Sverige etter krigen.⁵¹ Kollegaen og vennen Carsten Boysens arkiv viser omfattende og personlig preget korrespondanse mellom det norske og svenske arkitektmiljøet. Det fremgår av brevvekslingen i 1944-45 at blant andre Uno Åhrén, Boysen og Rinnan stadig utvekslet informasjon og erfaringer. Brevvekslingen viser at det i stor grad var erfaringene og planene fra Sverige som ble formidlet til Norge, og ikke omvendt.⁵²

Rinnan var også engasjert i gjenreisningen av Finnmark etter krigen. Han var rådgiver for Gjenreisningsdepartementet, og var med og planla gjenoppbyggingen.⁵³

Han ble utnevnt til sjefsarkitekt for OL i Oslo i 1952, hvor han tegnet anlegget i Holmenkollen, Jordal Amfi og andre anlegg og fasiliteter som hørte til arrangementet, for eksempel deltakerlandsbyen, som senere ble til Sogn studentby. Nå var han blitt kjendis i den grad at han ble brukt i reklame for et sigarettmerke: ”*Idrettsarkitekten røker Hobby*”. De viktigste idrettsanleggene han tegnet etter OL var Frognerbadet i 1957 og Njårdhallen i 1960.

⁴⁸ Tore Brantenberg, *Sosial boligbygging i Norge 1740-1990: Fra arbeiderbolig til Husbankhus* (Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996), 167.

⁴⁹ *Aftenposten* 01.10.93, ”Lambertseter fyller 40 år: En drøm ble virkelighet”. Intervju med Rinnan. Hvilke arkitekter dette var, fremkommer ikke.

⁵⁰ Erling Annaniassen, *Nå bygger vi den nye tid. Boligsamvirkets historie i Norge*, bind 2 (Oslo: Exil Forlag, 1996), 36.

⁵¹ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 14.

⁵² *Ibid.*, 12-13. Denne korrespondansen finnes i Carsten Boysens arkiv i Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, kassett 38. Da jeg var i kontakt med Carsten Boysens sønn Magnus, og etter avtale med ham gikk igjennom arkivet i 1997, fantes denne korrespondansen ikke i arkivet. Arkivet har ikke vært tilgjengelig siden høsten 2006 pga. flytting av Arkitekturmuseet.

⁵³ *Klassekampen* 10.07.93, ”Da bygget vi den nye tid”

Rinnan tegnet kanskje mange idrettsanlegg, men han tegnet mange flere blokker. Han var ansvarlig for regulering og utforming av en rekke borettslag for OBOS i tre tiår; fra 1940-70-tallet. Disse oppdragene bidro til at Rinnan og Tvetens arkitektkontor i en periode var blant Norges største, med opptil 25 ansatte.⁵⁴ Rinnan ble i et intervju med Aftenposten i 1976 konfrontert med følgende påstand:

- Det finnes dem som hevder at de kommunale myndigheter, stort sett ledet av et Arbeiderparti-flertall, har kvalt en hel generasjon dyktige arkitekter her i landet ved å preferere arkitektfirma Rinnan og Tveten i store utbyggingssaker. (...) Tror De prefereringen har tjent saken, nemlig arkitekturen og bomiljøet?

Rinnan avviste at det hadde skjedd noen preferering.⁵⁵ Han uttalte siden i det nevnte intervjuet med Klassekampen: ”- *Jeg hadde nok nådd langt uten partiboka også. Du ser, jeg har vært en meget flittig mann, og det er en last jeg aldri har blitt kvitt.*”⁵⁶

Rinnan hadde også en rekke verv, for eksempel i Folkets Hus Landsforbund, LOS internasjonale boligkomité, han var foreleser ved Statens Arkitektkurs (senere Arkitekthøyskolen i Oslo), representant for Arbeiderpartiet i Oslo reguleringsråd og Oslo bystyre, president i Norske Arkitekters Landsforbund, og NALs representant i Den internasjonale Arkitektunionens kommisjon for rekreasjon, idrett og turisme. For øvrig henvises til appendiks, som er en mer omfattende, kronologisk oversikt over verker og verv.

Rinnan og politikken

Mange tidligere Mot Dag- og *PLAN*-medlemmer kom i sentrale maktposisjoner etter krigen, delvis gjennom sitt medlemskap i Arbeiderpartiet. Rinnan fortalte i intervjuet med Wenche Findal:

... så kom vi til å snakke om hvem som var medlemmer av Mot Dag i den tiden – og da viste det seg at i 1945-46 kunne vi nevne tre rådmenn i Oslo by, tre statsråder i Gerhardsens første regjering, universitetsstipendiater og professorer i en lang rekke, bl.a. Johan Vogt og Karl Evang som nettopp var utnevnt til helsedirektør.⁵⁷

Det var et lite miljø hvor alle kjente alle, og hvor mange beslutninger ble tatt etter uformell kontakt. Johan Hoffmann og Jacob Christie Kielland satt i mange år sammen i Husbankens styre. De var tremenninger og kjente hverandre godt. Også Hoffmann og Rinnan kjente

⁵⁴ Iflg. Gunnar H. Christensen. Firmaet ble avviklet i 1982.

⁵⁵ *Aftenposten* 23.10.76, ”Arkitekturen ned fra pidestallen”. Rinnan intervjuet av Gerd Hennem.

⁵⁶ *Klassekampen* 10.07.93, ”Da bygget vi den nye tid”

⁵⁷ Transkripsjon av Wenche Findals intervju, 6-7.

hverandre. Rinnan fortalte at de ofte diskuterte boligbygging privat. Og Rinnan og boligdirektøren Kielland var naboer i borettslaget Balkeby i Oslo.⁵⁸

De såkalte ”torsdagsmøtene” i Rådhuset var legendariske. De ble startet av finansrådmann Egil Storstein, og var en del av planleggingskulturen på høyt nivå i kommunen. Rinnan, boligrådmannen, teknisk rådmann, kommunikasjonsrådmann og reguleringsjef Erik Rolfsen deltok. Etatssjefene møtte etter behov sammen med arkitektene. Rinnan mente at ”torsdagsmøtene” fikk mye å si for fremdriften og den faglige tyngden i beslutningsprosessen, og i praksis ble de et sentralt planleggingsorgan utenfor de lovfestede organer.⁵⁹ Da det ble diskutert hvordan de nye områdene i Aker skulle brukes i byutviklingen, var det administrasjonen som bestemte. ”Politikerne ruslet rundt i korridorene og lurte på hva som foregikk. De fikk beskjed om å ikke legge seg opp i administrative saker.”⁶⁰ Ifølge Rinnan godtok bystyret nesten alltid byplanrådets innstillinger: ”Det opplyste eneveldet hadde sine fordeler”.⁶¹

Arbeiderpartiets dominans i boligpolitikken gikk ikke upåaktet hen i Høyre-kretser, og var en konstant kilde til irritasjon og gnisninger mellom de politiske fløyene. Følgende sitat hentet fra artikkelen ”Rinnan, bilen og vi” er nok beskrivende for hvordan Rinnan ble oppfattet i de borgerlige partiene:

Arkitekt Rinnan har på flere måter røpet at han ikke er moderne og framsynt nok. Han later til ennå å leve i den fjerne klassekampens tid, som når han forleden står i bystyret og polemiserer mot tider da man bygde boliger atskilt for ”overklassen, middelklassen og arbeiderklassen”. Det er i virkeligheten Rinnan selv som ikke er vokst ut av 1920-årenes fjerne forhold. Hans ”boligmasse” er folk som skal juble fornøyd hvis de får kjedelige, men noenlunde moderne treroms serieleiligheter i serieblokker på Lambertseter og subsidier til innskuddet. Han har ikke forstått at det gamle økonomiske og sosiale klasses skillet for lengst er forsvunnet, at ”arbeiderklassen” er blitt middelstand med høy levestandard og moderne dags forstand.⁶²

Rinnans sjonglering med rollene som politiker og arkitekt fikk sitt endelikt i 1963, da Oslo kommune ville utlyse en arkitektkonkurranse for utbygging av det såkalte Ditten-kvartalet. Rinnan satt i juryen. Under utarbeidelse av programmet for konkurransen, kom Rinnan og de andre arkitektene frem til at premissene for utbyggingen langt oversteg det vedtektene for strøket tillatte, og at det først måtte utarbeides en ny byplan for hele området. Denne oppfatningen ble støttet av Norske Arkitekters Landsforbunds Oslo-forening – del av det

⁵⁸ Elsa Reiersen og Elisabeth Thue, *De tusen hjem. Den Norske Stats Husbank 1946-1996* (Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996), 227-228.

⁵⁹ Erik Opsahl og Ivar Sekne, *Fra bønder til blokker: historien om Lambertseter – Norges første drabantby* (Oslo: Søndre Aker Historielag, 1993), 149.

⁶⁰ Rinnan i intervju til Edgeir Benum 12.12.88, og Erik Rolfsen til sm. 15.12.88. Edgeir Benum, *Oslo bys historie* bind 5: ”Byråkratienes by: Fra 1948 til våre dager” (Oslo: Cappelen, 1994), 36.

⁶¹ Reiersen og Thue, *De tusen hjem*, 228.

⁶² *Dagbladet*, 20.9.58.

samme NAL som Rinnan på dette tidspunkt var president for. Problemene ble uoverstigelige da Arbeiderpartiets bystyregruppe – hvor Rinnan var medlem – ville stemme for utbygging. Verre var det at ledelsen forlangte at samtlige representanter skulle møte i bystyret med bundet mandat om å stemme for. Saken endte med at Rinnan oppsiktsvekkende avstod fra å stemme, og han trakk seg både fra bystyregruppa og som president i NAL.⁶³ Arkitekten og fagmannen vant over politikereren til slutt.

⁶³ Fremstillingen er basert på artikkelen ”En utmeldelse” i *Aftenposten* 30.8.63; Odd Brochmann, - *disse arkitektene: en historie om deres liv og virke i Norge* (Oslo: Arkitektnytt, 1986), 65.

Kapittel 2 Drabantbyen – moderne regionplanlegging

Første del av dette kapitlet tar for seg forutsetningene for utbyggingen av Lambertseter. Det starter med en redegjørelse for hagebyideen, og plasserer den i samtidens regionplanlegging. Deretter følger en beskrivelse av den eksperimentelle, sosiale boligbyggingen i Frankfurt og Berlin, som gjorde et sterkt inntrykk på Frode Rinnan og *PLAN*-gruppa. Så introduseres hagebyens moderne etterfølger; de engelske *New Towns*, etterfulgt av en kort beskrivelse av planleggingen av det moderne København og Stockholm. Neste del er en beskrivelse av tilpasningen av disse ideene til norske forhold, og Lambertseter som drabantby. Kapitlet avsluttes med den vitenskapelige planleggingen, og en redegjørelse av det anti-urbane aspektet ved drabantbyprinsippet.

Hagebyideen

Hagebyideen hadde en enorm innflytelse på byplanleggingen i den vestlige del av verden i første halvdel av 1900-tallet. Ideen om hagebyen kan spores tilbake til slutten av 1800-tallet. Den var et svar på den eksplosjonsartede tilflyttingen til byene – særlig London – i forbindelse med industrialiseringen. Hagebyen ble lansert av Ebenezer Howard i boken *Tomorrow – a Peaceful Path to Real Reform* i 1898. Det de fleste i dag forbinder med begrepet hageby, er gjerne et idyllisk og pittoresk utseende boligområde med lave mursteinshus med hager og kurvede gateløp á la vår egen Ullevål hageby i Oslo. Imidlertid er dette egentlig en *hageforstad*, hvor bygningene riktignok har den opprinnelige hagebyens utseende, men ingenting av dens idémessige program. Hagebyideen var først og fremst en sosial reform og en ny type planlegging. Rinnan uttalte i intervju med Wenche Findal at ”- Vi kan jo gå fra det ene stedet på Lambertseter til det andre, og se hvordan denne åpne by, som er en slags uformell hageby...”⁶⁴

Howards forslag var en planlegging som kombinerte byens og landlivets fordeler. Men den var også en visjon om en sosial reform, basert på en involvering av det offentlige som til da stort sett hadde vært fraværende. Det skulle være en kommunal oppgave å kjøpe, eie, utvikle og kontrollere nye arealer for utbygging. Selve utbyggingen skulle et aksjeselskap stå for, men det ideelle var at det offentlige også påtok seg denne oppgaven. Hagebyen skulle tilby arbeidsplasser, skoler og helseinstitusjoner for alle sine innbyggere, og således være en selvstendig by. Hagebyen skulle kompensere for storbyens sosiale fremmedgjøring, og

⁶⁴ Transkripsjon av Wenche Findals intervju med Frode Rinnan, 9.

inkorporere alle typer mennesker. Planen hadde dermed både sosiale, økonomiske og politiske elementer.

Sir Theodore Chambers og C.B. Purdom definerte begrepet 'hageby' i 1922 ved en konferanse arrangert av the International Garden Cities and Town Planning Association:

Hagebyen må være stor nok til å være en uavhengig by i konteksten av det området den befinner seg i. Den må sørge for alle klasser i lokalsamfunnet. Den må sørge for at industrien kan opprettholdes. Den må planlegges som en helhet. Den må kombinere rurale interesser med urbane interesser. Den må kontrollere grunnen den ligger på og som omgir den. Ingenting som ikke inneholder alt dette, kan kalles en hageby.⁶⁵

Hagebyens grunnleggende formale oppbygning ble av Ebenezer Howard fremstilt ved et konsentrisk diagram (ill. 1), som kunne tilpasses lokale forhold. I sentrum fant man moderbyen, omgitt av en sirkel av hagebyer, hver med et ideelt innbyggertall på 32.000. Helt nye byer skulle bygges opp fra grunnen av. Byene skulle forbindes med moderbyen via et effektivt vei- og jernbanenett.

Den enkelte hagebyen skulle også være konsentrisk oppbygget, og delt i soner. Den innerste sonen utgjorde sentrum bestående av butikker, offentlige bygninger og jernbanestasjon, omgitt av neste sone – boligområdene. I ytterkantene skulle byen være omringet av et jordbruksbelte som skulle bidra til å holde luften ren og innbyggerne sunne, og gi dem en følelse av å bo på landet. For å separere boligområdene fra industriområdene uten at avstanden fra hjem til arbeid ble for stor, skulle fabrikkene legges langs den sirkulære jernbanen som ville omgi byen.

Boligbebyggelsen skulle være lav, og hver bolig ha en egen, rommelig hage. Boligområdene skulle inndeles i "nabolag" (*neighbourhoods*) med maksimalt 5.000 innbyggere og ha lokale arbeidsplasser og servicefunksjoner. Den første hagebyen, Letchworth utenfor London, ble påbegynt i 1904. Arkitektene Raymond Unwin og Barry Parker utarbeidet planen. Den ble etterfulgt av Welwyn Garden City i 1923.⁶⁶

Hagebyideen var i pakt med tidens nye tenkning – regionplanlegging. Den skotske biologen og sosiologen Patrick Geddes (1854-1932) regnes som regionplanleggingens far. I 1915 kom hans bok *Cities in Evolution* ut. Geddes så hagebyene som utgangspunkt for planleggingen av hele regioner, og han ville planlegge byene ut fra deres samspill. Avlastningen av storbyene skulle skje ved oppbygging av satelittbyer. Byene skulle være selvforsynte med

⁶⁵ Simon Pepper, "Introduction: The Garden City Legacy", *Architectural Review* (London, June 1978), 321-324. (Min oversettelse.)

⁶⁶ Nicholas Bullock, "Housing in Frankfurt 1925 to 1931 and the New Wohnkultur", *Architectural Review* (London, June 1978), 337.

arbeidsplasser, boliger og sentra i Howards ånd, men samtidig utnytte den større moderbyens administrative og kulturelle fasiliteter. Moderbyen skulle bygges ut med hagebyforsteder som var selvforsynte med boliger og dagligvarebutikker, men ellers skulle disse benytte seg av moderbyens tilbud og arbeidsplasser.⁶⁷ Han var sterkt påvirket av franske og russiske anarkister, spesielt Élisée Reclus og Peter Kropotkin. Disse var begge geografer og anarkister, og baserte sin ideologi på Pierre-Joseph Proudhon, en fransk anarkist som var mest kjent for sitt slagord ”eiendom er tyveri”. Franskmannen Reclus forsket på de naturlige, kollektivistiske småsamfunnene man fant hos såkalte primitive folkeslag, og hevdet at disse var blitt ødelagt eller forstyrret av kolonialismen. Kropotkin var utvist fra sitt hjemland Russland (i tillegg til Frankrike og Sveits), og levde i eksil i Brighton i 30 år. Han utviklet den anarkistiske filosofien og gjorde tankegodset aktuelt for den moderne tid. Kropotkins slagord var ”anarkistisk kommunisme, kommunisme uten myndigheter – kommunisme for frie mennesker”. Samfunnet måtte fornye seg selv med utgangspunkt i samarbeidet mellom frie mennesker. Både Howard og Geddes var influert av denne tankegangen.⁶⁸ Geddes var i sin tur en stor inspirasjonskilde for den unge Patrick Abercrombie, som siden skulle bli arkitekten bak Stor-London-planen av 1945. I tillegg hadde Geddes en elev som siden ble en berømt forkjemper for regionplanleggingen – Lewis Mumford.⁶⁹

Regionalismen og sonedelingen av byer finner man igjen hos flere av de store arkitektene og planleggerne i Europa i tiårene etter hagebyens introduksjon; først ute var franske Tony Garniers ”Une Cité industrielle” fra 1917. Andre som bør nevnes er Le Corbusiers idealby ”La Ville Contemporaine” fra 1922 og Frank Lloyd Wrights ”Broadacre City” (1934). I hagebykonseptet lå også *sonedelingsprinsippet*, det vil si atskilte soner for servicefunksjoner, boliger og industri. Dette ble senere videreutviklet og modernisert i CIAMs (Congrès Internationaux d’Architecture Moderne) Athen-charter fra 1933, som formulerte prinsippene for moderne byplanlegging i de fire kategoriene bolig, arbeid, rekreasjon og transport. Ifølge dette charteret skulle boligen være det grunnleggende elementet i byplanlegging.⁷⁰

⁶⁷ Finn Kjærdsdam, *Byplanlægningens historie* (Aalborg: Aalborgs Universitetsforlag, 1995), 112.

⁶⁸ Peter Hall, *Cities of Tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century* (Oxford: Blackwell, 2002), 150.

⁶⁹ *Ibid.*, 154-155.

⁷⁰ Stephen V. Ward hevder i boken *Planning the Twentieth-Century City: the advanced capitalist world* (Chichester: Wiley, 2002) 99, at dette berømte charteret aldri ble formulert kollektivt av CIAM, men at den trykte versjonen som kom i 1943 i stor grad var Le Corbusiers verk.

Das neue Frankfurt og Das neue Berlin – forsøkslaboratorier for moderne, sosial boligbygging

Weimar-republikken ble dannet i 1919, i en periode med flere kuppforsøk og dårlig nasjonaløkonomi etter 1. verdenskrig. Det var stor bolignød – anslaget var en underdekning på 1 million boliger. Først etter 1924 gikk en jevn strøm av engelsk og amerikansk kapital til landet. Den tyske storindustrien kunne moderniseres, og det ble satt i gang store utbyggingsprosjekter av de sosialdemokratiske styrte kommunene.⁷¹

Frankfurt

I Frankfurt ble Ernst May ansatt som *Stadtbaurat* i 1925. Han hadde opparbeidet seg et ry gjennom et konkurranseforslag for utvikling av Breslau i 1921, med satelittbyer rundt bykjernen med egne fasiliteter. Satelittbyene manglet imidlertid grunnlaget for arbeidsplasser til innbyggerne, slik hagebyene hadde, og var derfor basert på god offentlig kommunikasjon med moderbyen.⁷² May forente hagebyideen med moderne tenkning. Han hadde arbeidet nært med Raymond Unwin i 1910 ved boligutbyggingene i Letchworth og Hampstead, og det var May som oversatte Unwins *Town Planning in Practice* (1909) til tysk.⁷³ Mays beundring for Unwin understrekes av at Unwin fikk æren av å skrive introduksjonen til den første utgaven av tidsskriftet *Das neue Frankfurt*.⁷⁴ Dette tidsskriftet ble, som nevnt i kapittel 1, ivrig lest av PLAN-gruppa. Frode Rinnan møtte Ernst May, og beskrev ham slik: ”- Den som jeg kom mest i kontakt med var også en kjempe, Ernst May. En stor, rød-blondet fyllik, en begavet byplansjef og arkitekt.”⁷⁵

Mays opprinnelige plan for Frankfurt var sterkt influert av hagebyplanleggingen. Nye byer skulle bygges 20-30 km fra sentrum, atskilt fra byen med et grøntbelte. Selv om Frankfurt by hadde vært forutseende nok til å tilegne seg store arealer på landsbygda rundt før 1. verdenskrig, ble planen umulig å gjennomføre politisk. Kompromisset ble en plan med satelittbyer (*Trabantenstädte*), separert fra byen bare med et smalt parkbelte. Disse byene ville være avhengig av moderbyen med hensyn til arbeidsplasser og all varehandel utover det som dekket det daglige behovet. I realiteten ble planen redusert til vanlig forstadsbebyggelse i forlengelsen av den eksisterende byen (ill. 2). De mest kjente boligområdene var Höhenblick i

⁷¹ Tore Brantenberg, *Sosial boligbygging i Europa 1335-1985: Fra slaveby til haveby – europeiske arbeiderboliger i et arkitektonisk perspektiv* (Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996), 174.

⁷² Ward, *Planning the Twentieth-Century City*, 84.

⁷³ Hall, *Cities of Tomorrow*, 122.

⁷⁴ Bullock, ”Housing in Frankfurt 1925 to 1931”, 335.

⁷⁵ Transkripsjon av Wenche Findals intervju 31.08.92, 4.

nord og Bruchfeldstrasse i sør.⁷⁶ Alle områdene var preget av moderne arkitektur, i form av lavblokker med nærliggende parkområder i de sentrale områdene, eller rekkehus med flate tak og egne haver i utkanten av områdene. Det eneste området av en viss størrelse som ble realisert, var Nidda-dalen, med boligområdene Römerstadt, Praunheim og Westhausen. De ligger i en lang kurve, landlege av karakter, og med lav tetthet. De ble forsynt med lokale butikker og andre fasiliteter, men forble avhengige av moderbyen (ill. 3-5).

Da utbyggingen ble avsluttet i 1931 var det oppført ca. 15.000 boliger. Men det som har gjort Frankfurt så berømt, var måten utbyggingen var organisert på, og de viktige forsøkene med masseproduksjon og standardisering. Ernst May fikk en enestående posisjon som planlegger da han tiltrådte som *Stadtbaurat* i 1925. Han ble leder av det kommunale planleggingskontoret og ble direktør for byens største byggeselskap, hvor kommunen eide 90 % av aksjekapitalen. Han hadde kontroll med alt fra lånesøknader til utformingen av skilter.⁷⁷ Denne sosiale boligbyggingen i stor skala krevde en ny tilnærming til design og konstruksjon av boliger. Byggevirkosomheten måtte omorganiseres slik at den fikk en sosial målsetting, og nye teknikker, materialer og konstruksjoner utvikles. Ved rasjonalisering og standardisering ville man oppnå en tilfredsstillende bolig også for arbeiderklassen. Her oppstod den moderne *vitenskapelige boligplanleggingen*, hvor alle bruksfunksjoner og tekniske detaljer ble forsket på og studert i minste detalj. Det ble for eksempel lagt stor vekt på standardisering av leilighetsplaner, som kunne holde byggekostnadene nede. Leilighetene var små; to- og treroms på 50 m², og oppgaven bestod derfor i å gjøre dem mest mulig effektive og moderne. Hver leilighet hadde moderne bad, en absolutt nyhet i sosial boligbygging, og et topp moderne kjøkken. En av Mays ansatte, arkitekten Grethe Schütte-Lihotzky, utviklet det såkalte *Frankfurter Küche*, et såkalt laboratoriekjøkken tilpasset husmorens oppgaver på en minimal flate. Kjøkkenet skulle ikke brukes som oppholdsrom. Det ble masseprodusert innebygde skap og skapsenger som skulle ta minst mulig plass. May standardiserte også bygningsdeler og støttet mekaniseringen av byggeprosessen. Han og hans ansatte utviklet en ny type betongkonstruksjon som kom ferdigstøpt til byggeplassen, som fikk navnet ”May-systemet”.

⁷⁶ Hall, *Cities of Tomorrow*, 122, og Brantenberg, *Sosial boligbygging i Europa*, 175.

⁷⁷ Barbara Miller Lane, *Architecture and Politics in Germany 1918-1945* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press (1968) 1985), 90-91.

Berlin

I Berlin ble boligbyggeselskapet *Gehag* (Gemeinnützige Heimstätten-Aktiengesellschaft) grunnlagt i 1924. Mer enn 70 % av boligene som ble bygget i Berlin i perioden 1924-33 ble oppført under ledelse av dette selskapet. Selskapets leder var Martin Wagner, en pionér i utviklingen av økonomiske metoder innen bygningskonstruksjon. Det var ikke intensjonen at *Gehag* skulle ha noen politisk orientering, men etter hvert fikk selskapet likevel majoriteten av kapitalen sin fra sosialistiske fagforeninger. Arkitekten Bruno Taut ble leid inn i 1924, og hele boligprogrammet ble utført under hans ledelse frem til 1933. Som mange av sine kolleger hadde Taut ligget fire år i skyttergravens helvete under 1. verdenskrig, og etter krigen hadde han visjoner om en ny og bedre verden. Dette kom til uttrykk i utopiske prosjekter, som for eksempel glassbyer på fjerne fjelltopper. Han var påvirket av den tidligere nevnte anarkisten Kropotkin, og i boken *Die Auflösung der Städte* (1920) beskriver han en omforming av byene til anarkistiske og kollektive småsamfunn etter Kropotkins lære.⁷⁸

Gehags innsats var konsentrert i noen få, men store prosjekter, blant andre den såkalte "Hufeisen-siedlung" i Berlin-Britz og "Waldsiedlung" i Berlin-Zehlendorf, påbegynt henholdsvis 1925 og 1926. Begge områdene inneholdt flere tusen boliger, og de var plassert i utkanten av byen. I motsetning til May trodde ikke Martin Wagner på satellitt-planlegging. Hans løsning var *Siedlungen* (Siedlung betyr rett og slett "bosetning"), et konsept og en betegnelse som først var skapt av kull- og jernbaronene i Ruhr-området, hvor boligbebyggelse var samlet rundt en fabrikk, og på alle måter knyttet til resten av byen.⁷⁹

Det som ble bygget var hageforsteder som bestod av to- og treetasjes blokker med plener og hager mellom, og brede boulevarder med plassanlegg. Det var både urbant og parklignende på en gang. I Zehlendorf er bygningene i seg selv enkle, men vakkert fargesatt og detaljert. Det er lagt stor vekt på de grønne omgivelsene (ill. 6-8). Britz er mer formell; to- og treetasjes blokker lagt rundt det sentrale elementet *Hufeisen* – hesteskoen. Dette er en lang, treetasjes blokk som omkranser et stort, indre rom (ill. 9-10).

Leilighetene i Berlin var små, men gjennomgående litt større enn de som ble oppført i Frankfurt. Også her ble en rekke standard leilighetsplaner utviklet for å redusere produksjonskostnadene.⁸⁰

⁷⁸ Brantenberg, *Sosial boligbygging i Europa*, 183.

⁷⁹ Hall, *Cities of Tomorrow*, 124.

⁸⁰ Lane, *Architecture and Politics in Germany*, 109.

Hagebyideen tilpasset moderne tider: Storbritannias *New Towns*

Ideen om *New Towns* ble introdusert gjennom Patrick Abercrombies plan for Stor-London (1939-45), og formulert i programskriftet *Rebuild Britain* i 1943, utgitt av The Royal Institute of British Architects (RIBA). Boligmangelen etter krigen – spesielt i London – gjorde planen mer aktuell enn noen sine. Planen fikk også sterk innflytelse på norske arkitekter og byplanleggere, særlig de som oppholdt seg i London under krigen – for eksempel den senere byplansjefen i Oslo, Erik Rolfsen.

Programskriftet utgjorde mye av grunnlaget for *New Towns*-planleggingen, og redegjorde for hvordan de nye samfunnene skulle organiseres. London skulle omkranses av et grønt belte, og utenfor beltet skulle det bygges opp nye, selvstendige byer. Med dette videreutviklet Abercrombie prinsippet om fire konsentriske soner rundt London, et prinsipp som Ebenezer Howard var opphavsmann til. Soneprinsippet omfattet en indre, urban sone, en sub-urban sone, en grøntbelte-sone og en ytre sone (ill. 11 og 13). I 1946 kom *The New Towns Act*, som var en videreutvikling av planen fra 1945. Sammen med den store Town and Country Planning Act i 1947 ble det skapt et system for kontroll av arealbruk, og et verktøy for utvikling av byer, som var revolusjonært.⁸¹ De nye byene i Storbritannia ble til takket være et system basert på at det offentlige opprettet kooperasjoner som skaffet passende områder for byutvidelse. En av målsettingene var å flytte 500-600.000 mennesker ut fra Londons sentrum.⁸² Det ble ikke godtatt uten sverdslag. Distriktene rundt London var stort sett politisk konservative, og de var skeptiske til at arbeiderklassen fra London, som stemte Labour, skulle flytte dit i hopetall.⁸³ Det ble totalt bygget 28 *New Towns*. Ill. 12 viser plasseringen av de 22 første. Utbyggingen foregikk hovedsakelig i to perioder; den første 1946-50, og den andre 1961-70.

I perioden 1946-50 ble det påbegynt 12 *New Towns* i England og Wales (hvorav 8 rundt London, 34-56 km utenfor), og 2 i Skottland. Byene i denne perioden ble planlagt for 60.000 innbyggere, altså det dobbelte av idealtallet for Ebenezer Howards hagebyer. Byene skulle være gjennomplanlagte etter sonedelingsprinsippet; avgrensede områder for boliger, industri lagt til egne områder, og et bysentrum som fokus for planen. De ulike sonene skulle knyttes til

⁸¹ Frederick J. Osborn og Arnold Whittick, *The New Towns: The Answer to Megalopolis* (London: Hill, 1963), 88.

⁸² *Ibid.*, 78.

⁸³ Peter Hall og Colin Ward: *Sociable Cities: The Legacy of Ebenezer Howard* (Chichester: Wiley, 1998), 53.

hverandre og til regionen med et system av hovedveier. De nye byene skulle være sosialt balanserte og ha lav tetthet av innbyggere. De skulle være selvforsynte med fasiliteter, og det ble lagt stor vekt på å kunne tilby et komplett sosialt liv til innbyggerne. Byene skulle ikke vokse utover det initierte målet, og grønne belter skulle begrense deres ytre ekspansjon. Alt dette var i samsvar med Howards ideer. Det som var mest forandret i forhold til hagebyene, var statens rolle. I stedet for Howards kooperative og deltakende kollektivismen og de kvasi-filantropiske private selskapene i den første hagebyen Letchworth, var systemet her basert på at det offentlige opprettet kooperasjoner som skulle skaffe passende områder for byutbyggelsen, og fungere som eier og utbygger.

Drabantbyplanlegging i København og Stockholm

I 1947 ble den såkalte Fingerplanen for København presentert. Den var utarbeidet av byplanleggerne Steen Eiler Rasmussen og Peter Bredsdorff sammen med Egnspansekretariatet. Oppdraget var å bygge ut fem ”fingre” langs et T-banesystem med fem linjer som møttes i sentrum av København (ill. 14). Nesten alle arbeidsplassene ville ligge i sentrum. De forsøkte altså ikke å legge arbeidsplasser ut av sentrum, slik som i England. Ved å gjøre fingrene så smale at alle kunne nå en T-banestasjon til fots, ville man kunne avvikle transportbehovet i området uavhengig av privat biltrafikk. Mellom fingrene ville det ligge grøntarealer, som man også kunne nå til fots.⁸⁴ Det er verdt å merke seg at Frode Rinnan henviser til denne planen i sin presentasjon av Lambertseter i 1950.⁸⁵

Allerede i 1941 ble det vedtatt å bygge T-bane i Stockholm. I 1945 kom *Det framtida Stockholm*, hvor prinsippene for de nye forstedene og boligområdene ble diskutert.⁸⁶ Generalplanen for Stor-Stockholm, utarbeidet av en gruppe ledet av Sven Markelius, ble vedtatt i endelig form i 1952 (ill. 15). Det var en regionplan, basert på satelittbyer. Byene skulle legges i to retninger ut fra sentrum langs T-banenettet; mot nordvest og sørvest for å bedre forbindelsene til tiliggende regioner og byer. Den skilte seg radikalt fra de andre nordiske planene ved å inkludere en total modernisering av det eksisterende sentrum.⁸⁷

⁸⁴ Kjærdsdam, *Byplanlægningens historie*, 114.

⁸⁵ Frode Rinnan (red.), *Lambertseter: En forstad til Oslo med 10000 innbyggere* (Oslo: I kommisjon: Cappelen, 1950), 10.

⁸⁶ Ingemar Johansson, *Stor-Stockholms bebyggelsehistoria: Markpolitik, planering och byggande under sju sekler*, 2. utgave (S.L.: Gidlunds i samarbeide med Byggforskningsrådet, 1991), 539.

⁸⁷ Pierre Merlin, *New Towns: Regional Planning and Development*, 2. utgave, oversatt av Margaret Sparks (London: Methuen, (1969) 1971), 65.

Grunnlaget legges for drabantbyplanlegging i Norge

Boligkooperasjonen

Allerede i *PLAN*-gruppa på 1930-tallet var Frode Rinnan brennende engasjert for en økt involvering fra offentlige instanser i boligproduksjonen. Ideologien lå i *Mot Dag* og *PLAN*-gruppas marxistiske ståsted; Marx og Engels hevdet at samfunnet skulle eie grunnen, og at inntektene herfra skulle tilbakeføres samfunnet.

PLAN-gruppa utførte et viktig arbeid ved grundige analyser av boligsituasjonen i Oslo, som var preget av trangboddhet og spekulasjon, og kritiske analyser av offisielle boligprogrammer og aktuelle planer og prosjekter. De arbeidet også for å spre informasjon om og tilpasse de utenlandske ideene til forholdene i Oslo.

I velkjent ”Mot Alt”-stil sparket de i alle retninger mot det bestående. Selv om Oslo kommune var forholdsvis aktive i arbeidet med å bygge arbeiderboliger, hadde ikke disse forsøkene ført frem, hevdet *PLAN*-gruppa. Årsaken mente de var at man ikke hadde vært villig til å se at en viktig grunn til misforholdene var vedtatte, samfunnsmessige institusjoner som for eksempel den private eiendomsretten. Offentlig regulering av eiendoms- og produksjonsforhold og utvidelse av den offentlige makt måtte til. Staten måtte bidra med billige lån gjennom Husbanken, og kommunene måtte bidra til å organisere den kooperative boligbyggingen.

PLAN-gruppa var opptatt av å få opprettet en boligkooperasjon, men dette ville ikke alene løse problemene. Det måtte også ytes annen offentlig støtte. Dette ble særlig behandlet i artikkelen ”Veien til lavere husleier” i *PLAN* nr. 3. Gjennom en boligkooperasjon fikk den enkelte beboer andel i besparelsene som oppnås ved store, rasjonaliserte byggeanlegg. Ved felles opptreden av leieboerne kunne byggeselskapet dessuten begrense entreprenørens profitt. De fremhevet løsningene i Tyskland som eksempler til etterfølgelse.

Men noen initiativ var også blitt tatt i Norge. Bygningsarbeidernes fagforeninger engasjerte seg direkte i boligbyggingen på 1920-tallet.⁸⁸ Bygningsarbeidernes Boligproduksjon ble stiftet i 1928, og var en forløper til OOBS – Oslo og Omegns Bolig- og Sparelag. I 1935 gikk Oslo kommune inn i OOBS og ga organisasjonen fortrinnsrett til utbyggingsarealer innenfor Oslos grenser. Oslo Bolig- og Sparelag – OBOS – ble det nye navnet.

⁸⁸ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 137.

Oslo-regionen planlegges

I 1934 utarbeidet daværende byplansjef i Oslo, Harald Hals, det første *regionale* planforslag for Oslo-området: generalplanen for Oslo, Aker og Bærum. Den la til grunn et befolkningsgrunnlag på opptil 700.000 mennesker. Forslaget fikk stor betydning for den fremtidige utviklingen av Oslo, særlig når det gjaldt transport – det vil si T-bane. Planen var basert på det såkalte konsentriske prinsipp, som innebar synkende bebyggelsestetthet utover fra sentrum. Utbygginger på 30-tallet skjedde stort sett i henhold til dette prinsippet, med for eksempel den tette bebyggelsen av Marienlyst og Sinsen, og villabebyggelsen i Aker.⁸⁹ 1934-planen viste en klar inspirasjon fra det tidligere nevnte CIAM-charteret av 1933, med sine soneinndeling.

Oslo hadde lenge slitt med sine trange grenser og mangel på nye byggeområder, da Aker kommune ble innlemmet i Oslo kommune i 1948. Dette ga helt nye muligheter – nå hadde man store, ubebygde arealer som var kommunal eiendom. Husbanken var blitt opprettet i 1946. Det ble lettere å låne penger til bolig, og lav rente og offentlige subsidier skulle sørge for at også arbeiderklassen kunne klare bostyngene. Målet for den offentlige boligpolitikken ble formulert på følgende måte: ”Alle skal kunne bo i en sosialt forsvarlig bolig til en sosialt forsvarlig leie.”⁹⁰ At Husbanken gikk inn med lånefinansiering ”for alle”, var en forutsetning for den drabantbyplanleggingen som skulle komme.

I 1950 utarbeidet arkitektkontoret Rinnan, Tveten og Colbjørnsen i samarbeid med Oslo kommune en ny generalplan for de ytre sonene av Oslo, det som tidligere hadde vært Aker kommune. Det konsentriske prinsippet fra 1934 med synkende tetthet utover fra sentrum var nå forlatt, og ble erstattet med det såkalte sub-senter-prinsippet – det vil si drabantbyer. Arkitektene som Frode Rinnan senere samarbeidet med for å utforme bebyggelsen på Lambertseter, var alle med og laget den overordnede planen. Det var Erling Viksjø, Knut Knutsen og Eivind Moestue.⁹¹ Det gikk raskt unna: De utarbeidet og fikk godkjent planen for hele Østsjøbyen og reguleringen av Lambertseter på 13 måneder.⁹² Byggevirkosomheten på Lambertseter startet allerede året etter, i 1951.

⁸⁹ Oslo kommune v/Byplankontoret, *Oslo: planlegging og utvikling: oversikt over den geografiske og historiske bakgrunn, utviklingen av befolkning og næringsliv m.m. og planlegging og utbygging etter krigen* (Oslo: Oslo kommune, 1960), 32.

⁹⁰ Reiersen og Thue, *De tusen hjem*, 11.

⁹¹ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 150.

⁹² Frode Rinnan i intervju med *Bo: tidsskrift for boligkooperasjon og boligsak*, ”Tigerspranget”, nr. 3/1993, 17.

Store deler av Groruddalen ble i planen avsatt til industriformål. I øst og syd, som for det meste var jordbruksland, skulle den såkalte Østensjøbyen ligge (ill. 16). Begrepet Østensjøbyen dekker en rekke drabantbyer rundt Østensjøvannet; Lambertseter, Oppsal, Bøler, Ryen-Manglerud, Tveita og Haugerud – utbygd i nevnte rekkefølge. Hele utbyggingen kom til å ta 20 år. Folketallet i Oslos ytre sone økte med nær 100.000 i løpet av 10 år; fra ca. 120.000 til ca. 220.000 i perioden 1948-1959. I samme tidsrom steg det totale folketallet i Oslo med bare ca. 45.000. Mange flyttet ut av det opprinnelige bysentrum.⁹³

Rinnan var ikke begeistret for journalistenes bruk av begrepet 'drabantby' når de omtalte Lambertseter, og mente at det var misvisende. Han kalte jo selv Lambertseter en forstad i tittelen til den første publikasjonen. Lambertseter skulle først og fremst bestå av boliger. Det ville riktignok komme noen forretningsbygg, litt industri og de nødvendige servicefunksjonene. En drabantby var derimot selvforsynt med arbeidsplasser og service, selv om den var knyttet til storbyen med kommunikasjoner. Men begrepet 'drabantby' har etter hvert fått denne betydningen.⁹⁴

Beskrivelse av Lambertseter

I 1950 ble forarbeidene til reguleringen for Lambertseter sør offentliggjort i publikasjonen *Lambertseter. En forstad til Oslo med 10000 innbyggere*, med Rinnan som redaktør.⁹⁵

Brosjyren redegjorde for alt fra vei- og parksystem, kloakk- og vannforsyning og boligområdenes oppbygning, til fellesfunksjoner som butikksenter, skoler, idrettsanlegg, barnehager, kirke og samfunnshus. Alle behov var nøye dokumentert med statistiske beregninger. Brosjyren hadde et forord av byplansjef Erik Rolfsen, hvor han understreket at dette var en helt ny type planlegging, og at brosjyren ble utgitt for å

... tjene som orientering og diskusjonsgrunnlag for alle de kontorer, etater og instanser, og de konsulenter, tjenestemenn og folkevalte [sic] kommunerepresentanter som kommer bort i spørsmålet nye boligområder.⁹⁶

⁹³ Erik Rolfsen, "Boligen og byplanen i Oslo 1930-1959", Oslo kommune v/boligrådet, *Oslo kommune og boligbyggingen: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet 1930-1959* (Oslo: Oslo kommune, Boligrådet, 1959), 164.

⁹⁴ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 146.

⁹⁵ Publikasjonen var utarbeidet av en bredt sammensatt gruppe under ledelse av Frode Rinnan. Blant medarbeiderne var arkitektene Kjell Colbjørnsen og Olav Tveten fra Rinnans arkitektkontor, konsulenter for vann og kloakk, vei og T-bane, reguleringsjef Erik Rolfsen, rådmann Trygve Nilsen, OBOS-direktør Martin Strandli (boligprogrammet), og Oslo kommunes statistiske kontor.

⁹⁶ Rinnan, *Lambertseter. En forstad til Oslo*, 5.

Planen ble revidert i løpet av 1950-tallet, og i 1958 kom oppfølgingsbrosjyren *Lambertseter 1958*. Den orienterte om hva som hadde skjedd i utbyggingen til da.

Lambertseterområdet ble i utgangspunktet planlagt for 10.000 innbyggere. Dette tallet ble i løpet av 1950-tallet oppjustert til 20.000, inkludert den allerede eksisterende villabebyggelsen i området. Planen omfattet området sør for Lambertseterveien, og gikk derfor under betegnelsen *Lambertseter Sør*.

Ill. 17 viser et skjema som ble utarbeidet av daværende reguleringsjef Erik Rolfsen, og forklarer planleggingsprinsippene. I grove trekk kan man si at (1) Sentrum tilsvarer Oslo sentrum, (2) Bydelssentrum er Lambertseter Sentrum, (3) Skolekrets betegner en enhet som ansees å utgjøre et rimelig antall elever for en skole, og nivå (4) Nærhetssentrum tilsvarer et nabolag med tilhørende fasiliteter.

Lambertseterområdet ble i 1950 både i folketall og utstrekning vurdert å være for stort til at alle skoler kunne samles i sentrum.⁹⁷ Området ble derfor delt opp i 3 skolekretser hvor folketall, veier, T-banetrasé og topografi til sammen avgjorde hvor skillelinjene skulle gå. Den første folkeskolen stod ferdig i 1956, og nummer to i 1964.

Lambertseter ble forbundet med Oslo sentrum med T-bane. Helt fra hagebyens tid har rask transport og effektiv kollektivforbindelse fra sentrum til bolig vært en forutsetning. Det ble ikke mindre viktig siden de fleste som bodde på Lambertseter var nødt til å pendle til og fra arbeid i sentrum. Når man ankommer Lambertseter med T-banen, havner man rett i ”hjertet” – torget med kjøpesenteret. Rett nord for senteret og øst langs jernbanen ligger et industrifelt. Boligbebyggelsen brer seg utover mot øst og sør.

Lambertseter ligger på et platå med lange bergrygger og store knauser i nord-syd-gående retning. Det er bratte skråninger mot øst og syd, som gjør platået nærmest utilgjengelig fra disse retningene. Veisystemet er derfor, i følge Rinnan, i stor grad bestemt av terrenget.⁹⁸ Systemet er hierarkisk oppbygget. Det går en hovedåre med utgangspunkt i senterets torg som en ringvei, som sammen med mindre ytre og indre ringveier med kurvede gateløp utgjør trafikknnett og boligveier. Rinnan skrev videre i 1950-brosjyren at resultatet ville bli en forholdsvis sterk konsentrasjon av bygninger omkring et enkelt veisystem, med få stikkveier og tverrgater. Det ville som regel være boligadkomst direkte fra trafikkevei. Man antok at dette ville være forsvarlig i et nabolag ”uten gjennomgangstrafikk i egentlig

⁹⁷ Rinnan, *Lambertseter: En forstad til Oslo*, 8.

⁹⁸ *Ibid.* 15.

forstand".⁹⁹ Veisystemet kom til å volde mye hodebry i årene fremover, både med hensyn til trafikkavvikling, parkering og uønskede møter mellom myke og harde trafikanter. Det berømte amerikanske veisystemet som ble skapt i Radburn på slutten av 1920-tallet, ble ikke anvendt på Lambertseter. Systemet sørget for total atskillelse mellom fotgjengere og biltrafikk. I USA var bilalderen allerede et faktum, med en mye høyere biltetthet enn i noe europeisk land. Norge lå tilsynelatende langt etter da Lambertseter ble planlagt. Trafikkpolitiet beregnet i 1950 at man kunne regne med én bil for hver femte familie.¹⁰⁰ Antallet bileiere eksploderte etter frigivelsen av bilsalg i 1960; bilparken i Norge økte med 84 % fra 1960 til 1965. Senere drabantbyer ble som følge av dette planlagt med en sterkere segregering av veiene.

Spørsmålet om arbeidsplasser

Rinnan uttalte til Arbeiderbladet i 1955

- Vi trenger industri i nærheten av de nye boligstrøkene. I altfor høy grad er de blitt dormitorier – sovebyer. Å blande boliger og industri i en eneste graut er en gammel synd vi er beheftet med. Men regulerte industriområder nær boligstrøkene med hyggelige industrigrener uten for mye støy, lukt og røyk og uten for stor trafikk, det trenger vi.¹⁰¹

Industriarealer var tildelt et meget begrenset område i den første planen for Lambertseter. I 1953-54 pågikk imidlertid i Oslo en omfattende diskusjon om problemene som knyttet seg til begrepet "sovebyen". Konklusjonen ble at man overalt hvor det var mulig utvidet de planlagte sonene for industri, også i de ytre boligstrøkene. På Lambertseter ble industritomtene flyttet fra sin opprinnelige plass vest for senteret, over til et belte langs T-banen nord for senteret, og fikk en betydelig arealøkning. Industrivirksomheten skulle være uten støy eller lukt. Man regnet med at det ville være mange som kom til å søke arbeid nær boligen, særlig kvinner som ønsket deltidsarbeid. Industribebbyggelsen ble plassert nord for de to butikksentrene i byggetrinn I og II. Fire bygninger ble tegnet av Frode Rinnan og Olav Tveten, og oppført ca. 1961. Det var svært enkel arkitektur i to etasjer med saltak. Rinnan uttalte selv at utformingen var inspirert av Bryggen i Bergen.¹⁰²

De engelske hagebyene var ment å være selvforsynte med arbeidsplasser. Deres etterfølgere *New Towns* ønsket i størst mulig grad å tilby arbeidsplasser til sine innbyggere. Men de var mye større enn Lambertseter. Hva hadde man egentlig tenkt seg av arbeidsplasser på

⁹⁹ Ibid., 19.

¹⁰⁰ Ibid., 18.

¹⁰¹ *Arbeiderbladet* 10.12.55, "Byplanlegger fyller år – og vil ha industri til boligstrøkene"

¹⁰² Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 222.

Lambertseter? Ulike kilder gir til dels ulike svar. Rinnan ble intervjuet i Aftenposten 1993, og hevdet da at det ikke var meningen at Lambertseter skulle bli den sovebyen den ble.¹⁰³

Arkitektene håpet å få næringslivet interessert i å etablere seg i området, slik at mange kunne få arbeide i nærheten av hjemmet. Drabantbyen skulle ha sosiale etater, forretninger, firmaer og industri i nærområdet. Men næringslivet vegret seg, og befolkningen måtte til sentrum for å arbeide. Rinnan mente nok ikke med dette at Lambertseter skulle være selvforsynt med arbeidsplasser. Groruddalen var allerede utpekt som hovedområde for industri i Oslo. Erfaring fra andre nyanlagte byer i andre land viste at man ikke kunne tvinge frem et arbeidsforhold mellom beboere og industriarbeidsplasser. Det nyttet ikke å prøve å konstruere kunstige landsbyer som var selvstendige innenfor Oslos grenser.

I et intervju Helga Stave Tvinnereim gjorde i 1990 med byplansjefen på dette tidspunktet, Erik Rolfsen, hevdet han at han hele tiden mente at de nye bydelene skulle være boligbyer. Han så hele Oslo som ett arbeidsmarked og ett boligmarked. Beboerne skulle ha et servicetilbud der de bodde, men bare på det sosiale området.¹⁰⁴

Den vitenskapelige planleggingen

Plan-gruppa videreførte som tidligere nevnt tyskernes vitenskapelige planlegging i Norge.

Denne metoden ble i stor grad forsøkt benyttet ved planleggingen av Lambertseter.

Publikasjonen *Lambertseter: En forstad til Oslo med 10000 innbyggere* som ble utgitt i 1950, er full av kalkyler, statistikker og beregninger. Rinnan og hans kolleger fikk hjelp fra kommunens statistiske kontor til å beregne befolkningens aldersfordeling og antall barn pr. husstand for den nærmeste 10-års perioden.¹⁰⁵ Ut fra dette forsøkte de å beregne boligstørrelser og omfanget av service og offentlige tilbud. En viktig del av programmet for Lambertseter var at bydelen skulle avspeile Oslos befolkningssammensetning. Alle typer innbyggere i alle aldersgrupper skulle være representert. Dette skulle opprettholde et jevnt behov for skoler, aldershjem og andre tilbud. Slike forhold viste seg umulig å diktere.¹⁰⁶ I følge Guttu ble drabantbyene de første årene fylt opp av småbarnsfamilier. Etter hvert som barna vokste til, skapte dette et voldsomt press først på barnehager, så på skoler. Etter denne

¹⁰³ Aftenposten 01.10.93, "Lambertseter fyller 40 år: En drøm ble virkelighet"

¹⁰⁴ Helga Stave Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965: Nasjonal tradisjon – internasjonal påverknad* (Volda: Senter for kommunalforskning, 1990), 144.

¹⁰⁵ Rinnan, *Lambertseter: En forstad til Oslo*, 20.

¹⁰⁶ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 146.

første generasjonen ble skolene stående med stor overkapasitet.¹⁰⁷ Det ble gjort forsøk på å sette opp et byggeprogram for handelsvirksomhet og sosiale og kulturelle bygg, men innspillene fra aktuelle næringer og etater var for få. For å ha noe å planlegge etter, brukte derfor Rinnan engelske og svenske normer for butikk-kapasitet og offentlig service.¹⁰⁸ Den vitenskapelige planleggingen var nok enklere å gjennomføre på papiret enn i virkeligheten.

Det urbane og det anti-urbane

Odd Brochmann skrev denne noe pessimistiske kommentaren i 1958 om opplevelsen av drabantbyen Lambertseter som bymiljø:

Vi blir slått av at Lambertseter ikke er by i det hele tatt, by i betydningen farverikt og fremfor alt allsidig liv, hyggelig spetakkel, bevegelse i gatebilder og menneskelig utfoldelse. Men land er det heller ikke, nei så lang i fra. Det er en mellomting. Det er trær og grøntbelter mellom husene, men bare som mellomrom. Vel er det liv på Lambertseter, så vel i foreninger som i barnehaver, men ikke det fasetterte, sammensatte som er det egentlige, det er bare utsnitt av liv, og sannsynligvis er det barna, som det mest er tenkt på, som kommer til å lide mest under dette.¹⁰⁹

Noe forenklet kan man si at det finnes to tilnæringer til å kontrollere byvekst. Den ene er sanering eller utbedring av gammel bebyggelse, fortrinnsvis i sentrale strøk av byen, og at man erstatter denne med mer tidsmessig og effektiv bebyggelse. Dette er en urban tilnærming. Den andre tilnærmingen er at man bygger nye by- og/eller boligområder utenfor den eksisterende byen, slik man gjorde med drabantbyene. Dette er en grunnleggende anti-urban tilnærming.

Saneringsdebatten hadde gått høyt i Europa i 1920-30-årene. *PLAN*-gruppa tilhørte skeptikerne. I artikkelen "Sanering av boligstrøk i Oslo" påpekes det at det kan være lønnsomt å skaffe til veie noenlunde sentralt beliggende byggegrunn for boliger, i stedet for å la bebyggelsen stadig bre seg lenger utover, hvor den øker omkostningene ved transport, vei og kloakkanlegg og lignende. Det hevdes i samme artikkel at en sanering av boligstrøk bare kan gjennomføres på kommunens initiativ og med kommunal støtte.¹¹⁰

Men det var et annet aspekt ved sanering som bekymret *PLAN*-medlemmene. Engelske erfaringer viste at saneringer ikke alltid kom dem til gode som hadde bodd i de revne strøkene, fordi det ikke var sørget for mange nok og billige nok erstatningsleiligheter. Det

¹⁰⁷ Jon Guttu, "Den gode boligen": Fagfolks oppfatning av boligkvalitet gjennom 50 år, avhandling (dr. ing.) AHO (Oslo: Arkitektøyskolen i Oslo, 1993), 173.

¹⁰⁸ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 148.

¹⁰⁹ *Bonytt* 1958, "Lambertseter utenfra og Lambertseter innenfra", 239.

¹¹⁰ *PLAN* nr. 4/1936. Artikkel skrevet av Gunnar Øvergaard Jørgen.

ville sannsynligvis bety at de dårligst stilte beboerne ble presset ut av området. Sanering stemte derfor dårlig med *PLAN*-gruppas sosiale holdning.

Et generelt problem var også naturligvis at sentrum av en by er et lappeteppes av privat eiendom, og tomtene både for dyre og for små for større utbygginger. Med den store bolig mangelen i etterkrigstidens Oslo ville sanering neppe vært nok til å løse problemet. Men var valget av drabantbyutbygging bare en praktisk løsning?

Arkitekturteoretikeren Manfredo Tafuri hevder at de tyske *Siedlungen* var en del av en global, anti-urban ideologi, dypt forankret i den sosialistiske tanketradisjon. Den urbane omorganisasjonen ledet av Ernst May i Frankfurt og Martin Wagner i Berlin var egentlig basert på postulatet om den iboende negativitet ved storbyen. En *Siedlung* var en oase av orden, et realisert Utopia, som eksisterte på siden av den urbane realitet.¹¹¹

De anti-urbane utopiene har en lang tradisjon. De første anarkistiske teoriene om nødvendigheten av å "oppløse byene" oppstod i annen halvdel av 1700-tallet, etterfulgt av hageby-drømmene og amerikansk regionalisme, Frank Lloyd Wrights "Broadacre City", sovjetisk desentraliseringspolitikk, og Le Corbusiers "Ville Contemporaine". Bruno Tauts tilknytning til den anarkistiske tradisjonen er allerede påvist.¹¹² Tafuri kaller dette en "angstfylt revolt mot den inhumane metropolis", og hevder at anti-urban ideologi alltid er blitt presentert i en anti-kapitalistisk forklledning.¹¹³

Man kan sikkert diskutere om Tafuri har rett i sine påstander, men et sitat fra Ernst May støtter langt på vei Tafuris poeng om det anti-urbane som ligger bak *Siedlung*-utbyggingene.

Fra det progressive tidsskriftet *Das neue Frankfurt* 1930 siterer jeg (min oversettelse):

Den ideelle og mest naturlige form for bolig er eneboligen. Den sikrer den hjemlige fred og det privatlivet som krever en spesiell vektlegging i en epoke med økende kollektive tendenser. Bare denne boligformen gir muligheten for å skape en direkte forbindelse med en hageflekk, som, uansett størrelse, kompletterer og forstørre de indre rommene i hjemmet ved å tilføre et utendørs hage-rom". En bolig i en leiegård med mange etasjer kan aldri gi familien, og aller minst barna, det sunne livet som eneboligen gir.¹¹⁴

Bullock knytter denne holdningen til eneboligen som den ideelle boform, til påvirkningen Ernst May hadde fra Unwin og hagebytradisjonen. Det er interessant å merke seg at May med dette også advarer mot de kollektive tendensene i samfunnet. Det er derfor grunn til å tvile på om May egentlig var en representant for de anarkistiske idealene.

¹¹¹ Manfredo Tafuri, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1976), 109, 119.

¹¹² Se avsnittet om Berlin, s. 25 i denne oppgaven.

¹¹³ Tafuri, *Architecture and Utopia*, 120.

¹¹⁴ Bullock, "Housing in Frankfurt 1925 to 1931", 337.

Tidens syn på hvordan sykdom oppstod og kunne bekjempes, virket også inn på byplanleggingen. Den nye byformen skulle ikke bare forebygge fysisk sykdom. Også andre problemer som man særlig knyttet til storbyen; alkoholisme og kriminalitet, mente man i stor grad skyldtes boformen. De eldre boligene ble betraktet som helsefarlige i seg selv, eller som del av en helseskadelig bostruktur. Botemiddelet var lys, luft og hygiene: ”*Solen er vår sterkeste bundsforvandt i kampen mot døden*”, uttalte daværende byplansjef i Oslo, Harald Hals.¹¹⁵

En holdningsendring fant sted i perioden mellom 1930 og 1945. Om man tar Sverige som eksempel, kan det være interessant å sammenligne holdningen til storbyen i funksjonalistenes kampskrift *Acceptera* fra 1931, hvor Uno Åhrén var en av forfatterne, med den samme Åhréns bok fra 1945; *Ett planmässigt samhällsbyggande*. I *Acceptera* konstaterte funksjonalistene at småbyidyllen var et tilbakelagt stadium. Man var fascinert av byens menneskemasser og raske trafikk, liv og rytme. I boken fra 1945 er det i stedet småbyens verdier i form av fellesskap og oversiktighet som holdes frem som idealer. De ulike utgangspunktene man hadde i 1931 og 1945 kan til dels forklare forskjellene. I 1931 gjorde funksjonalistene opprør mot de tradisjonelle verdiene. I 1945 hadde man nettopp gjennomlevd krigsårenes kaos. Verdien av menneskelig fellesskap, familie, behov for forankring og en oversiktlig tilværelse ble satt i høysetet.¹¹⁶

Et poetisk sitat fra en artikkel om OBOS’ planer fra 1950 bekrefter at holdningene til folks boforhold hadde endret seg, og at de moderne planleggerne skulle ivareta dette:

De vet at det er ikke nok bare å reise noen boligblokker, å smøre opp noen betongkasser der en kan stuve inn flest mulig foreldre, barn, enslige eller gamle. Det er for lett vint nå. En må bygge byer for å avhjelpe det veldige behovet. Og det skal ikke bare være byer, i den gammeldagse oppfatning av hus på hus, gate ved gate. Det skal være samfunn for mennesker, der disses trang til et liv utenfor arbeidsplassen kan tilfredsstilles i lyse og romslige leiligheter, en touch av natur utenfor vinduene, blomster, sol, lys, institusjoner for husmoren, barna, de unge, de gamle.¹¹⁷

Man søkte etter sosialiserende virkemidler for å oppnå dette menneskevennlige samfunnet.

Løsningen var nabolaget. Det er ett av temaene i neste kapittel.

¹¹⁵ Harald Hals, *Byen lever* (Oslo: Aschehoug, 1933), 81.

¹¹⁶ Rudberg, Åhrén, 187. *Acceptera* var de svenske funksjonalistenes kampskrift som ble utgitt i 1931. Forfatterne var Gregor Paulsson, Wolter Gahn, Eskil Sundahl, Gunnar Asplund, Sven Markelius og Uno Åhrén.

¹¹⁷ *OBOS-bladet* nr. 5/50, ”OBOS nye kjempeplan”, 8-9.

Kapittel 3 Nabolag og sentrum - det sosiale fellesskap

Dette kapitlet handler om drabantbyens to viktigste sosialiserende elementer. Den første delen handler om nabolaget som planleggingsprinsipp, og hvordan dette ble gjennomført på Lambertseter. Den andre delen av kapitlet dreier seg om det såkalte ”Sentrum” på Lambertseter, med sine fasiliteter og servicetilbud. Både nabolagene og Sentrum blir sammenlignet med løsningene i andre land. Kapitlet avsluttes så med en gjennomgang av kollektivet som samfunnsideal.

Nabolag

Frode Rinnan skrev i presentasjonsbrosjyren *Lambertseter 1950* at Lambertseter i hovedtrekk var tilrettelagt etter prinsipper som allerede ble brukt i andre land, spesielt Storbritannia. Han definerte ’nabolag’ på følgende måte:

Systemet går i all enkelhet ut på å ordne bysamfunnet i hensiktsmessige enheter og grupper befolkningen i riktige proporsjoner omkring fellesanleggene. (...) Sonen må derfor deles opp i kretser hvor folketall, veier, bane og topografi til sammen avgjør hvor skillelinjene skal gå. Skolekretsene, som det her blir 3 av, deles igjen i nabolag med butikkene, barnehagene, vaskeriene som størrelsesbestemmende faktorer.¹¹⁸

Nabolagsenheten som planleggingsprinsipp har flere røtter, men er i hovedsak et anglo-amerikansk fenomen. Man finner for eksempel begrepet *neighbourhood* i Ebenezer Howards allerede omtalte hagebykonsept, med inndeling av boligområder i enheter med maksimalt 5.000 innbyggere, og med lokale arbeidsplasser og servicefunksjoner.

I USA ble *the neighbourhood unit* formulert og utviklet av Clarence Perry fra 1929 og fremover, da han arbeidet med regionplanen for New York.¹¹⁹ Denne planen var basert på såkalte *green belt cities*, det vil si regionale sentra atskilt av grøntbelter. Teorien var basert på tankegangen om at felles fasiliteter som skoler og butikker innenfor et definert boligområde, ville bidra til å utvikle en fellesskapsfølelse hos innbyggerne. Størrelsen på nabolaget skulle, som hos Ebenezer Howard, være på 5.000 innbyggere. Dette prinsippet fikk støtte hos den tidligere nevnte innflytelsesrike amerikanske teoretikeren Lewis Mumford og hans bok *The Culture of Cities* (1938). Mumford var en sterk kritiker av den uhemmede byveksten, og mente at den moderne byens struktur delvis var ansvarlig for de sosiale problemene som finnes i det vestlige samfunn. Hans ideal var middelalderbyens organiske karakter.

Nå skal vi se hvordan Frode Rinnan adapterte nabolagsprinsippet til Lambertseter.

¹¹⁸ Rinnan, *Lambertseter: En forstad til Oslo*, 7-8.

¹¹⁹ Stephen V. Ward, ”The Garden City Introduced”, Stephen V. Ward (ed.), *The Garden City: The Past, Present and Future* (London: Spon, 1992), 11.

Beskrivelse av nabolagene på Lambertseter

Service og fasiliteter

Lambertseter ble opprinnelig planlagt inndelt i tre skolekretser. Disse skulle igjen deles inn i 7 nabolag med avstanden til nærbutikker, barnehager og fellesvaskerier som størrelsesbestemmende faktorer. I tillegg kom det som ble kalt "Sentrum", som bestod av hovedsenteret med butikker, postkontor, bank og andre servicefunksjoner, og én høyblokk med hybler (ill. 18-19).

I tillegg til butikkcenteret i sentrum, skulle hvert nabolag ha sitt servicetilbud. Disse fasilitetene kalte Frode Rinnan *fellesgrenda*. Som et minimum skulle den inneholde en barnehage, en nærbutikk og et vaskeri som betjente 400 familier i en radius av 300 meter.¹²⁰ Men han hadde i utgangspunktet mye større planer for service i nabolaget. I den første presentasjonen av Lambertseter skrev han:

Her skal det være plass for alle nærhetsbutikker, den største konsentrasjonen av garasjene, barnehagene og de handverksvirksomheter og kontorer som naturlig hører med i nærhetsgruppen. Det er trolig at også vaskeriene vil bli plassert her likesom lokale vel- og forsamlingshus og fritidslokaler. (---) Handel utenom matvarebransjen som må antas å ville bli lagt i ytterområdene, er eksempelvis kortevareer, trikotasje, stentøy, isenkram, elektrisk materiell, søm, skomaker, frisør og lege. Tennisplasser er antydnet i et par fellesgrender.¹²¹

Sitatet levner liten tvil om Rinnans inspirasjon fra de mye større, britiske *New Towns*. Det er imidlertid overraskende at han mente at noe lignende var gjennomførbart, med et så mye mindre befolkningsgrunnlag. I praksis ble det begrenset til en dagligvarebutikk i 1. etasje i en boligblokk i hvert nabolag, og fellesvaskerier innenfor en viss avstand fra hver blokk. Dette til tross for at det planlagte innbyggertallet for Lambertseter ble kraftig oppjustert i den senere planleggingen.

Bebyggelsesmønster

Bebyggelsen innenfor hvert enkelt nabolag ble variert, og bestod av både 3- og 4-etasjes blokker, punkthus, høyblokker, og rekkehus i de ytre sonene. Etter forslag fra Rinnan ble nabolagene utført av forskjellige arkitekter for å oppnå visuell variasjon.¹²² Alle de 7 opprinnelige nabolagene (bortsett fra Sentrum) fikk naturnavn som skrev seg fra de topologiske forholdene i det enkelte området. Følgende kronologiske oversikt viser navnene på nabolagene, arkitektene og byggeperioden:

¹²⁰ Rinnan, *Lambertseter: En forstad til Oslo*, 43.

¹²¹ *Ibid.*, 32.

¹²² Oslo Bolig- og Sparelag (OBOS), *Lambertseter 1958*, redaktør Frode Rinnan (Oslo: OBOS, 1958), 10.

Marmorberget	Erling Viksjø	1951-54
Bergkrystallen	Eyvind Moestue	1952-54
Blåfjellet	Knut Knutsen	1953-55
Steinspranget	Chr. F. Størmer og Odd Borgrud Pedersen	1953-56
Rabben	Odd Nansen	1954-57
Gamlehagen	Frode Rinnan og Olav Tveten	1955-57
Sentrum	Frode Rinnan og Olav Tveten	1956-58
Pynten	Frode Rinnan og Olav Tveten	1957-61

Arkitekt Odd Brochmann skrev følgende i sin omtale av Lambertseter i *Byggekunst* 1958:

... noe utflytende, litt holdningsløst over helheten. Også her kan vi merke de gode intensjoner i retning av å spille på terrengets muligheter, til å gjøre bildet variert. Men uvante som vi er med å arbeide i denne skala, har det vel skortet på dristighet. En vandring gjennom anlegget bestyrker dette inntrykk. Det er mange vakre partier, ja virkelig er det en opplevelse å se så mye velstelt, luftig og ordentlig, og man har grunn til å føle stolthet på sitt samfunns vegne. Bildene skifter, åpner og lukker seg i perspektiver og fondvirkninger. Men slik spillet er lagt opp, skulle man ha kunnet vente seg en sterkere pointering, en kraftigere karakteristikk, og fremfor alt en mer bevisst innlemmelse av det omgivende landskap... ¹²³

Etter min mening fungerer nabolagene bedre som visuelle enheter jo lenger vekk fra sentrumsområdet man kommer. Nær sentrum ligger nabolagene så tett at det er vanskelig å oppfatte grensene mellom dem; de glir over i hverandre. Blåfjellet er et eksempel på dette. Her er det heller ingen servicefunksjoner som binder nabolaget sammen, kun en nærbutikk som like gjerne kunne høre til det ene som det andre nabolaget. I de ytre områdene av utbyggingen er det lettere å oppfatte hvert nabolag som en enhet. Rabben ligger plassert nærmest som en egen, liten grend i ytterkanten, og oppfattes definitivt som et eget, avgrenset område. Grøntarealer er brukt som avgrensninger mellom nabolagene, men fungerer best i de ytre områdene fordi de er større her. En stor del av den opprinnelige naturen og topografien er trukket inn i nabolagene, for eksempel som en indre åpning i karréartede grupper, eller som midtpunkt for en klynge småhus (ill. 20). Planleggerne på Lambertseter ble kraftig kritisert for at for mye vegetasjon ble fjernet, men sett med dagens øyne, er imponerende mye bevart både av vegetasjon og den opprinnelige topografien.

I tillegg til at grønntarealer fungerer som avgrensninger, gir også blokker lagt i "kjede" visuelle avgrensninger (ill. 21). En del av nabolagskonseptet var at hvert nabolag skulle ha en homogen utforming i materialvalg og fargebruk slik at man oppfattet nabolaget som en enhet, og for å skille det fra de andre nabolagene. Det finnes ikke nok fotomateriale fra den

¹²³ *Byggekunst* 1958, 235.

opprinnelige perioden til at det lar seg gjøre å få noe klart inntrykk av i hvilken grad dette ble gjennomført på Lambertseter. Illustrasjonsmaterialet tyder imidlertid på at forskjellene ikke ble så store. Det er mulig at hvert nabolag var mer likt innbyrdes med hensyn til materialvalg og farger før den store rehabiliteringen som stort sett hele bebyggelsen gjennomgikk på 1990-tallet. I dag finner man flere typer fasadekledninger, og i forskjellige farger, innen samme nabolag. Det fører etter min mening til at det ikke er lett å oppfatte avgrensningen av nabolaget rent arkitektonisk når man går rundt i området. Det faktum at hvert nabolag består av flere bygningstyper, bidrar til et heller uharmonisk inntrykk, og splitter etter min oppfatning opp nabolaget som enhet. Dette poenget var jo like gyldig da som nå. Man kan forestille seg at hvis det var blitt brukt bare én bygningstype i hvert nabolag, ville de lettere fremstå som egne enheter. En mulig forklaring på at planleggerne ikke gjorde det, kan være den sosialdemokratiske tankegangen som gjennomsyret alt de gjorde. Et nabolag med for eksempel bare høyblokker kontra et med bare rekkehus, kunne gi en uønsket visualisering av sosiale forskjeller.

Man kan til tross for blandingen av bygningstyper ane ulike helhetsinntrykk av nabolagene. Både Blåfjellet og Bergkrystallen har en mer urban karakter, med sin stramme arkitektur, tette bebyggelse og lange lamellblokker. Dette er helt i tråd med den gjengse oppfatningen om å bygge tettest nærmest sentrum. I de ytre nabolagene Rabben og Marmorberget bidrar rekkehusene til et mer landlig preg, i tillegg til det mer kupert terrenget.

Sammenligninger med utenlandske eksempler

England

Den mest omfattende gjennomføringen av nabolagsprinsippet ble gjort i Storbritannia. Alle *New Towns* hadde *the neighbourhood* som bærende planleggingsprinsipp. Alle byene bortsett fra én praktiserte prinsippet med 5-10.000 personer pr. nabolag. I tilknytning til denne enheten var det vanligvis minst én grunnskole og et antall butikker. I tillegg fantes det et "Folkets hus" og muligheter for møterom. I alle byene fantes det i tillegg lekeplasser og utendørs sportsfasiliteter.¹²⁴

Frode Rinnan har fortalt i intervju med Helga Stave Tvinnereim at han i en periode pendlet mellom Norge, England og Skottland for å se og lære. Han hadde allerede Abercrombies plan for Stor-London. Han besøkte alle de nye byene, og reiste rundt og

¹²⁴ Osborn og Whittick, *The New Towns: The Answer to Megalopolis*, 135-136.

snakket med folk. Slike studieturer gjorde Rinnan på eget initiativ – han hadde sitt eget, private kontaktnett.¹²⁵ Dessverre har det ikke latt seg gjøre å finne noe dokumentasjon rundt disse reisene.

En av byene som man derfor kan gå ut fra at Rinnan besøkte, er Stevenage, en av de første *New Towns*, påbegynt 1946. Bysenteret ligger ca. 48 km utenfor London sentrum, og innbyggertallet ble planlagt til totalt 60.000, altså tre ganger så stort som Lambertseter. Sentrum ble plassert sør for den allerede eksisterende småbyen Stevenage, og nabolagene ble gruppert i en halvsirkel rundt dette senteret (ill. 22). De seks nabolagene, hver med 10.000 innbyggere, var opprinnelig planlagt med to barneskoler hver (dette ble økt til tre skoler mange steder), og åtte ungdomsskoler ble fordelt rundt i byen. Stevenages plan syndet mot nabolags-teorien med at den hadde flere barneskoler i hvert nabolag. Den allment aksepterte teorien var som før nevnt at størrelsen på nabolaget skulle bestemmes av barneskolens kapasitet, med andre ord at nabolaget ikke burde være større enn at det kunne betjenes av én barneskole. Hvert nabolag hadde også et shopping-senter, og flere hadde også et *community center*.¹²⁶

Skottland

East Kilbride ble anlagt ved en eldre småby som hadde ca. 2.500 innbyggere. Planen for den nye *New Town* ble godkjent i 1947, og bygging startet i 1948. Byen ligger ca. 13 km sørøst for Glasgow sentrum. Byen ble opprinnelig planlagt for maksimalt 45.000 innbyggere. Dette ble senere økt til 50.000, og i 1960 til 70.000.¹²⁷ Byen ble delt inn i fire nabolag, med innbyggertall på mellom 10.500 og 15.500 (ill. 23). Hvert nabolag ble forsynt med et shopping-senter og flere mindre grupper med småbutikker. Det var 11 barneskoler og 6 ungdomsskoler jevnt fordelt i byen.

Sverige

De svenske planleggerne var også flittige besøkende mens de nye byene i England var under oppføring, men Sverige, og spesielt Stockholm, var også et forbilde for engelske planleggere. Sverige lå langt fremme i byplanlegging og utbygging, mye takket være at de ikke ble rammet i 2. verdenskrig. De slapp unna gjenoppbyggingen. I Sverige ble det planlagt flere drabantbyer basert på nabolagsprinsippet på 1940-tallet, for eksempel Gubbängen,

¹²⁵ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 143-144; Sekne, *Fra bønder til blokker*, 145.

¹²⁶ se mer om *community centres* i denne oppgaven under "Beskrivelse av Lambertseter sentrum".

¹²⁷ Osborn og Whittick, *The New Towns: The Answer to Megalopolis*, 215.

Hökarängen og Årsta sør for Stockholm. Av disse var det uten tvil Årsta som fikk mest oppmerksomhet. Utenlandske planleggere reiste i skytteltrafikk for å studere denne drabantbyen.

På begynnelsen av 1940-tallet oppførte Svenska Riksbyggen ca. 2.450 leiligheter i Årsta. Leder for SR var for øvrig Uno Åhrén. Boligbebyggelsen ble delt inn i fire områder med mellom 4.000 og 10.000 innbyggere hver. Hvert område ble igjen delt i mindre enheter med 2-3.000 innbyggere. Så godt som hver liten enhet skulle forsørges med lekestue, lekeplasser for større barn, ungdomslokale og forsamlingslokaler for eldre. Melkebutikker og mindre matvarebutikker skulle spres i områdene. Fire større sentre ble planlagt, ett for hvert av de fire områdene.¹²⁸ I 1944 ble planene imidlertid endret til ett stort sentrum, komplettert med en viss spredt service i boligområdene.

Oppsummering av sammenligningene

Nabolagssentrene i de engelske *New Towns* hadde stort nok befolkningsgrunnlag til å ha et bredt tilbud. Jeg antar at årsaken til endringene i Årsta-planen var nærheten, og dermed handelslekkasjen, til Stockholm sentrum, og at Årstas befolkningsgrunnlag ikke var stort nok til et så omfattende tilbud. Rinnans store planer for nabolagssentrene på Lambertseter lot seg heller ikke realisere. Her var befolkningsgrunnlaget enda mindre. Faktisk kom ikke Lambertseters første ”ordentlige” dagligvarebutikk på Lambertseter før i oktober 1953, i nabolaget Marmorberget. Inntil da hadde det bare fantes ”butikkbrakker” (ill. 24). Lambertseter adopterte de grunnleggende prinsippene fra England, men dimensjonene ble svært forskjellige.

Nabolaget som konsept

Det er neppe tilfeldig at nabolagsideen fikk et slikt gjennomslag i byplanleggingen etter 2. verdenskrig. Det var en allmenn oppfatning at krigen hadde vist hvor galt det kunne gå hvis ødeleggende massebevegelser fikk vokse fritt. Storbyens anonymitet fikk en del av skylden. Nabolagsenheter og de lokale sentrene skulle bidra til et sosialt fellesskap, og dermed gi grobunn for økt demokrati.¹²⁹ Uno Åhrén, som utarbeidet nabolagsplanen for Årsta i 1944, skrev samme år at ”*det beror i hög grad på allmänheten om vi ska kunna skapa den form för mänsklig hushållning, som är den enda som kan rädda vår kultur efter detta krig; en*

¹²⁸ Rudberg, *Uno Åhrén*, 177.

¹²⁹ *Ibid.*, 169.

planerad demokrati".¹³⁰ Han utdypet påstanden i boken *Ett planmessigt samhallsbyggande* året etter:

... att sträva efter att åstadkomma sådana samhällen som, i den mån miljön kan utöva inflytande härpå, gynnar skapandet av människor som är "social-minded", som är aktivt intresserade av gemensamma angelägenheter, har förmågan av eget kritisk tänkande i sådana frågor och som är inställda på Kooperation med andra människor för att åstadkomma behövliga samhällsliga reformer. Kort sagt att gynna bildandet av en demokratisk människotyp, för vilken friheten och självständigheten kombineras med social ansvars känsla.¹³¹

Det dreide seg altså om demokrati ikke bare som politikk, men som livsform. Eva Rudberg påpeker at i virkelighetens planlegging i Sverige ble likevel de sosiale aspektene helt underordnet de lettere målbare, praktiske og funksjonelle kravene om befolkningsgrunnlag for kommunal og kommersiell service. Imidlertid hadde de stor betydning for idéebatten, og for nabolagsideens gjennomslagskraft som planleggingsprinsipp.¹³² Frode Rinnan antyder nettopp dét i *Lambertseter 1950*:

Hovedsaken ved en slik arbeidsmåte er å bygge opp byen slik at de tjenester som befolkningen trenger, kan bli ytet på beste måte. Et moment av sekundær betydning er at en slik gruppevis ordnet by kan åpne muligheter for et sosialt og kulturelt verdifullere lokalmiljø enn det som bare sporadisk trives i eldre forstadsområder.¹³³

Kritikk av nabolagsideen

Nabolagsideen ble ikke akseptert uten videre. Kritikken kom både fra arkitektene og planleggerne selv, og fra forskningsmiljøer i ulike fagdisipliner. Kritikken dreide seg mye om den "naive" holdningen som var iboende i prinsippet. Arkitektur kan influere på sosial oppførsel, men ikke bestemme den, mente kritikerne. Tankegangen ble av kritikerne oppfattet som dogmatisk, uten rom for mer enn én korrekt måte å leve på, og det var også den eneste som ble gjort mulig med dette konseptet. Sosial forskning antydte at mennesker assosierer seg med mye mindre enheter – en gate, et kvartal eller en bakgård. Kritikerne mente man måtte lete etter alternative samfunnsorganiseringer hvor individet hadde større frihet til å velge adferd, og med det bidra til et mer demokratisk samfunn. De hadde imidlertid ikke noe alternative forslag til hvordan de nye byområdene skulle bygges. Byplanteknisk mente de fleste at nabolag var en rasjonell løsning. I praksis ble motstanden mer rettet mot begrunnelsen for konseptet enn mot utformingen av det.¹³⁴

¹³⁰ Uno Åhrén, "Stadsplanering och bostadsförsörjning", Uno Åhrén og Torvald Åkesson, *Bostadsförsörjning och samhällsplanering. Svenska Riksbyggens skriftserie 1* (Stockholm: Tiden, 1944), 26. Åhréns utheving.

¹³¹ Uno Åhrén, *Ett planmessigt samhallsbyggande: Bilaga till Bostadssociala utredningen del I* (Stockholm, Sverige Socialdepartementet), 29.

¹³² Rudberg, *Uno Åhrén*, 169.

¹³³ Rinnan, *Lambertseter: En forstad til Oslo*, 10. Mine understrekinger.

¹³⁴ Jon Guttu, "Den gode boligen", 165.

Også de nordiske planleggerne som hadde vært ivrige forkjempere ble mer tvilende til konseptet etter hvert. Den norske arkitekten Edvard Heiberg, som var med på å lansere ideen i Norge rett etter krigen, hadde selv vært skeptisk. Han mente det neppe var noe behov hos den enkelte beboer i et forstadsstrøk å være sammen med naboen bare for naboskapets skyld. Men han hevdet at senterdannelsen ville ha mye for seg, både sosialt og praktisk. Uno Åhrén sa i et intervju i 1953 at ideologien kanskje ikke stemte helt med virkeligheten. Han fortalte at da de hadde tid til å studere prosjektene sine mer i detalj, oppdaget de hvor lite de faktisk visste om den virkeligheten de planla for.¹³⁵

Det dansk-norske *Byplan* viet et dobbeltnummer i 1961 til erfaringene med de engelske *New Towns*. Det engelske boligdepartementets undersøkelser av befolkningen i disse byene viste en skjev aldersfordeling, og at blandingen av klasser ikke hadde fungert, selv om arbeidsplassene skulle tilsi en sosialt variert befolkning. De høyere samfunnslagene fant seg boliger i mer landlige omgivelser i nærheten.¹³⁶

Fellesskapstanken ble også delvis sabotert av den teknologiske og økonomiske utviklingen. Med massebilismen ble deler av fellesarealene parkeringsplasser, og med de nye, små Evalet vaskemaskinene som gjorde at folk kunne ha vaskemaskin hjemme, forsvant visjonene om fellesvaskeriet som møteplass.¹³⁷

Beskrivelse av Lambertseter sentrum

Community center og kulturgrend

Et av begrepene som brukes innen *New Town*-terminologien er *community center*. Begrepet har sin bakgrunn i programskriftet *Rebuild Britain* fra 1943. *Community center* ble her definert som et stort sentrum med kommunal, kommersiell og kulturell service, som skulle betjene ca. 40.000 personer. I Norge forsøkte man å gi det betegnelsen "Folkesenteret", og understreket dermed at det i likhet med Folkets Hus-tanken skulle være et resultat av borgernes eget initiativ.

I tillegg til butikker og annen tjenesteyting, så man for seg virksomheten i et slikt senter inndelt i en sosial, en oppdragende og rekreativ del. Den selskapelige skulle inneholde møtelokaler og klubbrom av ymse slag, såkalte "samlingslokaler". Spesielt husmødre, isolert

¹³⁵ David Pass, *Vällingby and Farsta – from Idea to Reality: The New Community Development Process in Stockholm* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1973), 34.

¹³⁶ Guttu, "Den gode boligen", 294.

¹³⁷ Reiersen og Thue, *De tusen hjem*, 154. Intervju med Rinnan 13.2.95.

som de ville være i forstedene, ville nyte godt av slike lokaler til foreningsvirksomhet i nærheten av hjemmet. De oppdragende virksomhetene burde organiseres rundt skolen, og kunne for eksempel være bibliotek med tidsskriftsamling, musikkrom for sang og amatørorkestre, og diverse hobbyverksteder. Til den rekreative virksomheten regnet man sportsaktiviteter, bad og solbad, - aktiviteter som burde knyttes til skolen.¹³⁸

I brosjyren *Lambertseter: En forstad til Oslo med 10000 innbyggere* finner vi Frode Rinnans omtolkning og forforskning av begrepet *community center; kulturgrenda*. Han nevner ikke de kommersielle fasilitetene i denne sammenhengen, men derimot samfunnshus, helsestasjon, daghjem, barne- og ungdomsskole, botanisk felt, friluftsbad, ballslette og område for gymnastikk. Det burde også finnes et bibliotek, eventuelt i samfunnshuset. Ill. 25 er hentet fra ovennevnte brosjyre. Her skriver han at i reguleringsforslaget er skolene plassert slik at det blir direkte sammenheng mellom senteret og samfunnshus med bibliotek, barnas hus, skole, leke- og idrettsfelt, friluftsbad, turvei og skiløype. Alle disse elementene skulle planlegges som en enhet og gjensidig supplere hverandre. Idrettsfeltet, gymsaler og bad skulle brukes av skolen, og stå til rådighet for publikum utenom skoletiden. Tennisbane med tribuner for tilskuere ble også nevnt.

Rinnans interesse for idrett og friluftsliv er for øvrig ikke overraskende, sett i forhold til hans mange oppdrag innen idrettsanlegg. Samtidig med planleggingen av Lambertseter var han jo allerede i gang med arbeidet som hovedarkitekt for vinter-OL i 1952. Kulturbegrepet rommet for Rinnan både intellektuell læring og fysisk utfoldelse. I tillegg skulle kulturen fungere som et møtested mellom mennesker.

Beskrivelse av bygningene i Sentrum

Lambertseter Sentrum ble oppført i to byggetrinn, begge med Frode Rinnan som hovedplanlegger og hovedarkitekt. Første trinn stod ferdig i 1958, lenge etter den opprinnelige planen. Denne delen ligger sør for Lambertseterveien, og i tilknytning til Lambertseter T-banestasjon. I 1960 var det klart at senteret var en stor suksess, så stor at det allerede var blitt for smått. Planlegging av et byggetrinn II startet. Dette ble lagt på nordsiden av Lambertseterveien, og de første butikkene åpnet i 1963. Denne tilveksten gjorde Lambertseter kjøpesenter til Norges største.

¹³⁸ Guttu, "Den gode boligen", 166-167.

Mens byggetrinn I dekket det grunnleggende behovet for butikker og offentlige tjenester, var byggetrinn II mer sammensatt. Det inneholdt butikker, boligblokker, kontorer og kinobygg. Det var også et samfunnshus med i de opprinnelige planene. Frode Rinnan sa dette om første byggetrinn til Arbeiderbladet i 1955:

I denne omgangen bygger vi bare butikker og helt nødvendige kontorer. Det som gjenstår er minst like viktig: hele kultursektoren med kino og forsamlingsrom. Den delen av oppgaven er meget maktpåliggende.¹³⁹

Byggetrinn I

Byggetrinn I er plassert rundt to torv som er forbundet med en gågate (ill. 26-27). Torvene er omkranset av lave, toetasjes bygninger utført i hvitmalt, pusset mur, og med flate tak. Her lå bank, postkontor og butikker på bakkenivå, med leiligheter, kontorer og restaurant i 2. etasje. 1. etasje er noe inntrukket, mørk og oppbrutt av butikkenes store handlevinduer. 2. etasje blir dermed med sin hvite farge visuelt dominerende, og har en mer kompakt og horisontal karakter. På torvet nærmest T-banestasjonen ligger også en 12-etasjes blokk, som ble kledd med plater i to fargenyanser. I første etasje var det apotek og butikker, i de øvrige etasjene hybelleiligheter. Denne høyblokka fungerer som et blikkfang når man ankommer Lambertseter.

På hver side av gågaten lå det to lange bygninger, hver i to etasjer (ill. 28-31).¹⁴⁰ På bakkenivå lå det butikker, mens det i 2. etasje var bl.a. bibliotek, kontor for OBOS og helsetjeneste. Disse bygningene var holdt i samme stil som resten av senteret. Hver butikk var tilgjengelig for varetransport fra baksiden, hvor det også var parkering for kunder. I 1958 var det her 21 butikker, en kafé/restaurant, bibliotekfilial, helsestasjon, folketannpleie og tannleger, røntgeninstitutt, fysikalsk institutt, legekontorer, OBOS' avdelingskontor, postkontor og bank.¹⁴¹

Byggetrinn II

Planen for byggetrinn II nord for Lambertseterveien bestod av en rektangulær tomt delt på midten av en gågate (ill. 32). Langs gågaten lå fire bygninger: På venstre side en toetasjes bygning med butikker og en langstrakt, enetasjes bygning, også med butikker. På den høyre siden lå et kinobygg og et kombinert kontor- og leilighetsbygg i fire etasjer. Byggetrinnet ble

¹³⁹ *Arbeiderbladet* 10.12.55, "Byplanlegger fyller år – og vil ha industri til boligstrøkene".

¹⁴⁰ Dette området fremstår i dag som et moderne kjøpesenter. Gågaten er blitt glassoverbygget, og utgjør et innendørs publikumsareal i kjøpesenteret.

¹⁴¹ Rinnan, *Lambertseter 1958*, 4-5.

ferdigstilt i 1963, men uten det planlagte samfunnshuset.¹⁴² Det var nok en stor skuffelse for Rinnan, som hadde det som hjertesak. Til gjengjeld fikk han bygget Symra kino, som var hans stolthet. Da den åpnet i 1965 var den landets mest moderne kino.¹⁴³ Det var også den første kinoen i Norge som ble bygget utelukkende som kinolokale uten noen andre funksjoner. Det revolusjonerende var at salen var uten trapper og scene. Rinnan fortalte i intervju med Helga Stave Tvinnereim, at inspirasjonen kom fra et besøk i kinoen i Brasilia.¹⁴⁴ Denne er tegnet av Oscar Niemeyer, en samarbeidspartner av Le Corbusier.

Det er ikke gjort noen nærmere bygningsanalyse av byggetrinn II, siden den tidsmessig faller utenfor oppgaven. Det som imidlertid er slående, er at den arkitektoniske helheten som preget byggetrinn I, mangler her.

Sammenligninger med utenlandske eksempler

Det ser ut til at sentrene i de engelske *New Towns* og i Årsta utenfor Stockholm fulgte et ganske fast formular, som vi også finner igjen på Lambertseter. Kjernen utgjøres av en handlegate og/eller et kjøpesenter med ett eller flere torv som er ment som møteplasser for befolkningen. Dette området er forbeholdt fotgjengere. Dette er så omgitt av kontorbygninger, kino, teater, bibliotek og andre fasiliteter i varierende avstand til den kommersielle kjernen. Lambertseter følger dette mønsteret.

Sverige

Frode Rinnan førte selv inspirasjonen til senteret tilbake til Årsta, planlagt av Uno Åhrén.¹⁴⁵ I den tidligere nevnte *Ett planmässigt samhälle* hadde Åhrén allerede tatt opp de britiske planleggingsprinsippene, og oversatt *community center* med *fritidscenter* eller *medborgarsentrum*.¹⁴⁶

Planene til dette senteret ble presentert i 1944, og byggingen ble avsluttet i 1954. Arkitektene var Erik og Tore Ahlsén. Inkludert i oppdraget var å gjøre alle nødvendige utredninger om hvordan et slikt sentrum skulle planlegges, bygges, finansieres og fungere som Årstas naturlige midtpunkt. Blant annet kartla to sosiologer hvordan folk i Årsta tilbrakte

¹⁴² Lambertseter gård ble fredet i 1956, og satt i stand til samfunnshus. Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 181.

¹⁴³ *Morgenposten* 18.1.61, ”Symra’ blir landets mest moderne kinobygg”.

¹⁴⁴ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 145. Intervju 4.1.90.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Agneta Sundberg, *Jakten på det goda livet. Förortslinjen – från utopi till verklighet*, avhandling (tekn.dr.), (Stockholm: Byggnadsfunksjonslära, Kungliga Tekniska Högskolan, 1992), 100-101.

sin fritid. Kjøpmannsforbundet ble kontaktet for å undersøke interessen for å etablere seg i Årsta. Det ble samlet representanter for alle typer organisasjoner for fremtidige brukere.¹⁴⁷

Senteret var beregnet til å betjene 25.000 innbyggere. I tillegg til butikker og offentlige institusjoner, var det et stort utendørs torg som skulle fungere som ”storstue”, foreningssal, musikkhall, teater, kino og bibliotek, det vil si de samme tilbudene som på Lambertseter.

Arkitektonisk fikk Årsta et utpreget utseende som ga det en markant identitet. Dette stemte bra overens med den britiske tankegangen rundt *community centers*. Bebyggelsen var 2-3 etasjer høy, og torget ble gitt en bevisst romskapende karakter (ill. 33-34). Rinnans egen beskrivelse av torget i artikkelen ”Week-end i Årsta” lyder:

Et kapitel for seg er Ahlsén-brødrenes dekorative arbeider i torgets fasade. Fra det første, butikkblokkens grønn-gul-hvite dekor, over i kinoens brun-grå-blå tone i stram linjeføring, og til slutt i salsfløyens sort-rød-hvite nonfigurative maleri, går det en utviklingslinje med sterk stigning. ”Vi målar i kraftiga färger og hetsande rytmer för att aktivera Årsta-borna – för att få dom med i diskusjon och ställningstagande”, kunne Erik Ahlsén si i 1947.¹⁴⁸

Bygningene som utgjør senteret er svært særpreget, og har ikke mye til felles med arkitekturen man finner på Lambertseter. Når Frode Rinnan selv oppgir Årsta Centrum som inspirasjonskilde, må det ha vært på andre områder enn det visuelle. Jeg antar at det først og fremst var på det idémessige plan – ideen om sentrum som et kollektivt og engasjerende samlingssted.

Nederland

En mer direkte inspirasjonskilde for arkitekturen og strukturen på selve senteret på Lambertseter, kan ha vært Rotterdam (ill. 35). I Rotterdam ble en stor del av det gamle sentrum ødelagt ved bombing under 2. verdenskrig. Den påfølgende oppbygningen av den nye butikk-gaten Lijnbaan representerte noe helt nytt, og ble et mønster for hvordan en handlegate skulle se ut. Den ble åpnet i 1954. I planen ble to parallellgater erstattet med en 18 meter bred promenade med butikker i toetasjes høyde på hver side. Hver butikk var tilgjengelig for varetransport fra baksiden. Alle butikkfasadene hadde takoverbygg over 1. etasje for å beskytte de handlende mot vær og vind.

Storbritannia

Vi vet at Rinnan var på studieturer i Storbritannia. Hva kan vi gjenfinne på Lambertseter av elementer derfra? Jeg velger Harlow som eksempel, siden dette var en av de første *New*

¹⁴⁷ Rudberg, *Uno Åhrén*, 177.

¹⁴⁸ *Byggekunst* nr. 1/1954, 18.

Towns, og derfor sannsynlig at Rinnan besøkte. Hovedsenteret i Harlow er (i likhet med alle de nye byenes sentra) mye større enn Lambertseter senter. Det gir derfor i denne sammenheng mer mening å sammenligne med et av nabolagssentrene. Nabolagssenteret i bydelen The Stow (1952) ligger der to hovedveier krysser hverandre. For å oppnå en urban karakter, er høyden på bebyggelsen i hovedregelen tre etasjer, og planen er Z-formet slik at utsynet er stengt i hver retning. Området blir dermed visuelt avgrenset (ill. 36). Kjernen av senteret er en handlegate, med en liten plass i hver ende. Den ene plassen er stort sett forbeholdt serviceinstitusjoner, mens den andre er hovedsakelig kommersiell (ill. 37). Den samme løsningen ble valgt på Lambertseter. Mellom handlegatene og veiene er det bilparkering og et serviceområde.

Den strukturelle oppbygningen av og de tekniske løsningene ved senteret på Lambertseter kan ha vært gjort etter mønster fra for eksempel Harlow og Lijnbaan. Men også rent arkitektonisk ser det ut til å ha vært en sterk innflytelse fra England i byggetrinn I. Sammenligner man illustrasjonene fra Lambertseter med ill. 38-43 fra Harlow og East Kilbride, finner man de samme grunntrekkene. Langstrakte, lave volumer i 2-3 etasjer, 1. etasje med inntrukne butikkfronter, 2. og eventuelt 3. etasje i glatt, utartikulert mur pusset i lyse farger, gjerne med store vindusflater.

Den britiske tankegangen rundt *community centres* var at de, i likhet med nabolagene, visuelt skulle fremstå som en enhet, og gis særpreg og identitet gjennom felles utforming av bygningene. Etter min mening er dette vellykket gjennomført i det første byggetrinnet på Lambertseter.

Vitenskapelig planlegging av Sentrum

Et problem både Storbritannia, Sverige og Lambertseter hadde, var å få de felles fasilitetene ferdige samtidig med boligene. Rinnan skrev i 1954 at

... atter en gang er det Sverige som griper problemene an med grundighet og fantasi og som peker på løsninger som kan gjøre sovebyen og drabantbyen til et komplett samfunn allerede i begynnelsen av dens eksistens.¹⁴⁹

Rinnan understreker både her og i intervju med Helga Stave Tvinnereim viktigheten av at fasilitetene står ferdig samtidig med boligbebyggelsen, og at man i Årsta hadde fått til dette.¹⁵⁰ Det var en sannhet med modifikasjoner. Eva Rudberg har skrevet at en ulempe med Årsta sentrum var den lange tiden det tok innen anlegget stod ferdig. De første boligene ble reist i

¹⁴⁹ Frode Rinnan: "Week-end i Årsta Sentrum", *Byggekunst* nr. 1/1954, 16.

¹⁵⁰ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 142.

1944-45, mens senteret ble innviet i 1953.¹⁵¹ I East Kilbride i Skottland startet byggingen av boliger i 1948, men helt frem til 1962 måtte innbyggerne dra til Glasgow for å handle varer utover det daglige behovet.¹⁵²

Rinnans intensjon var, som vi har sett, å legge flere butikker til hvert nabolag, men OBOS ville ha forretningene samlet i ett senter.¹⁵³ Bare dagligvarebutikkene kunne nøye seg med det kundegrunnlaget et nabolag ga. I 1957, da Lambertseter hadde 15.000 innbyggere, var det bare tre kolonialforretninger der. Alle andre innkjøp måtte gjøres i Oslo sentrum. Bank-, baker- og renseritjenester foregikk i ambulerende busser. Først året etter, i 1958, ble første byggetrinn av senteret åpnet. Hovedårsaken til den manglende progresjonen lå i de økonomiske støtteordningene. Husbanken støttet oppføringen av boliger, men ga ikke støtte til fellesanleggene. Disse ble dermed vanskelige å finansiere.¹⁵⁴ Et annet problem var den manglende responsen fra kjøpmenn og andre næringsdrivende under planleggingen. T-banen var ikke påbegynt, og befolkningsgrunnlaget var foreløpig for lite for større spesialbutikker.¹⁵⁵ Heller ikke her hjalp det med vitenskapelig planlegging og detaljerte beregninger i møtet med realitetene.

I 1954-56 ble det foretatt en sosiologisk undersøkelse av hvordan Årstas beboere brukte det nye senteret, og om de følte den samhørigheten som planleggerne hadde håpet på. Resultatene var nedslående. Bortsett fra kinoen og biblioteket i senteret, brukte de fleste beboerne fasiliteter utenfor Årsta. Veldig få nevnte senteret som en mulighet for personlig kontakt med andre Årsta-beboere, noe som var ett av hovedmålene for planleggerne.¹⁵⁶

¹⁵¹ Rudberg, *Uno Åhrén*, 180.

¹⁵² Osborn and Whittick, *The New Towns: The answer to Megalopolis*, 216.

¹⁵³ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 148.

¹⁵⁴ Guttu, "Den gode boligen", 288.

¹⁵⁵ OBOS, *Lambertseter 1958*, 4.

¹⁵⁶ Pass, *Vällingby and Farsta*, 34-35.

Kollektivet som samfunnsideal

Det ble, som vi har sett, lagt stor vekt på å utvikle fellesfunksjoner for å styrke det sosiale samholdet på Lambertseter – fra fellesvaskerier til kjøpesenter. Denne tankegangen har dype røtter.

Den utopisk-sosialistiske tradisjon – Claude Henri de Rouvroy, comte de Saint Simon (1760-1825), Robert Owen (1771-1858) og Charles Fourier (1772-1837) er representanter for denne tradisjonen. Til tross for grunnleggende forskjeller mellom de tre, har de til felles at de ville gjøre det organiserte samfunnet til ledende prinsipp for menneskers liv. De ønsket et organisert liv i et eiendomsfellesskap. Begrepene arbeid, fellesskap, likeverd og demokrati var sentrale, i likhet med orden og gjennomsiktighet. Deres ideal om den industrielle samfunnsorganisasjon omfattet både den fysiske og abstrakte samfunnsordenen. Byplanlegging og sosial orden var to sider av samme sak.¹⁵⁷

Kollektivhuset

En forlengelse av den utopisk-sosialistiske tradisjonen finner vi blant annet i det som ble kalt ”Det røde Wien”. Rinnan var opptatt av hvordan byen Wien organiserte og finansierte sin boligbygging i tiden like etter 1. verdenskrig, og hvordan de planla og tegnet ut bebyggelsen i de nye forstedene, som i det vesentlige ble befolket av arbeidere.¹⁵⁸ I 1919 satte det sosialdemokratiske bystyret i Wien i gang et radikalt reformprogram for å omforme byens infrastruktur i henhold til sosialistiske linjer. Det ble bygget 400 kommunale leiegårder spredt rundt i byen, med 64.000 boliger 1919-34, til tross for økonomiske krisetider. Nærmere 200 arkitekter var engasjert. Bebyggelsen var såkalte perimeter-blokker; kvartalsbebyggelse i 4-6 etasjer med store, indre gårdsrom. Den mest kjente, Karl Marx Hof, bestod av 1.400 leiligheter for 5.000 mennesker – i én og samme bygning. Blokka var mer enn en kilometer lang, og inneholdt to sentralvaskerier, to felles badeanlegg med badekar og dusjer, tannklinikk, fødselsklinikk, bibliotek, ungdomsherberge, postkontor, apotek og 25 andre kommersielle foretak, inkludert restaurant, kontorer og showroom for BEST – det offentlige rådgivnings-kontoret for møbel- og interiørdesign.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Sundberg, *Jakten på det goda livet*, 51, 55.

¹⁵⁸ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 144.

¹⁵⁹ Eve Blau: *The Architecture of Red Vienna 1919-1934* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999), 322; Brantenberg, *Sosial boligbygging i Europa*, 165.

Rinnan hadde også bånd til Sovjet, og var der på flere studieturer.¹⁶⁰ I Sovjet ble kollektivhuset sett på som svaret på borgernes nye liv etter revolusjonen. Som et ledd i kjønnes likestilling i produksjonen og kvinnes frigjøring, skulle det individuelle og tidkrevende husarbeidet erstattes av kollektive restauranter, sentralvaskerier og barneinstitusjoner. Boligene skulle være nærmest som hotellrom i store kollektivhus. Grundige funksjonsanalyser lå til grunn for planleggingen. Bare noen få av de mange prosjektene ble realisert. Det viktigste kollektivhuset var ”Narkomfin” i Moskva, som ble bygget for de ansatte i finanskommisariatet (1928-29), tegnet av Moisei Ginzburg. Denne bygningen hevder Tore Brantenberg kan være inspirert av både Le Corbusiers forslag til boligblokker i Paris fra 1925, og av Ernst Mays vitenskapelige funksjonsstudier for utbyggingene i Frankfurt.¹⁶¹

En mer moderne utgave av kollektivhuset var Le Corbusiers Unité d’Habitation i Marseilles. Bygningen ble oppført 1947-53, og har fått rollen som noe av en prototyp innen kollektivhus.¹⁶² Den enorme blokka var på 12 etasjer, og midt i bygningen var det en indre gate med blant annet butikker, restaurant og hotell. På takterrassen fant man treningsarealer og svømmebasseng. Blokka skulle i seg selv fungere som et lite bysamfunn – akkurat som en drabantby. William J.R. Curtis skriver at det neppe var noen tilfeldighet at Le Corbusier hevdet 1.800 personer som den ideelle populasjonen for minisamfunnet. Det samme antallet var foreslått av Charles Fourier for hans ’phalanstèrer’ over hundre år tidligere.

I Norden var Sverige lang fremme i kollektivhusdebatten. De hadde en solid tradisjon når det gjaldt leiegårder, - det var flere i storbyene som leide enn som eide bolig. Det som skilte kollektivhuset fra en vanlig leiegård, var at en ved planleggingen tok hensyn til oppgaver som kunne løses på kollektiv basis; felleskjøkken, barnehage, rengjøring, badstue, selskapslokaler og lignende. Det oppstod problemer med barnepass og tidsutnyttelse i familier der husmoren tok arbeid utenfor hjemmet. Arbeidet kunne rasjonaliseres ved felles utnyttelse av husholdningsmaskiner. Frode Rinnans venn Sven Markelius fikk oppført sitt første kollektivhus i Stockholm i 1933. Blant beboerne i huset de første årene var flere av tidens radikale kulturpersonligheter. Det var særlig mange arkitekter. De ble hevdet at om noen

¹⁶⁰ Iflg. tidligere kollega Gunnar H. Christensen.

¹⁶¹ Brantenberg, *Sosial boligbygging i Europa*, 152-53.

¹⁶² Ideen om Unité d’Habitation ble publisert lenge før bygningen ble fullført, ifølge William J.R. Curtis, *Modern Architecture since 1900* (London: Phaidon, 1996), 287-288.

plasserte en bombe i huset, ville en anselig andel av Sveriges intellektuelle radikale stryke med.¹⁶³ I 1946 var det bygget åtte kollektivhus i Stockholm.¹⁶⁴

I Norge syslet Frode Rinnan og *PLAN*-gruppa på 1930-tallet med de samme ideene. I artikkelen ”Hybelleiligheter” påpekte de lønnsomheten ved å slå sammen mange små enheter – det vil si hybelleiligheter.¹⁶⁵ Beboerne kunne da få tilgang til langt flere samfunnsgoder enn de ville få hver for seg, for eksempel felles hushjelp, lekestuer for barn, vaskerier, bibliotek og så videre. I artikkelen ”Skal vi bygge kollektivhus” skrevet av Gunnar Øvergaard Jørgen, ble det lagt vekt på at beboerne fikk mest mulig nytte av alle de moderne tekniske innretninger som bare var økonomisk overkommelige hvis flere var felles om bruken av dem.¹⁶⁶ Han så for seg varianter fra kollektivhus med enkle fellesfunksjoner, til velutstyrte anlegg som kunne tenkes å ha både gymsal, svømmehall og idrettsplass. I samme artikkel foretok han imidlertid et regnestykke som viste at det bare var en liten del av befolkningen som ville finne denne boformen økonomisk lønnsom – de yngre. Til tross for positiv omtale av kollektivhuset, kapitulerte han i samme artikkel og foreslo andre tiltak: Fellesordning av rengjøring, mer elastisk ordning av måltider – ”*byen har allerede restauranter og spisesteder hvor dagens hovedmåltid kan henlegges*” – men først og fremst barnestuer og lekeplasser.¹⁶⁷ Jørgens hovedkonklusjon ble altså at man fortsatt skulle satse på tradisjonelle boliger, men at samfunnets fellesfunksjoner burde utvides.

Høyblokka i sentrum av Lambertseter, tegnet av Rinnan og Tveten arkitektkontor, ble bygget som et hybelhus med bare 1-roms leiligheter. Leilighetene var forbeholdt enslige beboere. Det lå 10 leiligheter rundt et fellesareal i hver etasje. Det var også felles dusjer, vaskerom og balkong i hver etasje. Men så vidt det har vært mulig å finne ut, var dette det eneste som var felles i blokka.

I artikkelen ”Rådmann Bassøe’s mening om ”PLAN” kritiserte *PLAN*-gruppa kommunen for ikke å nyttiggjøre seg erfaringene fra andre land når det gjaldt kollektive boformer.¹⁶⁸ Til dette svarte kommunens rådmann Bassøe at de var orienterte om forholdene i andre land, men at

¹⁶³ Eva Rudberg, *Sven Markelius, arkitekt*, 83.

¹⁶⁴ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 120.

¹⁶⁵ *PLAN* nr. 1/1933, 27.

¹⁶⁶ *PLAN* nr. 4/1936, 53-59.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 59.

¹⁶⁸ *PLAN* nr. 3/1935, 74-80.

mye av dette ikke passet for norske forhold. Videre kommenterte han syrlig om diskusjonen om boligens utforming, at

Hvilke krav der må stilles til denne avhenger av ens syn på hjemmet og familien, og hvad dette angår, må kommunen i sin boligbygging ta forholdene som de er og ikke eksperimentere med familiens avskaffelse og alt hvad derav følger.¹⁶⁹

Frode Rinnans arkitektkontor fikk i 1939 i oppdrag fra OBOS å tegne et prosjekt for Norges første kollektivhus, ”Familiehuset” på Trasophagen i Oslo. Utgangspunktet for prosjektet var Markelius’ kollektivhus i Stockholm. Men samtidig ønsket man å komme vekk fra det hotellpreg dette huset hadde, og utforme bygget mer for barnets behov. Huset hadde de vanlige fasilitetene for kollektivhus – felles kjøkken og matsal, selskapsrom, mosjonsrom og barnehage. Samtidig var leilighetene utstyrt som vanlige familieboliger med eget kjøkken. Beboerne kunne dermed velge. Huset var planlagt for barnefamilier der begge foreldrene hadde arbeid utenfor hjemmet, og barnehagen var det viktigste nye elementet.¹⁷⁰

Huset ble aldri realisert fordi krigen kom. Rinnan sa i intervju i 1965 at ”*det huset skulle jeg gjerne ha bygd*”.¹⁷¹ Han bedømte i ettertid i intervju med Stave Tvinnereim kollektivhuset som et blindspor i boligutviklingen.¹⁷² Det kunne fungere bra for unge par i etableringsfasen, men når økonomien tillot det, ville de realisere drømmen om en annen boform, for eksempel eneboligen. Rinnan hadde kapitulert for det han på 1930-tallet kalte ”det borgerlige ideal” – de fleste ville ønske seg en egen bolig dersom de hadde råd til det.

Samfunnshuset

Rinnan var en sterk forkjemper for utbredelsen av samfunnshus, blant annet gjennom sitt verv som konsulent for Folkets Hus Landsforbund. Samfunnshuset hadde utspring i den virksomheten som foregikk i Folkets Hus i regi av arbeiderbevegelsen. På slutten av 1930-tallet fikk man politisk gjennomslag for å erstatte Folkets Hus med ”samfunnshuset”. Det ble oppfattet som et mer politisk nøytralt begrep.¹⁷³ Kultur var et viktig spørsmål for planleggere og arkitekter i den første etterkrigstiden. Samfunnshuskonseptet sammenfattet på mange måter ambisjonene som de sosialt engasjerte planleggerne hadde på det kulturelle området. I Byggekunst publiserte han i 1947 en større artikkel om ”Samfunnshuset som organisatorisk

¹⁶⁹ Ibid., 76.

¹⁷⁰ *Byggekunst* 1939: ”Fra ”kollektivhus” til ”familiehus”, - toforsørger-huset”, 64-65.

¹⁷¹ *Arbeiderbladet* 11.12.65: ”Kollektivisten Frode Rinnan”

¹⁷² Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 121.

¹⁷³ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 182.

problem”. Temaet var hvordan man skulle få oppført samfunnshus over det ganske land. Han viste til Sverige som hadde en særskilt komité for dette i sitt sosialdepartement.¹⁷⁴

Rinnan hadde tegnet Hokksund Folkets Hus og kino i 1938, som sitt første selvstendige arbeid. I Aftenposten ble han i 1965 spurt om hvilket oppdrag han mintes med størst glede. Han kunne for eksempel svart Frognerbadet, som kanskje er hans beste arkitektoniske verk, - eller Lambertseter-utbyggingen. Rinnan svarte:

Like etter krigen bygget vi et samfunnshus i Trøndelag, det første som ble reist over et så romslig og rikt variert program som det man ønsket seg da vi i sin tid formet det slagordet. Der oppe, i det lille industrisentrum Malm, har vi fått til et hus hvor hele det sosiale og kulturelle liv har sin behørige plass. (...) Alle fikk sitt i samfunnshuset; Folkebibliotek, brannstasjon, kommunekasse, trygdekasse, ordførerkontor, kafé, restaurant, kino og teaterscene og alt det der.¹⁷⁵

Det kollektive samfunnsidealet som Rinnan var eksponent for på 1930-tallet og fremover, var en tankegang som lå ganske langt til venstre på den politiske skalaen. Slik jeg ser det, var Lambertseter Sentrum og alle de andre felles fasilitetene som de forsøkte å etablere på Lambertseter, en moderert og modernisert erstatning for kollektivhuset.

¹⁷⁴ *Byggekunst* nr. 9-10/1947, 99-100.

¹⁷⁵ *Aftenposten* 11.12.65, ”Han har preget bybildet – Frode Rinnan er 60 år”

Kapittel 4 Boligbebyggelsen – den gode bolig ”for alle”

Dette kapitlet tar for seg boligbebyggelsen på Lambertseter. Første del er en kartlegging og beskrivelse av hvilke bygningstyper som er benyttet, belyst med eksempler. Eksempelene er valgt ut fra en kombinasjon av tilgjengelig dokumentasjon og bildemateriale, og representativitet. Deretter ser jeg på hva som faktisk ble realisert i forhold til planen fra 1950. Jeg kommenterer også årsakene til endringene. Så følger en sammenligning med hvilke løsninger andre land hadde på utfordringene ved masseutbygging i samme periode. Sammenligningene dreier seg om bruk av bygningstyper og bebyggelsesformer, og grad av variasjon og detaljering. Jeg sammenligner derfor ikke bygning for bygning. Deretter omtales byggestil og funksjonalismens påvirkning. Kapitlet avsluttes med en diskusjon av arkitektur som politisk virkemiddel.

Beskrivelse av boligbebyggelsen

Lambertseterområdet består av mange bygninger. For å kunne gjøre en analyse har jeg lett etter fellestrekk i bebyggelsen, på tvers av nabolagene. Bebyggelsen er tettest og med mest urbant preg nærmest sentrum (butikksenteret og T-banen), og blir mer åpen og landlig i utkanten av området. Dette er helt i tråd med planleggingsprinsippene for drabantbyer; størst tetthet nærmest sentrum. Store bygninger er lagt på de flateste områdene, mens mindre bygninger er plassert der hvor terrenget er mest kupert. De fleste blokkene har nord-syd-orientering, med balkonger mot vest. Blokkene som ligger i øst-vest-retning har balkonger mot syd. Bruken av bygningstyper innenfor et nabolag er variert, og kan bestå av både rekkehus, punkthus, blokker i tre eller fire etasjer, og høyhus. Det er en klar hovedvekt av blokker i tre og fire etasjer.

Fellestrekk ved arkitekturen

Bygningene er av rektangulær eller kvadratisk form, uten vinkler eller utbygg. De er oppført enten i tegl eller Siporex (lettbetong), eller en kombinasjon. Betongen ble pusset, mens teglen ble slemmet.¹⁷⁶ Bygningene har bærende fasader og midtvegg av 1-stens teglmur.

Etasjeskillerne er av armert betong. Fasadene er glatte og uartikulerte, oftest med toramsvinduer symmetrisk plassert i vegglivet. Balkongene er små og nesten alltid utenpåhengende.

¹⁷⁶ Siporex er en type lettbetong som slo igjennom som bygningsmateriale på 1940- og 50-tallet. Materialet er lett, sterkt og varmeisolerende. Slemming er en velling av kalkmel og/eller sement påstrøket med våt kost slik at murstrukturen forblir synlig.

Takene er saltak med normal til stor vinkel, tekket med takpapp. Unntak er høyblokkene, som har flatt tak, og punkthusene i Gamlehagen, som har pyramidetak. Rekkehusene er kledd med liggende trepanel, og har saltak.

Det er vanskelig å si noe om fargebruk, siden det originale bildematerialet overveiende er i sort/hvitt. Dokumentene hos Plan- og bygningsetaten sier heller ikke noe om dette. Det eksisterende bildematerialet gir imidlertid inntrykk av at det gjennomgående er brukt lyse, nøytrale farger, noen ganger med ulike sjatteringer på baksiden eller gavlen i forhold til fronten.

Bygningstyper

3- og 4-etasjes blokker (lamellblokker) med flere oppganger, avhengig av blokkens lengde. Disse er som oftest frittliggende, men kan også være kjedet – sammenføyd med små forskyvninger slik at de følger gateløpet. Denne bygningstypen finnes i alle nabolagene. I blokkene ligger det vanligvis to og to leiligheter omkring et felles trapperom, en såkalt tospenner. Ofte er det to like leiligheter (speilvendte av hverandre), men noen steder er leilighetene av forskjellig størrelse. Fordelen med denne blokktypen er at den er relativt smal. Dermed blir leilighetene gjennomgående med vinduer mot to himmelretninger. Dette gir som regel gode lysforhold. Balkongene vender mot henholdsvis vest eller sør.

Ill. 44 viser to rektangulære blokker i tre etasjer med saltak, som er typiske for lavblokkene på Lambertseter. Nabolaget er Bergkrystallen, arkitekten var Eyvind Moestue, og de ble oppført 1953-54. Illustrasjonen viser to identiske blokker fra ulik vinkel, slik at man kan se både for- og bakside. Den ene blokka er orientert øst-vest med balkong mot nord, den andre ligger nord-sør med balkong mot vest. Å legge blokkene slik at balkongene vender mot nord er naturligvis lite ønskelig, siden dette gir dårlige solforhold på balkongen og i stua.

Blokkene har bærende fasadevegger i 1-stens teglmur + 10 cm Siporex. Midtveggene er i 1-stens teglmur, og etasjeskillerne av armert betong. Fasadene er pusset og malt, og er glatte og uartikulerte uten utspring eller vinkler. Illustrasjonen viser at det er brukt ulik sjattering på for- og bakside av blokkene. Balkongene er hvitmalte, med tett front og tette sider. Toramsvinduer er symmetrisk plassert i vegglivet.

Ill. 45-48 viser andre blokker av samme type på Lambertseter.

Punkthus i tre eller fire etasjer, med ett sentralt trappeløp. Et punkthus har som regel en friere plassering i terrenget og i forhold til gateløpene, enn lavblokkene. Punkthus finnes i alle

nabolagene, bortsett fra Steinspranget og Sentrum. Mens lamellblokker med 2-3 leiligheter pr. trappeoppgang var relativt dyre, var punkthuset et rimeligere alternativ. Her kunne man samle flere leiligheter rundt en trappeoppgang, og skape grunnlag for heis. De kunne derfor bygges høyere og bli mer økonomiske enn de lave, smale lamellblokkene. Leilighetenes størrelse kan variere betraktelig. Ofte ligger de større og mer representative leilighetene i hjørnene og mot syd. De mindre leilighetene er ofte enkeltsidige og lagt i de dårligste retningene med hensyn til lysforhold. Kvaliteten på leilighetene i et punkthus vil derfor variere mer enn det gjør i en lamellblokk. I et mindre punkthus er det som regel bare fire leiligheter pr. etasje. Ofte er den delen av bygningen som ligger mot nord bredere, slik at leilighetene i denne enden får vinduer mot to ulike retninger, og dermed bedre lysforhold.

Ill. 49-51 viser et 4-etasjes punkthus av den mindre typen, fra nabolaget Pynten. Arkitektene var Frode Rinnan og Olav Tveten, og bygningen ble oppført ca. 1958. Den er plassert i 45° vinkel på gateløpet i nordøst-/sydvestlig retning. Det er balkonger på alle sider bortsett fra mot nordøst.

Ytterveggene består av 25 cm lettbetong som ble finpusset og malt med mineralmaling i ukjent farge. (I 1968 ble bygningene kledd med fasadeplater i eternitt slik illustrasjonen viser.) Midtveggene er i 1-stens teglmur, og etasjeskillerne av armert betong. Saltaket er asymmetrisk med 4° vinkel på den ene siden, og 8° på den andre. Den nordlige halvdel av bygningen er bredere enn den sørlige, for å gi disse leilighetene vinduer i to retninger. Alle leilighetene har balkong, som er utført i hvitmalt, støpt betong. De er utenpåhengende mot øst og vest, og inntrukne mot sør. Nordveggen har ingen balkonger, og fremstår nærmest som en ren flate kun med symmetrisk plasserte ett- og torams-vinduer.

Ill. 52-53 viser andre punkthus på Lambertseter.

Høyblokker. Høyblokkene har som oftest samme innvendige løsning som punkthus, men har flere etasjer. Høyblokk finnes i nabolagene Pynten og Marmorberget (9 etasjer), og Rabben og Sentrum (12 etasjer). Det er ikke mer enn én høyblokk i noen av nabolagene.

Ill. 54 viser høyblokka i nabolaget Marmorberget, oppført 1953. Arkitekten var Erling Viksjø. Blokka er på ni etasjer, har kvadratisk grunnflate og flatt tak. Den ligger i tilnærmet 45° vinkel på gateløpet. Fasadene er pusset og malt i en lys farge. Blokka har to og to identiske sider, med henholdsvis én og to balkongrekker på hver side. Torams-vinduene har hvitmalt karm og ligger flatt i vegglivet. De utenpåhengende balkongene og de symmetrisk plasserte vinduene gir bygningen et stramt inntrykk. Luftelukene ved vinduene fungerer visuelt nærmest som et dekorativt element. Ill. 55 viser høyblokka i Sentrum.

Rekkehus. Vertikaldelte 4- eller 5-mannsboliger i 1½ etasje. Finnes bare i Marmorberget og Blåfjellet nabolag.

Ill. 56 viser en 5-mannsbolig i rekke i nabolaget Blåfjellet, sett fra baksiden. Arkitekten var Knut Knutsen, og bygningen ble oppført ca. 1955. Bygningen er dyp (ca. 10 meter), noe som gir lite lys midt i leilighetene. I 1. etasje ligger kjøkken og stue, mens 2. etasje er viet "den private sfære" og består av soverom og bad.

Rekkehuset er kledd med liggende trepanel malt i en mørkere farge enn blokkene i dette nabolaget, og har saltak. Det er store torams-vinduer med hvitmalte karmen i 1. etasje, og mindre torams-vinduer i 2. etasje. Hver leilighet har adkomst til egen hage på baksiden. Disse husene er altså utført som tradisjonelle småhus i tre, og skiller seg således ut fra resten av murbebyggelsen på Lambertseter.

Ill. 57 viser et rekkehus i nabolaget Marmorberget.

Planleggerens intensjoner

Hva hadde de planlagt på Lambertseter, og hvilke begrensninger måtte planleggerne forholde seg til?

Korea-krigen skapte problemer for planleggerne på Lambertseter. Den førte til en kraftig prisstigning på byggematerialer, og for å kunne holde Husbankens utlånsrammer måtte det spares.

Den samlede boligmassen på Lambertseter var opprinnelig stipulert til 230.000 m². I planen var det ikke spesifisert antall etasjer på de enkelte bygningene, men man gikk ut fra en gjennomsnittshøyde på 3 etasjer, med varierende høyder fra 2 til 5 etasjer i husgrupper som lå i kupert terreng. Høyblokk var planlagt i bare ett nabolag.¹⁷⁷

I 1958 var arealet steget med 30.000 m², og var antatt å stige med ytterligere 30.000 m². Antall leiligheter ble økt fra 2.700 til 4.500. Økningen ble for det meste oppnådd ved å erstatte planlagte 3-etasjes bygninger med opptil 10 % billigere 4-etasjes.¹⁷⁸ Byplansjef Erik Rolfsen ønsket seg større bruk av rekkehus og mindre bruk av blokker i det ytre området, men bystyret prioriterte blokker for å skaffe flest mulig boliger.¹⁷⁹ Det er bare tre høyblokker på Lambertseter. I England var det vanlig å benytte høyblokker som estetiske blikkfang og

¹⁷⁷ Frode Rinnan, *Lambertseter. En forstad til Oslo*, 23.

¹⁷⁸ OBOS, *Lambertseter 1958*, 4.

¹⁷⁹ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 145. Erik Rolfsen i intervju 4.1.90.

variasjonsskapere, uavhengig av spørsmålet om arealutnyttelse. Det var et anerkjent aspekt ved drabantbyens estetikk. Ifølge Rinnan var det et stort press om å bygge høyblokker, men han mente at folk med småbarn ikke hadde noe i en 10-etasjes høyblokk å gjøre, og protestene hans førte frem.¹⁸⁰ Rent økonomisk viste erfaring at denne bygningstypen ga store vedlikeholdsutgifter på grunn av stor slitasje av fellesarealene som heiser og trapper.

Det var ikke bare antallet etasjer som ble økt. Om man sammenligner forslagene til bebyggelse i 1950-brosjyren med det faktiske resultat i 1958-brosjyren, finner man relativt store forskjeller. Det som slår en ved 1950-utkastet er inntrykket av – med unntak av nabolaget Sentrum – en hagebylignende idyll. Bebyggelsen er delt opp i mange, mindre enheter, gjerne forskjøvet slik at det dannes plasser og romvirkninger. I 1958 er bygningene blitt større og færre, og plasseringen av dem mer skjematisk. Nabolaget Bergkrystallen har gjennomgått de største forandringene, Ill. 60-61. De alternerende korte og litt lengre småblokkene som er lagt i varierende avstand til gateløpet i 1950-planen, er i 1958 blitt lange, sammenhengende og monotone. Til gjengjeld er det totale boligarealet i Bergkrystallen økt fra ca. 30.000 til ca. 42.000 m².

Ill. 62-63 viser nabolagene Pynten og Marmorberget i 1950-planen, de skiller seg også mye fra planen fra 1958 (ill. 19).

Om man sammenligner de forskjellige nabolagene og de enkelte bygningene i hvert nabolag, er det homogenitet, og ikke variasjon som er hovedinntrykket. Dette til tross for at nabolagene ble tegnet av forskjellige arkitekter. Fellestrekkene kan forklares med at nabolagene er deler av én og samme reguleringsplan. Men det ble ikke den variasjonen som Frode Rinnan ønsket:

Mitt oppdrag var å foreslå syv arkitektfirmaer. Det gjorde jeg. Variasjon var vårt mål og det oppnådde vi. I dag ser man dessverre lettere uniformeringen enn variasjonen. Men uniformeringen er et resultat av tidens tekniske situasjon og vanskeligheter med å skaffe materialer.¹⁸¹

Rinnan fremhevet i et senere intervju Erling Viksjøs hus i Marmorberget som spesielt vellykket arkitektur.¹⁸²

Den udiskutabelt trange økonomien ga mange utslag. Studerer man byggekomiteens møtereferater, finner man følgende eksempler: I forbindelse med OL i 1952 var Rinnan blant

¹⁸⁰ *Aftenposten* 01.10.93, "Lambertseter fyller 40 år: En drøm ble virkelighet"

¹⁸¹ *Aftenposten* 23.10.76, "Arkitekturen ned fra pidestallen"

¹⁸² *Bo: tidsskrift for boligkooperasjon og boligsak* nr. 3/1993, "Tigerspranget", 17.

annet ansvarlig for planlegging av innkvarteringen av deltakerne – det som senere ble Sogn studentby. Ved oppføringen av denne ble den gamle Sogn gård revet. Referatene fra møtene i 1953 i byggekomiteen for Lambertseter viser at taksteinen fra låven på Sogn gård ble brukt på en av blokkene på Lambertseter. I 1954 fant man ut at to strøk med hvitmaling på vinduskarmene ikke dekker godt nok. Siden tre strøk er for dyrt, konkluderer man med at man må bruke en annen farge som dekker bedre.¹⁸³ Økonomi vant over estetiske preferanser. Rinnan fortalte i et intervju med Aftenposten:

Vi visste ikke på forhånd hva slags fasadestein som kom, dette var stor mangelvare like etter krigen, og vi måtte bare ta til takke med det som ankom, få det opp og pusse over så det ikke skulle skinne i alle regnbuens farver og til og med lyse i forskjellig farve og dimensjon i samme blokk.¹⁸⁴

Husbankens regler bidro også til utformingen av Lambertseter. For eksempel måtte balkonger legges utenpå bygningskroppen for ikke å bli regnet med i boligarealet. Vi har allerede sett at de økonomiske rammene påvirket utnyttelsesgraden av området, og dermed områdets utseende. Husbanken ble dermed både en forutsetning for at Lambertseter kunne bygges ut, og en begrensende faktor for planleggenes visjoner.

I 1958 var det bygget totalt 3.627 boligenheter på Lambertseter. Hovedvekten lå på 3-roms-leilighetene - 53 %, mens 2-roms-leilighetene utgjorde 25 % av boligmassen. Bare ca. 12 % var leiligheter i rekkehus.¹⁸⁵ Den høye prioriteringen av 3-romsleiligheter hadde sin bakgrunn i Oslo Bys Vels boligundersøkelse. Allerede i 1934 hadde det vært drøftinger mellom Oslo kommune og *PLAN*-gruppa om en boligundersøkelse etter modell av ”Bostadssociala utredningen” i Sverige som var ferdig 1935. Oslo Bys Vel foretok en omfattende boligundersøkelse under krigen, etter initiativ fra Carsten Boysen. 50-60 arkitekter, leger, psykologer og økonomer var engasjert. Det var boligmassen som ble bygget i årene før krigen som ble undersøkt. Resultatene viste at ett- og toromsleilighetene som hadde dominert 1930-årenes boligbygging, var lite egnet for barnefamilier. Disse resultatene ble lagt til grunn da Husbanken i 1948 utarbeidet de første kravene til husbankfinansierte boliger. Målet var ambisiøst: normen skulle være en 3-romsleilighet på 80 m² med eget spisekjøkken (ikke 30-tallets ”laboratoriekjøkken”). For en familiebolig på denne størrelsen skulle boutgiftene skulle ikke overstige 20 % av en gjennomsnittlig inntekt for en voksen, mannlig industriarbeider.¹⁸⁶

¹⁸³ Byggesaksarkivet hos Plan- og bygningsetaten, saker fra hhv. 11/5-53 og 21/6-54.

¹⁸⁴ *Aftenposten* 4.1.75, ”Lambertseter – sovebyen som våknet”

¹⁸⁵ OBOS, *Lambertseter 1958*, 4, 17.

¹⁸⁶ Reiersen og Thue, *De tusen hjem*, 94.

Arealkravene og kravet til antall rom ble derved høyere enn i de andre nordiske landene; for eksempel Sverige hadde to-roms som minstemål.¹⁸⁷

Den nye idealboligen hadde også en ideologisk begrunnelse. I 1928 holdt CIAM en kongress i Frankfurt, og ga ut den berømte boken *Die Wohnung für das Existensminimum*, på grunnlag av en utstilling arrangert av Ernst May. Disse vitenskapelige boligstudiene ble videreført av *PLAN*-gruppa. Dette var nitidige studier av hvordan folk brukte boligen sin, for eksempel husmorens bevegelsesmønster på kjøkkenet, som førte til utviklingen av det såkalte laboratoriekjøkkenet. Også Bruno Tauts tidligere *Die neue Wohnung; die Frau als Schöpferin* (1924) vitnet om den samme ideologien. Befrikk fra det gammeldagse utstyret og rotet i de gamle, altfor trange leilighetene, skulle folk nå få en ny organisering av, og orden i, sine liv. Den nye boligen skulle lede veien mot en ny måte å leve på.¹⁸⁸

Odd Brochmann bearbeidet Oslo Bys Vels undersøkelse til bokform i 1948. Det var den samme Brochmann som "anmeldte" Lambertseter i *Bonytt* 1958. Han fant ikke leilighetene på Lambertseter verken spennende eller oppsiktsvekkende. Til gjengjeld var de, i forhold til mesteparten av det som ble bygget før krigen, *skikkelige*. Med det mente han at alle krav som var registrert gjennom boligundersøkelsen var tilgodesett. Det gjaldt rommenes relative integritet, at spiseplassen på kjøkkenet var av en slik størrelse at den faktisk fungerte, at kottene var av det nødvendige antall og dybder – slikt som det var syndet mot om og om igjen i tidligere bygging.¹⁸⁹

Resepsjon

Lambertseter-utbyggingen og planleggerne fikk gjennomgå i dagspressen. Planleggerne ble blant annet kalt "Rinnan-banden", hvilket var sterke ord bare noen få år etter 2. verdenskrig. Området ble beskrevet som "betongørken". Andre, derimot, synes kvalitetskravene var for høye. Produsenter og tømmermestere beskyldte OBOS for å sløse med byggematerialene og være for kresne med kvaliteten på trelasten. Men det var misnøye også blant beboerne. Mange mente at det var for lav standard på byggematerialer og utstyr. Nesten 70 % av dem som flyttet inn i de nye blokkene på Lambertseter i den første perioden kom fra leiegårder på østkanten eller i sentrum av byen. Bare 25 % av dem som flyttet inn i det første nabolaget, Marmorberget, hadde hatt eget kjøkken der de bodde før. For dem må Lambertseter ha representert en betydelig forbedret boligstandard. I en undersøkelse blant beboerne i

¹⁸⁷ Ibid., 102.

¹⁸⁸ Bullock, "Housing in Frankfurt 1925 to 1931", 335.

¹⁸⁹ *Bonytt* 1958: "Lambertseter utenfra og Lambertseter innenfra", 237.

Marmorberget og Rabben om hva de syntes om bomiljøet og naboforholdene i den første tida, var over 90 % svært fornøyde.¹⁹⁰ Kritikken gikk i alle retninger.

Hvordan var mottakelsen i fagmiljøene? Det finnes merkelig få spor etter en så stor begivenhet når man studerer fagpressen. Ble Lambertseter overhodet ikke ansett som arkitektur av andre arkitekter? Vi må igjen tilbake til arkitekt Odd Brochmanns artikkel i Bonytt. Han beskrev hovedinntrykket som noe utflytende og holdningsløst, men at uniformeringen og forenklingen ikke var så drepende som man kunne frykte i et så stort utbyggingsprosjekt. Hovedproblemet var, hevdet Brochmann, bygningenes format. Det var tre og fire etasjer; verken høyt eller lavt, tre og fire oppganger; verken kort eller langt. Han synes det føltes som en velsignelse når man kom til de områdene hvor det også var sammenhengende rekker av blokker i store lengder. Brochmann berømmet forsøket, men antydte at arkitektene enten ikke hadde vært oppfinnsomme eller bevisste nok, eller så hadde ”den ofte omtalte, tunge OBOS-hånd klemte intensjonene flate i fødselen.”¹⁹¹

Sammenligninger med samtidig bebyggelse i Storbritannia og Sverige

Hva ble bygget i henholdsvis Storbritannia og Sverige – de landene som Rinnan hovedsakelig hentet kunnskap fra – i samme periode?

Storbritannia

De tidligste *New Towns* bestod hovedsakelig av to-etasjes rekkehus med bakhager, arrangert rundt veimønstre som dannet lukkede rom og plasser, noe som var typisk for hagebyer. Etter hvert ønsket man mer visuell variasjon og begynte å benytte mer tre-etasjes hus, høyblokker og kombinasjoner av ulike bygningstyper. Plasseringen av bygningene ble friere i forhold til gatemønsteret. Innflytelsen fra hagebytradisjonen ble mindre.¹⁹²

Harlow utenfor London, England

Planen for Harlow ble utført av Frederick Gibberd, og godkjent i 1948.¹⁹³ Det var fire hovedgrupperinger i planen, atskilt av grønne belter. Ill. 64. Grupperingene inneholdt fjorten boligområder med ca. 5.700 innbyggere hver. Andelen leiligheter i blokk var på under 20 %,

¹⁹⁰ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 162, 173.

¹⁹¹ Bonytt 1958, ”Lambertseter utenfra og Lambertseter innenfra”, 233-237. Sitat fra 235.

¹⁹² Frederick Gibberd, ”The master design; landscape; housing; the town centres”, Hazel Evans (ed.), *New Towns: The British Experience* (London: Charles Knight, 1972), 98.

¹⁹³ Osborn and Whittick, *The New Towns: Their Origins, Achievements and Progress* (London: Leonard Hill, 1977), 197.

mens resten var rekkehus – nærmest motsatte tall i forhold til Lambertseter, hvor leiligheter i rekkehus var på bare ca. 12 %. Blokkene var i tre og fire etasjer, bortsett fra tre blokker på 9-12 etasjer. Det arkitektoniske hovedinntrykket var rekkehus og blokker i varierende lengder, blandet med et mindre antall eneboliger og tomannsboliger. De første nabolagene som ble bygget var Mark Hall North og South, nordvest i området.¹⁹⁴ Ill. 65-67 viser henholdsvis bebyggelsesplan og to-etasjes rekkehus og fire-etasjes blokker i Mark Hall South, fullført i 1954. Begge har en svært nøktern utførelse. Det samme gjelder blokkene og rekkehusene i Mark Hall North, ill. 68-69, fullført 1953.

East Kilbride utenfor Glasgow, Skottland

Planen for East Kilbride ble godkjent i 1947, og byggingen startet i 1948. Ca. halvparten av leilighetene er i rekkehus, ca. 35 % er leiligheter i tre- og fire-etasjes blokker, mens resten er eneboliger eller tomannsboliger.¹⁹⁵ Utformingen av boligområdene har et ”uformelt” preg, fordi East Kilbride er så kupert. Områdene er delt av buktende veier som former ”øyer”, og inn i disse ”øyene” går enveiskjorte veier av differensiert karakter. Sjelden ligger bygningene parallelt langs veiene – avstanden mellom husene og veien varierer. I 1950 ble området The Murray påbegynt, og litt senere The Mains. Ill. 70 viser planen over den nordlige delen av nabolaget Murray. Og ill. 71 en tre-etasjes blokk – som for øvrig minner svært om blokkene på Lambertseter. Ill. 72 viser rekkehus i nabolaget The Mains.

Sverige

De svenske utbyggingsprosjektene var av større skala, og samtidig mer preget av standardiserte byggeprosesser enn i de andre nordiske landene. Sverige slapp unna 2. verdenskrig, og hadde fått et forsprang i utviklingen. Standardiseringen hang også sammen med strukturen i den svenske bygningsindustrien, det mye større befolkningsgrunnlaget enn for eksempel Norge hadde, og en høyere utnyttelsesgrad ved bygging. Frode Rinnan hevdet i intervju med Sture Kvarv i 1985, at også den ekstreme mangelen på håndverkere var en årsak til den raskere utviklingen av industrielle metoder.¹⁹⁶

Boligbyggingen i Sverige var på 1940- og 50-tallet dominert av tre-etasjes blokker med pussede fasader i varme jordfarger og tegldekte saltak, omgitt av nøye planlagte miljøer med

¹⁹⁴ Ibid., 200-203.

¹⁹⁵ Ibid., 219.

¹⁹⁶ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 14.

rikelig vegetasjon. Punkthus opp til 10 etasjer ble introdusert som et komplement til den lave bebyggelsen. Rekkehus ble nesten ikke benyttet i den sosiale boligbyggingen. Arkitektene som gikk i spissen for denne stilen var Sven Backström og Leif Reinius, brødrene Ahlsén og HSB arkitektkontor.¹⁹⁷

En gjennomgang av HSB arkitektkontors produksjon ved hjelp av HSBs jubileumsbok, gir inntrykk av en overveiende bruk av lavblokker med flere oppganger – såkalte ”smalhus” – kombinert med punkthus. Planen over boligområdet Aspudden (1945-49) utenfor Stockholm (ill. 73) er en ganske skjematisk plassering av blokker og punkthus langs rette veiløp. Planen skulle inneholde 1.000 leiligheter. Ill. 74-76 viser enkle lavblokker i 3-5 etasjer. Men den friske fargesettingen gir et livlig inntrykk, og gjør at man unngår følelsen av monotoni selv om bygningene er ganske like.

Reguleringsplanen for Årsta, Stockholm, ble påbegynt rundt 1940, men byggingen måtte utsettes til etter krigens slutt. Oppdraget gikk til det nystartede Svenska Riksbyggen, og totalt skulle ca. 3.000 leiligheter bygges. Den avbildede planen (ill. 77) gjelder en del av Årsta som ble oppført 1947-48, og viser en noe mer variert plassering av bygningene i forhold til veiløpet enn i Aspudden. Bygningene er ofte lagt i vinkel på veiløpet og/eller med varierende avstand til veien. Det finnes lite billedmateriale fra Årsta-utbyggingen, muligens fordi den ikke regnes blant de beste prosjektene i Sverige. Ill. 78 tyder på mindre bruk av fargesetting enn det foregående Aspudden. Her ligger variasjonen i plasseringen av bygningene og kombinasjonen av ulike bygningstyper.

Siste HSB-eksempel er fra Nynäshamn sør for Stockholm (ill. 79). Dette var et lite prosjekt, oppført 1948, som bestod av to blokker med 42 leiligheter til sammen. Illustrasjonen viser blokker som til forveksling ligner blokkene på Lambertseter; tilsynelatende svært enkel fargesetting på enkle bygningskropper. Karnappvindue på gavlveggene er imidlertid en typisk HSB-”signatur”.

For å forene lamellblokkas fordeler (med hensyn til leiligheter med gode solforhold), med punkthusets økonomiske fortrinn, introduserte arkitektene Sven Backström og Leif Reinius på 1940-tallet en helt ny bygningstype – både i Sverige og resten av verden: stjerneblokka. Her lå tre leiligheter rundt trappeløpet i hver etasje. Stjerneblokka kunne bygges som frittstående,

¹⁹⁷ Jöran Lindvall (red.), *Den svenska byggnadskonsten* (Stockholm: Svenska institutet, 1992), 92.

stjerneformede punkthus, eller kobles sammen i forskjellige mønstre, noe som ga små, halvlukkede gårdsrom mellom bygningene.¹⁹⁸

Det første området hvor dette ble utprøvd, var Gröndal utenfor Stockholm. Her ble det i perioden 1944-62 oppført både frittliggende og sammenkjedede stjerneblokker (ill. 80), sammen med terrassehus og punkthus. Bygningene ble pusset i kraftige, røde, gule og grønne toner, og fikk vinduer med hvit omramming. Området fremstår som variert og intimt (81-82). Stjernehus ble lansert i større skala i Rosta, Örebro etter en konkurranse i 1947, av de samme arkitektene. Husene danner her to store grøntområder, og de mindre rommene som fremkommer når ”stjernene” settes sammen, skaper en overgangssone mellom de treetasjes blokkene og de store, bilfrie grøntarealene (ill. 83-84). Bebyggelsen er, som i Gröndal, fargerik. Denne bebyggelsesformen ble for øvrig videreutviklet i prosjektet Baronbackarna, også Örebro, utbygd i årene 1954-57. Arkitektene var Per-Axel Ekholm og Sidney White.

Oppsummering av sammenligningene

Vi har sett at det i Storbritannia ble bygget en mye større andel av rekkehus enn på Lambertseter. Dette kan kanskje forklares med at de har en lang tradisjon for rekkehusbebyggelse. Hovedinntrykket av bebyggelsen i den første utbyggingsperioden (det vil si ca. 1947-55), er at det ble lagt mye mer vekt på den arkitektoniske utformingen enn på Lambertseter. Bildematerialet viser at i alle fall rekkehusbebyggelsen var svært variert, og det ble benyttet et stort spekter av materialer. Det kan se ut til at blokkbebyggelsen var mer ensrettet – og mer i samme ånd som Lambertseter.

De svenske eksemplene bærer etter min mening også preg av mer variasjon enn det som ble bygget på Lambertseter. Svenskene eksperimenterte mer med andre husformer enn den rektangulære blokka, som for eksempel stjernehusene. I Norge ble dette forsøkt i ett enkelt prosjekt, fem blokker oppført for Jernbanens Borettslag på Grorud i Oslo 1951-53. OBOS var utbyggeren, og arkitektene var Bernt Heiberg og Ola Mørk Sandvik.

HSBs Aspudden har meget enkle bygningformer, men frisk fargesetting. Selv om bebyggelsesplanen ikke vitner om noen original planlegging, bidrar fargebruken til et inntrykk av variasjon likevel.

Sverige og Storbritannia la mer vekt på uforming av både utearealer og bebyggelse enn det som ble gjort i Norge. Til gjengjeld var leilighetene små i disse landene. Jeg vil anta at det er

¹⁹⁸ Christina Engdahl og Lena Dranger Isfält, *Bostadsbebyggelsen från 1930- och 40-talen: Varsam ombyggnad* (Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning, 1989), 20.

den viktigste forklaringen på de visuelle forskjellene. De norske planleggerne prioriterte motsatt: å minimere kostnadene på bebyggelsens utseende, og å bruke penger på å få større boarealer i leilighetene. Boligdirektoratet og Husbanken presenterte i 1950 typetegninger for leiligheter med redusert i boareal, som en måte å spare penger på. Frode Rinnan henviste til at målet var å bruke 3-romsleiligheten som grunnstammen i boligreisningen.¹⁹⁹ På Lambertseter skulle som nevnt 3-romsleiligheten utgjøre hele 45 % av boligmassen.

Det funksjonalistiske ved boligbebyggelsen

Arkitekturen på Lambertseter fikk mye negativ oppmerksomhet. Men var dette en ny stil, oppfunnet av arkitektene på Lambertseter, med Frode Rinnan i spissen? Selvsagt ikke. De typisk funksjonalistiske blokkene ble oppført i Oslo for eksempel på Marienlyst og Sinsen på 1930-tallet, og fortsatte etter krigen med utbygginger på Stig og Årvoll, Flaen i Groruddalen, Tøyen og flere andre steder. Selv hadde Rinnan allerede bygget de samme blokkene på Storo, Keyserløkka, Teisen og Valle (ill. 85-87).²⁰⁰ Hvorfor ble Lambertseter så utsatt for kritikk, siden dette ikke var noe nytt? Mulige forklaringer er at Lambertseter var et stort utbyggingsprosjekt som fikk mye oppmerksomhet i dagspressen, og at størrelsen på utbyggingen understreket stilens svakhet – monotoni.

Den danske arkitekten og arkitekturteoretikeren Nils-Ole Lund skriver i boka *Nordisk arkitektur* at ”... Lambertseter ble bygget i noe som ligner den svenske empiricisme...”.²⁰¹ Den ”svenske empiricisme” er kjent i den engelskspråklige verden som ”New Empiricism”. Ifølge Lund var denne stilen et produkt av tre praktiske forhold i de nordiske landene: den fremvoksende velferdsstaten med statlig styring, sen industrialisering, og en materialmangel – som en konsekvens av 2. verdenskrig – som påvirket valget av konstruksjoner og bygningenes utforming. Den funksjonalistiske revolusjon som Le Corbusier hadde vært talsmann for, var rett og slett ikke nødvendig i Norden, hvor samfunnet var blitt utviklet trinn for trinn gjennom velferdsstaten. På grunn av dette var ikke de funksjonalistiske teoriene og programmene avgjørende i disse landene; tradisjonen absorberte de nye tankene og transformerte dem til en regional byggekunst. Denne nordiske pragmatismen ble i det engelske tidsskriftet *Architectural Review* i 1947 døpt ”The New Empiricism” – ”den nye

¹⁹⁹ Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 69.

²⁰⁰ *Byggekunst* nr. 7/1954, ”Byens vekst”, 170-96.

²⁰¹ Nils-Ole Lund, *Nordisk arkitektur* (København: Arkitektens Forlag (1991) 1993), 28.

erfaringsarkitekturen”.²⁰² Visuelt var den karakterisert ved bruken av saltak (på grunn av klimaet), utstrakt bruk av farger, varierte materialer, med stor vekt på artikulerte uterom. Den strenge, internasjonale funksjonalismen ble modifisert og regionalisert gjennom bruk av lokale byggematerialer og byggetradisjoner. Den var også i høy grad basert på vitenskapelige boligstudier, derav referansen til empiri i navnet.

Etter min mening er Nils-Ole Lunds karakteristikk av bygningene på Lambertseter som ”ny empiricisme” å trekke begrepet for langt. Riktignok er utbyggingen basert på vitenskapelige studier. Men bortsett fra saltakene, finner jeg ingen inspirasjon fra lokal byggeskikk, og heller ingen særlig bruk av fargesetting eller varierte materialer. Rinnan og hans kolleger var riktignok opptatt av å bevare mest mulig av den opprinnelige topografien og vegetasjonen mellom nabolagene. Men uterommene i tilknytning til blokkene er store, åpne plener som kanskje inviterer til barnelek, men som ikke er noe intimt sted for rekreasjon for voksne. Slik mener jeg arkitekturen på Lambertseter skiller seg fra for eksempel Backström og Reinius’ arkitektur i Gröndal og Rosta, hvor man nettopp finner den mindre størrelsesskalaen, de intime uterommene, og, om man vil, de kvadratiske vinduene med hvite karmen som minner om ”småstugornas” dekorasjon og idyll. Det er nettopp Sven Backström og Leif Reinius som er de beste eksemplene på arkitekter som stod for den nye empiricismen. På midten av 1940-tallet startet en debatt om funksjonalismen i det svenske tidsskriftet *Byggmästaren*. Motstanderne ble symbolisert ved Apollon og Dionysos, hvor førstnevnte stod for logikk, analyse og rasjonalitet, mens den siste for det spontane og kunstnerisk uttrykksfulle. Backström og Reinius tilhørte den siste gruppen. For dem var det Frank Lloyd Wright som representerte den gode modernismen, ikke Le Corbusier.²⁰³

Backström og Reinius var først og fremst arkitekter, ikke planleggere. Deres engasjement lå ikke på det boligpolitiske planet, men i den konkrete utformingen av boligen.²⁰⁴ Dette er etter min mening et viktig poeng når man sammenligner deres arkitektur med arkitekturen på Lambertseter. Lambertseter-utbyggingen var sosial boligbygging i det offentlige regi. Gröndal ble bygget ut av en privat utbygger, Olle Engkvist, riktignok en mann som pleiet kontakt med sosialdemokratiske politikere.²⁰⁵ Man kan anta at det

²⁰² Ibid., 22.

²⁰³ Cecilia Widenheim og Eva Rudberg, *Utopi & verklighet: svensk modernism 1900-1960*, utstillingskatalog for Moderna Museet Stockholm (Stockholm: Moderna museet Norstedts, 2000), 166.

²⁰⁴ Claes Caldenby og Eva Rudberg, ”Backström & Reinius”, *arkitektur* nr. 6/1982 (Stockholm: arkitektur Förlag, 1982), 2.

²⁰⁵ Eva Rudberg, ”Att berika funktionalismen”, *arkitektur* nr. 6/1982, 5.

økonomiske spillerommet var noe større i sistnevnte tilfelle, enn det var ved Lambertseter-utbyggingen.

Wenche Findal beskriver i boka *Norsk modernistisk arkitektur* arkitekturen på Lambertseter som ”pragmatisk funksjonalisme”. Hun skriver i samme bok:

Lønnsomhetsarkitekturen som vokste frem i kjølvannet av den storstilte boligbyggingen i de tyske storbyene mellom de to krigene, ble utslagsgivende modeller for den pragmatiske modernismen som konsentrerte seg mer om økonomi enn om estetikk.²⁰⁶

Findal trekker frem PLAN-gruppa som de norske arvtakerne av denne arkitekturoppfatningen, og som de som skapte den norske versjonen av en pragmatisk funksjonalisme.²⁰⁷ Dette mener jeg er en mye bedre karakteristikk av boligarkitekturen på Lambertseter enn Nils-Ole Lunds. I mine øyne faller det arkitektursynet som Frode Rinnan står for, inn under kategorien den nye sakligheten. Dette var det tyske navnet på funksjonalismen.²⁰⁸ Begrepet kom også til Norge. Findal knytter det til boligbevegelsene i Nederland og Tyskland (og siden i Norden), som vektla sosial velferd, ressurs hensyn og praktisk funksjon. Hun hevder at Frankfurt og Berlin var ”pragmatiske resultater av avantgardismens vyer om et bedre liv”.²⁰⁹

Tidsskriftene *Das neue Frankfurt* og *Das neue Berlin* tok for seg alle aspekter av kunst, kultur og samfunn. Men de fokuserte i stor grad på praktiske problemer. Dette kombinert med deres interesse for arkitekturs sosiale og kulturelle rolle, førte til at både tilhengere og motstandere begynte å se den nye stilen nærmest som rent ingeniørarbeid, hevder Barbara Miller Lane. Slik kom den nye stilen til å bli sett av mange av Tysklands mest innflytelsesrike kritikere som primært et sett med løsninger på tekniske og sosiologiske spørsmål. Stilen ble ansett å glorifisere en ny æra innen teknologien, og at den uttrykte en ny bevissthet om den materielle velferden for massene. Det var i denne sammenhengen at termen ”neue Sachlichkeit” vanligvis ble brukt.²¹⁰

²⁰⁶ Findal, *Norsk modernistisk arkitektur: Om funksjonalismen* (Oslo: Cappelen, 1996), 26.

²⁰⁷ Ibid., 69-70.

²⁰⁸ Uttrykket ble først lansert i 1923 av G.F. Hartlaub før en kunstutstilling som han planla, og som fikk tittelen ”Die neue Sachlichkeit”. Utstillingen omfattet malere som Max Beckmann og Otto Dix. Bertil Nolin, ”Den nya sakligheten. En tankestruktur, dess rötter, förgreningar och litterära förankring”, Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993), 82.

²⁰⁹ Findal, *Norsk modernistisk arkitektur*, 26.

²¹⁰ Lane, *Architecture and Politics in Germany*, 130-132.

I intervjuet med Wenche Findal fortalte Rinnan at de som formulerte dette begrepet og ideene rundt den nye sakligheten på nordisk basis, var ”Stockholmsgutta” med Asplund i spissen, i programskriftet *Acceptera*. På spørsmål om han syntes man kan bruke betegnelsen ’funktjonalisme’ på det som ble bygget i Norge etter krigen, svarte Rinnan:

- Jeg synes jo at boligprogrammet for Norge, da vi fikk stiftet Husbanken, da vi fikk sammenslutningen mellom Oslo og Aker og da vi fikk Statens Bygge- og Eiendomsdirektorat, Gjenreisningsdepartementet, det som de da stod i spissen for, nemlig typetegninger for hele Norge, foruten hovedpreget av det daværende OBOS og andre boligkooperasjoner, - det var jo funksjonalisme det. – Det var jo saklighet, god økonomi, soliditet og varighet, alt det der...²¹¹

Boligarkitekturen på Lambertseter ble kritisert for å være nødtørftig og for nøysom, rensert for alle trivselsmomenter. Dette er blitt forklart med de knappe ressursene som var til rådighet. Men går jeg Rinnan ”nærmere etter i sømmene”, får jeg en mistanke om at han ikke hadde gjort noe nevneverdig annerledes, uansett ressurser. Rinnan fortalte videre i intervjuet med Findal, at

- Jeg fikk skyllebøtter av mine nærmere kolleger da jeg holdt på med Lambertseter. Da var det Jacob Christie Kielland og min gode venn Bernt Heiberg slo seg sammen med Bjercke og Eliassen, som da sa at det blir jo så trist og svart og enkelt alt sammen, - du må jo kunne bruke noe og pynte litt på disse husene... Da svarte jeg til slutt med en artikkel i *Byggekunst*, ”Mot å pynte” – den er jeg stolt av.²¹²

Artikkelen het riktignok ”Stygge boligstrøk?”, og stod på trykk i *Byggekunst* i 1954. Den var først og fremst et tilsvarende svar til kritikken som var fremsatt av det såkalte ”Oslo Tilsynsråd for byens utseende” mot de kommunale myndighetene som utbygger. Tilsynsrådet var et organ som skulle ”overvåke” kvaliteten på den nye boligbyggingen, og nå mente de at besparelsene hadde tatt overhånd. De uttalte at restriksjonene slik de nå ble praktisert, var så hardhendte at ”*intet spillerom blir tilbake for den arkitektoniske fantasi*”. Videre antok de at problemet lå hos de bevilgende myndigheter, og ikke hos arkitektene. De trodde rett og slett ikke at arkitektene ønsket å bygge slik. Men Rinnan uttalte støtte til myndighetene, og svarte med følgende korreksjon:

Her hevdes det med andre ord at den gode arkitektur skulle være avhengig av en rommelig økonomi. Intet er mer feilaktig. Den gode arkitektur oppstår ofte (oftest?) nettopp under forhold hvor streng sparsomhet er det første bud sammen med kravet om enkelhet og beherskelse i materialer, konstruksjoner og utstyr.²¹³

Rinnan brukte resten av artikkelen til å argumentere for å bruke ressursene på høyere bostandard fremfor ”pynt”. Der Tilsynsrådet trakk frem den fargede pussen som ble brukt i

²¹¹ Transkripsjon av Findals intervju, 8-9.

²¹² Ibid., 9.

²¹³ *Byggekunst* nr. 7/1954, 178-79.

Sverige som en mulig forskjønnelsesmetode, påpekte Rinnan at dette hadde de tatt seg råd til etter at kjøleskap for alle var blitt standard, 3-etasje fremfor 4-etasje blokker ble bygget og så videre. En annen vesentlig forskjell mellom Sverige og Norge var at mens svenskene nøyde seg med to rom og kjøkken som standard, var standarden tre rom og kjøkken i Norge. Hos oss hadde altså størst mulig leiligheter førsteprioritet. Rinnan konkluderte i artikkelen med at det å komme bort fra heisløse 4- og 5-etasje blokker til fordel for 2- og 3-etasje hus, fullstendig overskygget spørsmålet om ”*balkonger, takarker og karnapper*”. Rinnan sa med andre ord at bygningene var tilfredsstillende som de var, og hvis det var noe man skulle forbedre, var det innholdet i dem.

Rinnan sa også i NRK-dokumentaren i 1992 at han likte å jobbe med oppgaver med streng økonomi. Dette er for meg et bevis på at Rinnans arkitektursyn hele livet var preget av den tyske, vitenskapelige funksjonalismen som han ble introdusert for allerede på 1930-tallet. *PLAN*- gruppa uttalte jo i sin programerklæring i første nummer at

Funksjonalismen innebærer et teknisk-videnskapelig syn på arkitektarbeidet; det er nødvendig å ha tilegnet sig dette syn, og ha fått avsmak for alle former for artistisk diletterteri, hvis man overhodet skal kunne anerkjenne at arkitektorens problem er et samfundsmessig problem.²¹⁴

Standardisering – en av funksjonalismens grunnpilarer

For de sosialistiske arkitektene som var opptatt av å bedre boligforholdene for flest mulig, var det ett virkemiddel som var viktigere enn noen andre – standardisering. Som vi har sett i kapitlet om utbyggingene i Frankfurt og Berlin, kunne det meste standardiseres; fra leilighetsplaner til møbler. Men det aller viktigste var standardisering i bygningsindustrien.

Standardisering var en av Rinnans kampsaker. Igjen var det Sverige som hadde gått i bresjen i Norden. Rinnan fikk selv førstehånds kunnskap om standardisering da han arbeidet hos HSB i Göteborg. HSB var en viktig introdusør av de rasjonelle boligproduksjonsideene, og oppførte billige leiligheter av god kvalitet. Dette var mulig blant annet gjennom at HSB hadde egne snekkerfabrikker og en sementfabrikk. De drev også eget, omfattende standardiseringsarbeid. Og den allestedsnærværende Uno Åhrén ble betraktet som standardiseringens fremste teoretiker og foregangsmann i Sverige.²¹⁵

I 1950 ble det oppnevnt en komité som skulle undersøke hvordan rasjonaliseringen innen byggevirksomheten kunne fremmes. Martin Strandli (direktør i OBOS) ble utnevnt til formann, men allerede i 1951 tok Frode Rinnan over vervet. ”Innstillingen fra komiteen for

²¹⁴ *PLAN* nr. 1/1933, ”Vårt program”, 2.

²¹⁵ Lisa Brunnström, *Den rationella fabriken: Om funksjonalismens rötter*, fil.dr.-avhandling (Umeå: Dokuma, 1990),

analyse av byggekostnader” ble lagt frem i 1953. John Engh skrev i *Byggekunst* 1956 at det i denne innstillingen i klart formulerte, velbegrunnede punkter ble gjort rede for de tiltak som var nødvendige for å få byggeindustrien over på en mer rasjonell drift. Men han avsluttet med å spørre: ”Men hva er det hendt med dette utmerkede dokument? Er det noen som overhode husker det?”²¹⁶

Frode Rinnan uttalte til Aftenposten i 1965 at hvis man skulle komme videre med produksjonen av boliger og reduksjon av kostnader, måtte man få en langt mer industrialisert bygging. Det betød ikke at arkitektene skulle sitte på sine kontorer og lage noe som passet for industrien. Man måtte få en større vekselvirkning mellom produksjonsstedene, planleggeren og byggeplassen, hevdet han.²¹⁷ Anne Kristine Kronborg refererer i sin hovedoppgave i kunsthistorie fra en artikkel i Arbeiderbladet fra 1966. Den fortalte at den som besøkte byggeplassen på Lambertseter fikk se håndverkere med teglstein på skuldrene, på vei opp vakleorne ledere. Betongen ble blandet på stedet, og kjørt rundt med trillebår. Det ble i gjennomsnitt brukt 2.700 timeverk pr. leilighet. Kom man til en byggeplass 10 år senere, for eksempel Ammerud, ble man møtt av et helt annet syn. Det som dominerte bildet her, var kjempemessige kraner som bukserte ferdige betongelementer på plass. Antall timeverk pr. leilighet var redusert til 500.²¹⁸ Standardiseringen og effektiviseringen i bygningsindustrien kom altså, men for sent for utbyggingen av Lambertseter. Uansett var det å bygge drabantbyer en rasjonalisering i seg selv, med sin helhetlige planlegging og utbygging av infrastruktur.

Rinnan skrev for øvrig i publikasjonen *Lambertseter 1958* at ledelsen på kontorer og byggeplass hadde lagt stor vekt på rasjonaliseringen ”i det små”, og at dette hadde bidratt til at byggeprisene hadde holdt seg stabile i 8 år, selv om det hadde vært prisstigning på alle områder. Dessverre utdypet ikke Rinnan hva denne rasjonaliseringen bestod i.²¹⁹ Papirarbeidet som fulgte med var ikke alltid så populært blant byggeformennene. Da en av lederne kom på besøk en dag på byggelederkontoret og syntes det var litt dårlig orden i papirene, fikk han denne tilbakemeldingen fra formannen: ”Ska vi bygge, eller ska vi krasle pappir?”²²⁰

²¹⁶ *Byggekunst* nr. 5-6/1956, *Etterkrigstid 1946-56*, 168.

²¹⁷ *Aftenposten* 11.12.65, ”Han har preget bybildet – Frode Rinnan er 60 år”.

²¹⁸ Anne Kristine Kronborg, ”Boliger i Oslo: OBOS fra 1920-tallet til 1980-tallet”, hovedoppgave i kunsthistorie (Oslo: Universitetet i Oslo, 2003), 104.

²¹⁹ OBOS, *Lambertseter 1958*, 3.

²²⁰ Opsahl og Sekne, *Fra bønder til blokker*, 154.

Rasjonell eller rasjonalistisk planlegging?

Rinnan mente, som vi har sett i intervjuet med Findal, at det var de svenske arkitektenes programskrift *Acceptera* fra 1931 som definerte ”den nye sakligheten” i Norden. Og etter min mening er det ”den nye sakligheten” som best uttrykker Rinnans arkitektursyn. Lisa Brunnström har søkt etter funksjonalismens røtter i den amerikanske Taylorismen. Hun hevder at det som *Accepteras* forfattere la i ordet trivsel, stemmer helt med Frederick Winslow Taylors definisjon: orden og renslighet, det velorganiserte og velfungerende.²²¹

Taylor formulerte allerede i 1911 teorien som kalles ”scientific management” for å effektivisere industrien. Hans prinsipper ble blant annet tatt i bruk av Henry Ford i hans bilproduksjon. Fascinasjonen for Fords biler og deres fremstilling finner vi for eksempel hos Le Corbusier. Han kalte boligen en maskin å bo i. Frode Rinnan mente at dette slagordet er blitt misoppfattet, og fått en negativ klang. Rinnan tolket ordet maskin som et symbol på at huset skulle fungere godt, og hadde for ham et positivt innhold.²²²

Taylors teori inneholder de rasjonelle prinsippene som Brunnström hevder er funksjonalismens vesentlige teoretiske grunnpilarer: programstudiet, funksjonssepareringen, standardiseringen og minimaliseringen. Med minimalisering mener Brunnström økonomisering med ressurser, størst mulig resultat med minst mulige innsats. Hun kaller 1900-tallets to første tiår ”ingeniørens tidsalder”. På 1920-tallet begynte man å betrakte arkitektur som et spørsmål om intellektuell og rasjonell problemløsning, og ikke i første rekke som et kunstnerlig arbeid.²²³ Dette medførte en endring i synet på arkitektrollen: Arkitekten ble som vi har sett en samfunnsplanlegger. Rinnan utdypet dette i et intervju med *Aftenposten* i 1976:

- I hele mitt virksomme liv har jeg arbeidet for å få arkitekturen ned fra den opphøyede pidestall den var satt på, den gang jeg begynte som arkitekt. For eksempel var det å diskutere boligproblemer blant kolleger omtrent som å rope obskøne ord.²²⁴

Hos Taylor fant arkitektene en arbeidsmetode som de oppfattet som objektiv og vitenskapelig begrunnet. De svenske arkitektene hentet sine impulser på dette området fra Tyskland, spesielt Peter Behrens og Walter Gropius. Også Le Corbusier var en inspirasjonskilde.²²⁵

²²¹ Brunnström, *Den rationella fabriken*, 126.

²²² Tvinnereim, *Norsk byplanlegging 1920-1965*, 89. Intervju med Rinnan 27.11.89.

²²³ Brunnström, *Den rationella fabriken*, 201-205.

²²⁴ *Aftenposten* 23.10.76, ”Arkitekturen ned fra pidestallen”.

²²⁵ Brunnström, *Den rationella fabriken*, 202.

Behrens var arkitekten bak AEGs berømte turbinfabrikk som han tegnet i 1908-09. Gropius var naturligvis kjent fra Bauhaus, men i sammenheng med standardisering, også for sitt eksperiment med boligområdet Dessau-Törten (1927). Her viste han hvordan et større rekkehusområde kunne prosjekteres og bygges rasjonelt ved hjelp av industrielle metoder – byggekraner på skinner. Denne teknikken bestemte også bebyggelsesplanen for området. Winfried Nerdinger påviser i sin bok om Walter Gropius hvilken påvirkning Taylorismen hadde på tysk industri og de tyske arkitektene. Denne metoden var i bruk i mange tyske industribedrifter allerede før 1914.²²⁶ Både Gropius og arkitekten bak utbyggingene i Berlin, Bruno Taut, henviste til Taylor og Ford i sine skrifter fra 1923 og fremover. Taut reiste også i 1924 til USA for å studere amerikansk bygningsindustri på nært hold.²²⁷

Odd Brochmann kommenterte standardiseringens bakside i boligbyggingen i *Bonytt* 1958:

Vår tid kjennetegnes ved at vi er blitt i stand til (eller henvist til) å planlegge i større omfang enn før. Dermed kan vi unngå det direkte dårlige, det elendige, men vi risikerer til gjengjeld å få trivialiteter og småfeil reproduisert i tusentall.²²⁸

Det Brochmann påpeker her, er faren ved å trekke standardiseringen i boligbyggingen for langt. Og det har vært blant funksjonalismens kritikeres største innvendinger mot stilen. Per G. Råberg hevder at det er vanskelig å frigjøre seg fra følelsen av at de rasjonelle argumentene delvis har kommet til som eterrasjonaliseringer til en a priori akseptert løsning, og at funksjonalistenes virkelige motiver aldri har blitt fremført.²²⁹ Resultatet er blitt rasjonalistiske løsninger under dekke av å være rasjonelle.

Faktisk bidro den manglende standardiseringen og effektiviseringen av boligbyggingen i perioden som Lambertseter ble bygget, til at Lambertseter i stor grad unngikk preget av monotoni og masseproduksjon som de senere drabantbyene fikk lide under.

Lone Rahbek Christensen antyder at funksjonalismens program i seg selv kunne legitimere en dårlig boligplanlegging; å flytte arbeidere ut av sentrum til mindre attraktive områder, og

²²⁶ Winfried Nerdinger, *Walter Gropius : der Architekt Walter Gropius : Zeichnungen, Pläne und Fotos aus dem Busch-Reisinger Museum der Harvard University Art Museums, Cambridge/Mass. und dem Bauhaus-Archiv Berlin : miteinem kritischen Werkverzeichnis* (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1985), 11.

²²⁷ Ibid., 15-17.

²²⁸ *Byggekunst* 1958, "Lambertseter utenfra og Lambertseter innenfra", 238.

²²⁹ Per G. Råberg, *Funktionalistiskt genombrott: Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925-1931* (Stockholm: Nordstedt, (1970) 1972), 307.

masseproduksjon av billige standardelementer og ensformige løsninger. Ideen om mange funksjoner i ett rom legitimerte de små leilighetene.²³⁰

²³⁰ Lone Rahbek Christensen, "Funktionalismens sociale program – et etnocentrisk selvbedrag", *Folk og kultur: Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab* (København: Foreningen Danmarks Folkeminder, 1986), 45.

Arkitektur som politikk

Frode Rinnan ble i 1976 spurt om hans sosialistiske livssyn hadde fått konsekvenser for hans arkitektoniske uttrykk. Han svarte:

- Så absolutt. (...) jeg har i motsetning til mange arkitekter her hjemme satt likhetstegn mellom den funksjonalistiske tanke og det sosialistiske livssyn. Funksjonalismen var et resultat av sosialistiske arkitekters verk.²³¹

Sture Kvarv skriver i sin doktoravhandling avlagt ved Arkitekthøyskolen i Oslo: "*Begrepet "OBOS-arkitektur" er brukt om bebyggelsen både i Østensjøområdet og i Groruddalen.*"²³² Han spør om det estetiske uttrykket som bygningsmassen fikk, hadde en bestemt estetisk preferanse som utgangspunkt, eller om det var en konsekvens av at funksjon og teknikk var totalt overordnet andre hensyn. Kvarv hevder at "*sosialfunksjonalismen*" var innarbeidet som Arbeiderpartiets boligpolitiske grunnideologi fra 1936.²³³ Det nære forholdet mellom politikerne og utbyggerne som jeg har beskrevet i kapitlet om Rinnan, førte til en byplanlegging og boligpolitikk i Oslo på 1950-tallet som var dominert av Arbeiderpartiets og funksjonalismens ideologi. Ifølge Kvarv har arkitektur for arbeiderbevegelsen enten vært et spørsmål om å dekke et boligbehov, eller om å symbolisere bevegelsens eget verdigrunnlag, for eksempel egalitet. Det Kvarv kaller "blokkeestetikk" hadde derfor særlig appell til sosialdemokrater, fordi boligblokka var symbolet på motstanden mot borgerskapets verdier. Funksjonalismen fremstod som den nye, demokratiske saklighetens arkitektur.

Det var også en annen side av boligbyggingen som var viktig for de sosialdemokratiske planleggerne. Høy utnyttelsesgrad av tomtene ble sett på som et uttrykk for kapitalisme. Guttu hevder at dette i England førte til at bygging av høyblokker ikke fikk noe særlig gjennomslag før mot slutten av 1950-tallet. Da hadde de nye byene fått så mye kritikk for sitt triste miljø, som blant annet ble tilskrevet den lave byggetettheten, at man åpnet for høyere utnyttelse.²³⁴ I Norge mente man også at høyblokkbygging kunne åpne for høyere utnyttelse og tomtespekulasjon, noe som stemte dårlig med sosialdemokratiets politikk. Drabantby-utbyggingen ble sett på som en motpol til privat boligbygging og tidligere tiders leiegårdsspekulasjon. Økt ubalanse mellom boliger og servicetilbud kunne også bli en konsekvens av

²³¹ *Aftenposten* 23.10.76, "Arkitekturen ned fra pidestallen".

²³² Kvarv, *Yrkesroller og ideologiske brytninger*, 160.

²³³ *Ibid.*, 155-162.

²³⁴ Guttu, "Den gode boligen", 295-296.

høyere utnyttelse. Høyblokker egnet seg også dårlig for småbarnsfamilier, - som OBOS-køen var full av.²³⁵

Ingeborg Glambek skriver i sin bok *Det nordiske i arkitektur og design sett utenfra* om hvordan den skandinaviske planleggingen ble oppfattet i utlandet. Særlig i den engelske tradisjonen ble den sett på som et strålende eksempel på en vellykket samfunnsplanlegging, og som uttrykk for sosialdemokratiske verdier. Den nordiske modernistiske arkitekturen var tilsvarende en slags sosialdemokratiets stil. Amerikaneren G.E. Kidder Smith skrev i sin bok *Sweden Builds* (1957): ”... it is difficult to imagine their architecture in a non-socialist country.”²³⁶ Kidder Smith var en stor beundrer av den nordiske planleggingen, men han så også svakheter ved at arkitekturen ble for tett bundet til sosialdemokratiets politiske ideologi. Baksiden av medaljen kunne være velmente, men autoritære regler som undertrykker kreativiteten, med det resultat at arkitekturen stivner i en uniformert stil. Denne innvendingen kom til å ta til i styrke på 1960-tallet.

Jeg har nå trukket frem eksempler på hvordan funksjonalismen er blitt knyttet til venstresidens, eller sosialdemokratiets, idealer. Men mange hevder at denne sammenkoblingen må revideres. Ingeborg Glambek påpeker at et vesentlig trekk ved modernismen var en begeistring for utvikling, rasjonalitet og effektivitet. Denne begeistringen for ”det moderne” var også til stede hos den politiske høyrefløy.²³⁷

De store utbyggingene i Frankfurt og Berlin på 1920- og 30-tallet kunne realiseres primært gjennom statlig støtte. Dette bidro til at denne arkitekturens stil kom til å bli identifisert med de liberale og venstreorienterte kommunestyrene som stod bak disse utbyggingene, hevder Barbara Miller Lane.²³⁸ Nicholas Bullock påpeker også at det har vært en tendens blant arkitekter til å se boligprogrammet i Frankfurt som et produkt av en svært venstreorientert versjon av ”det nye samfunnet”. Bullock mener dette er misvisende. De som primært var ansvarlige for boligprogrammet var mer representative for Weimar-koalisjonen enn for det ytterste venstre. Heller ikke graden av offentlig engasjement i boligbyggingen, eller finansieringen av det nye utbyggingsprogrammet var veldig forskjellig fra andre byer av sammenlignbar størrelse, hevder Bullock. Hvordan boligene oppført under dette programmet

²³⁵ Ibid., 247.

²³⁶ Ingeborg Glambek, *Det nordiske i arkitektur og design sett utenfra* (Oslo: Norsk Arkitekturforlag, 1997), 142.

²³⁷ Ingeborg Glambek, ”Maktens korridorer”, Cathrine Kullberg Christophersen, *Maktens korridorer: Arkitektur som politikk: Fra Norsk Forms Årskonferanse 7.1.98* (Oslo: Norsk Form, 1998), 59.

²³⁸ Lane, *Architecture and Politics in Germany*, 4.

ble brukt i politisk øyemed av sosialistpartiet SPD, er en annen ting. Boligtilbudet er ofte blitt brukt som virkemiddel for å sikre politisk støtte på lokalt nivå, og politisk tilknytning til partiet kan ha vært viktig for å kunne skaffe seg bolig. Mange av de som flyttet inn i de nye boligene var fra sosialistpartiets venstre ving. Boligene var også for dyre for de lavere inntektsgruppene; de fleste av beboerne i Nidda-dalen var faglærte arbeidere, funksjonærer og lavere offentlig ansatte. Bullock spør da hvordan Frankfurts rykte som det ypperste eksempel på sosial boligbygging har kunnet bli opprettholdt. En mulig forklaring er at Ernst May gjennom sine sentrale posisjoner i The International Housing and Town Planning Association og CIAM, var i stand til å nå et stort og svært mottakelig publikum blant dem som interesserte seg for boligspørsmålet. Den berømte CIAM-kongressen i 1930 som var tilegnet "Die Wohnung für das Existenzminimum" fant sted i Frankfurt, og inkluderte turer til de nye boligområdene.²³⁹

Frode Rinnan forsøkte å skape en drabantby som tilgodeså fellesskapets interesser. Men sosiologen J. M. Simmie hevder at det ikke finnes noen "fellesskapets interesser", men mange ulike, konkurrerende interesser. Fysisk planlegging er derfor i det vesentlige en politisk aktivitet.²⁴⁰

²³⁹ Bullock, "Housing in Frankfurt 1925 to 1931", 341-342.

²⁴⁰ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, 25.

Konklusjon

Oppgaven har hatt som målsetning å besvare tre spørsmål. Det første dreide seg om hvilke inspirasjonskilder som lå til grunn for den fysiske utformingen av Lambertseter. I hvilken grad adopterte planleggerne løsninger fra utlandet, og hvordan ble disse tilpasset lokalt? *PLAN*-gruppa var de som publiserte ideene fra Tyskland på 1930-tallet i Norge, og overførte dem til norske forhold. De var sterkt kritiske til hvordan spørsmålet om sosial boligbygging ble behandlet i Norge, og spesielt av Oslo kommune. De skrev artikler om bolignøden i Oslo, som satte fart i etableringen av en leieboerorganisasjon. De skrev om arkitektens nye rolle – tiden var ute for arkitekten som eksklusiv kunstner, nå skulle han gjennom å bruke den vitenskapelige planleggingen bli samfunnsplanlegger. De diskuterte hvordan man skulle oppnå lavere husleier, og foreslo boligkkooperasjon som virkemiddel. De presenterte sine egne løsninger på boligspørsmålet og ny generalplan for Oslo, alt inspirert av det som foregikk innen byplanlegging og arkitektur i Tyskland på denne tiden. De var ypperlige eksponenter for den tyske, vitenskapelige planleggingen. De ble sett på som meget radikale i sin samtid. Det er derfor interessant å registrere at mye av det *PLAN*-gruppa stod for på 1930-tallet, var blitt offisiell boligpolitikk på 1950-tallet, og at mange av gruppas medlemmer selv satt i sentrale maktposisjoner.

Planleggingstrendene som hersket i Europa, kom også til Norge. Hagebyideen, som med sitt alternativ til ukontrollert byvekst aldri helt gikk av moten, fortsatte å prege byplanleggingen. Dette skjedde både i form av forstadsplanleggingen i Berlin og Frankfurt, og i modernisert form med den engelske *New Towns*-planleggingen. England hadde hatt en eksplosjonsartet tilflytting til storbyene på grunn av sin raske industrialisering. Problemer i den størrelsesorden har vi aldri hatt i Norge. Men det er interessant å merke seg at man i generalplanen for Stor-Oslo i 1934 planla for en kommende befolkningssmengde på hele 700.000, et tall som vi er langt unna i Oslo, 70 år etter. Norge adopterte de til enhver tid herskende planleggingsidealene i Europa, nærmest uansett målestokk. Så måtte man arbeide med å tilpasse dem til våre forhold. I så henseende fungerte Sverige som et filter for de utenlandske ideene for Norge. Der var forholdene større enn oss, og således var kanskje løsningene i Europa mer relevante for dem enn for oss. Deretter kunne Norge krympe planene enda en størrelse for å tilpasse dem til norske forhold. Planleggingsarbeidet for Lambertseter som Frode Rinnan presenterte i brosjyren *Lambertseter: En forstad til Oslo på 10000 innbyggere* i 1950 er et godt eksempel på dette. Det er påfallende hvor feil de tok i sine beregninger, enten

det gjaldt skolebehov eller befolkningsgrunnlag for handelsvirksomhet. Som vi har sett, planla de nye bysamfunn i Storbritannia for 60.000 mennesker eller flere, mens de på Lambertseter i utgangspunktet beregnet 10.000 innbyggere. Det måtte nødvendigvis ha begrenset overføringsverdi til norske forhold. De samme problemene møtte man med hensyn til nabolagsplanleggingen. Det enkelte nabolagets samhold skulle forsterkes gjennom et nærsenter hvor man ville treffe på naboen. Også her ble befolkningsgrunnlaget for tynt til at man kunne tilby noe annet enn en dagligvarebutikk på hjørnet. Når man da måtte til det større senteret, var veien kort også til Oslo sentrum.

Mitt andre spørsmål i denne oppgaven var hvilke underliggende ideer og ideologier som kom til uttrykk på Lambertseter. Og hadde planleggerne noen mål utover det å bygge flest mulig boliger? Også her er det gamle idealer og gammelt tankegods som kommer til syne, i en modernisert og moderert form. Kollektivets ideologi har eksistert siden Saint-Simon, Owen og Fouriers tid, som regel kun i form av utopier på papiret, og gjerne i kombinasjon med anti-urbane tendenser. Flere av de store arkitektene på begynnelsen av 1900-tallet befattet seg med denne ideologien, med Frank Lloyd Wrights Broadacre City og Le Corbusiers Ville Contemporaine som kanskje de mest innflytelsesrike eksemplene. Hagebyideen hadde også elementer av dette i seg. Vi har sett hvordan Frode Rinnan og *PLAN*-gruppa var opptatt av den urbane tilnærmingen til denne tankegangen; kollektivhuset. Dette idealet ble deretter folkeligjort og gjort spiselig for de store massene gjennom samfunnshus-/Folkets Hus-planleggingen som arbeiderbevegelsen stod for fra 1930-tallet og fremover. Samfunnshuset ble bygget i hver liten bygd over hele Norge, og Frode Rinnan var frontkjemper for denne utviklingen.

Sentrum på Lambertseter var en forlengelse av denne tankegangen. Det skulle inneholde alle tjenester som det kunne tenkes at folk hadde behov for; fra de praktiske som offentlige kontorer og helsetjenester, via de oppdragende og karakterdannende som bibliotek og møterom for sunne og samfunnsdannende organisasjoner og foreninger, til det kommersielle butikktilbudet. Nabolagsplanleggingen var en annen side av samme sak. Den hadde oppstått som en måte å unngå den fremmedgjørende storbyens farer på – 2. verdenskrig hadde vist hvilke farlige massebevegelser som kunne oppstå og blomstre i den anonyme metropolen. Nabolaget skulle skape egne, avskjermede samfunn som var små nok til å være gjennomsiktlige og oversiktlige, og den sosiale kontrollen ville forhindre uønsket adferd.

Tidligere samfunnsforsker ved Norsk Form, Erling Dokk Holm, har hevdet i artikkelen ”Kollektivets boform” at drabantbyen var ”kollektivet i stor skala”, og at Frode Rinnan ville skape en bydel som materialiserte kollektivet.²⁴¹ Jeg mener at Erling Dokk Holm bare delvis har rett. Tiden hadde løpt fra den gamle kollektive ideologien. Nå var denne tankegangen demokratisert for de store massene gjennom sosialdemokratiet. En grunnleggende idé innen sosialdemokratisk tenkning er at det er en hovedoppgave for myndighetene å gi alle innbyggere sosial trygghet. Det betyr offentlige skoler for alle barn, barnehager, trygge omgivelser å vokse opp i, helsetilbud for alle, pensjon og hjem for de eldre, og at alle har rett til arbeid. Etter min mening er det nettopp det å lage fysiske rammer for sosial trygghet som kommer til uttrykk på Lambertseter. Derfor vil jeg heller kalle Lambertseter for det realiserte sosialdemokrati enn det materialiserte kollektiv. Når jeg har kalt oppgaven ”Å bygge et sosialdemokrati”, så mener jeg ”bygge” i dobbelt forstand: De bygget fysisk nabolag som var demokratiske i den forstand at gjennom de enslige som bodde i 1-romsleilighetene i høyblokka, til barnefamiliene i rekkehusene, skulle alle aldre, mennesketyper og lag av samfunnet være representert i det samme lille samfunnet – nabolaget. De små og oversiktlige forholdene skulle gi grobunn for det sosialdemokratiske og sosialt innstilte menneske. Det var samfunnsbygging Frode Rinnan drev med, og drabantbyen var det planlagte demokratiet.

Drabantbyplanleggingen har vært kritisert av mange årsaker, blant annet den positivistiske holdningen til at alt kan måles, kartlegges og deretter bygges. Det er lett å se de patriarkalske og kontrollerende, og faktisk også udemokratiske, sidene av dette. Men mye av kritikken som har kommet frem i ettertid fremstår for meg som ahistorisk og etterpåklok. Dette var tankegods som lå i tiden på alle fagfelt, og som ikke var spesifikke for byplanleggingen.

Det tredje spørsmålet som er blitt forsøkt besvart i denne oppgaven, er i hvilken grad Frode Rinnan påvirket løsningene som ble valgt. Svaret har allerede gitt seg selv: I stor grad. Det tankegodset og de idealene han tilegnet seg allerede på 1930-tallet gjennom *PLAN*-gruppa, er nesten alle blitt realisert på Lambertseter, riktignok i moderert og modernisert form. Rinnans holdninger og karriereløp er som et speilbilde av den utviklingen som skjedde i samfunnet fra 1930-tallet og frem til byggingen av Lambertseter. Hans kamp for etablering av en boligkooperasjon ble realisert gjennom OBOS. Det kollektive samfunnet gjennom nabolaget og sentrumsfunksjonene på Lambertseter, og funksjonalismens grunnleggende idealer

²⁴¹ *Norsk Form Bulletin* nr. 30/2000, 12-13.

gjennom boligbebyggelsen – sol, lys og luft for alle i sunne og økonomiske boliger uten pynt og spor av klassesamfunnet.

Frode Rinnan er også selv det beste eksempel på den nye arkitektrollen. Han var en samfunnsbygger. Mange har påstått at Frode Rinnan var en arkitekt som var opptatt av arkitektur bare i den grad den kunne bedre vanlige menneskers livsvilkår. Og det er jeg helt enig i. Hos ham finner man ikke et snev av den tidligere arkitekten som kunstner. Ergo var heller ikke hans verk noe kunstverk. Det viser seg i hans pragmatiske holdning til verket. For eksempel ble deler av Lambertseter foreslått vernet i 1993. Aftenposten intervjuet ham i den anledning og spurte ham hva han mente om det. Han svarte at han syntes Byantikvaren var nedlatende når de trodde at folk ville bo med 1950-tallets trekkfulle vinduer og knøttsmå balkonger.²⁴² Han hadde tydeligvis ingenting imot en modernisering av boligmassen på Lambertseter. Verket var ferdig for hans del, nå levde det sitt eget liv. Denne pragmatismen kommer til syne hos Rinnan på flere måter. Han hadde en fast ideologisk overbevisning, men var ingen stor teoretiker som etterlot seg skrifter og programformuleringer. Det overlot han til sine inspirasjonskilder, for eksempel Uno Åhrén. Derfor har også Åhrén vært viktig for meg i denne oppgaven, siden han har formulert skriftlig mye av det som Rinnan etter min oppfatning står for. Mangelen på skriftlige kilder fra Rinnans hånd, som til dels har vært frustrerende under arbeidet med denne oppgaven, illustrerer sannsynligvis hans personlighet; praksis fremfor teori. Frode Rinnan konsentrerte seg om å gjøre, å bygge.

Mange har påpekt myten om de funksjonalistiske arkitektene som sosiale og samfunnsbevisste aktører. Særlig i utlandet har mange av dem i ettertid vært flinke til å bygge opp under myten om at de var opptatt av sosiale problemer og å forbedre vanlige menneskers levekår. Det er ingen automatisk forbindelse mellom det å være funksjonalistisk arkitekt og aktiv samfunnsbygger. For mange arkitekter var funksjonalismen bare en stil. Dette gjelder nok også mange av dem som har gått under betegnelsen sosialistiske arkitekter. Men for meg er Frode Rinnan et ekte eksemplar av arten. Det har han bevist også gjennom sitt engasjement i politikken.

Jeg har under arbeidet med denne oppgaven fått stor respekt for Frode Rinnan, både som menneske og arkitekt. Selv om han har blitt gjenstand for mye kritikk, også til en viss grad

²⁴² *Aftenposten* 1.10.93, "Lambertseter fyller 40 år: En drøm ble virkelighet".

berettiget, har han forbedret mange menneskers levevilkår. Det er på tide at han og hans verker blir dokumentert i form av en biografi. Men det haster; mange av de som kjente ham og arbeidet sammen med ham er allerede borte, eller vil snart bli det. Da forsvinner førstehåndskunnskapen om en viktig del av arkitektur- og planleggingshistorien i Norge for alltid.

I intervju med Aftenposten i 1976 refererte intervjueren til Winston Churchill, som har hevdet at "Først former mennesker bygninger, siden former bygningene menneskene". Hun spurte så Rinnan: "*Tror De på det?*" Rinnan svarte: "*Nei, slett ikke! Mennesker formes av helt andre krefter.*"²⁴³

²⁴³ Aftenposten 23.10.76, "Arkitekturen ned fra pødestallen".

Bibliografi

- Annaniassen, Erling: *Hvor Nr. 13 ikke er ... Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 1. Oslo: Gyldendal, 1991.
- _____. *Nå bygger vi den nye tid. Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 2. Oslo: Exil Forlag, 1996.
- Berg, Arngeir (red.): *Veteraner: Samtaler med Trygve Bull, Torolf Elster, Einar Gerhardsen, Trond Hegna, Haakon Lie, Torolv Solheim*. Oslo: Tiden, 1990.
- Blau, Eve: *The Architecture of Red Vienna 1919-1934*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999.
- Brantenberg, Tore: *Sosial boligbygging i Europa 1335-1985: fra slaveby til haveby - europeiske arbeiderboliger i et arkitektonisk perspektiv*. Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996.
- _____. *Sosial boligbygging i Norge 1740-1990: fra arbeiderbolig til husbankhus*. Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996.
- Brochmann, Odd: *- disse arkitektene: en historie om deres liv og virke i Norge*. Oslo: Arkitektnytt, 1986.
- Brunnström, Lisa: *Den rationella fabriken: Om funksjonalismens rötter*. Fil.dr.-avhandling, Universitetet i Umeå. Umeå: Dokuma, 1990.
- Christensen, Lone Rahbek: "Funktionalismens sociale program – et etnocentrisk selvbedrag". I: *Folk og kultur: Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab*. København: Foreningen Danmarks Folkeminder, 1986.
- Curtis, William J.R.: *Moderen Architecture since 1900*. London: Phaidon, 1996.
- Engdahl, Christina og Lena Dranger Isfält: *Bostadsbebyggelsen från 1930- och 40-talen: Varsam ombyggnad*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning, 1989
- Findal, Wenche: *Norsk modernistisk arkitektur: Om funksjonalismen*. Oslo: Cappelen, 1996.
- Gibberd, Sir Frederick: "The master design; landscape; housing; the town centres". I: Hazel Evans (ed.): *New Towns: The British Experience*. London: Charles Knight, 1972, 88 - 101.
- Glabek, Ingeborg: "Funksjonalismens gjennombrudd i Norge: Debatt og ideologisk bakgrunn". Magistergradsvhandling i kunsthistorie, Universitetet i Oslo. Oslo 1970.
- _____. *Det nordiske i arkitektur og design sett utenfra*. Oslo: Norsk Arkitekturforlag, 1997.
- _____. "Maktens korridorer". I: Cathrine Kullberg Christophersen: *Maktens korridorer: Arkitektur som politikk: Fra Norsk Forms Årskonferanse 7.1.98*. Oslo: Norsk Form, 1998, 59 - 61.

- Guttu, Jon: ”*Den gode boligen*”: *Fagfolks oppfatning av boligkvalitet gjennom 50 år*. Avhandling (dr.ing.). Oslo: Arkitekthøyskolen i Oslo, 1993.
- Hall, Peter: *Cities of Tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Oxford: Blackwell, 2002.
- Hall, Peter and Colin Ward: *Sociable Cities: The Legacy of Ebenezer Howard*. Chichester: Wiley, 1998.
- Hals, Anne: ”Ideologier i endring: Tidsskriftet PLAN og Plan-gruppen 1930-1936”. Hovedoppgave i kunsthistorie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1997.
- Hals, Harald: *Byen lever: Drømmen om en storstad*. Oslo: Aschehoug, 1933.
- HSB: *HSB*. Stockholm: Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsföreningars riksförbund, 1954.
- Johansson, Ingemar: *Stor-Stockholms bebyggelsehistoria: Markpolitik, planering och byggande under sju sekler*. 2. opplaga. S.L.: Gidlunds i samarbeide med Byggeforskningsrådet, 1991.
- Kjærdsdam, Finn: *Byplanlægningens historie*. Aalborg: Aalborgs Universitetsforlag, 1995.
- Kronborg, Anne Kristine: ”Boliger i Oslo: OBOS fra 1920-tallet til 1980-tallet”. Hovedoppgave i kunsthistorie. Oslo: Universitetet i Oslo, 2003.
- Kvarv, Sture E.: *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*. Avhandling (dr.ing.). Oslo: Arkitekthøyskolen i Oslo, 2003.
- Lane, Barbara Miller: *Architecture and Politics in Germany 1918-1945*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, (1968) 1985.
- Lindvall, Jöran (red.): *Den svenska byggnadskonsten*. Stockholm: Svenska institutet, 1992.
- Lund, Nils-Ole: *Nordisk arkitektur*. København: Arkitektens Forlag, (1991) 1993.
- Martens, Johan-Ditlef og Ketil Moe (red.): *PLAN 1933-36: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.
- Merlin, Pierre: *New Towns: Regional Planning and Development*. 2. utgave, oversatt av Margaret Sparks. London: Methuen, 1971.
- Nerdinger, Winfried: *Walter Gropius : der Architekt Walter Gropius : Zeichnungen, Pläne und Fotos aus dem Busch-Reisinger Museum der Harvard University ArtMuseums, Cambridge/Mass. und dem Bauhaus-Archiv Berlin : miteinem kritischen Werkverzeichnis*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1985.
- Nolin, Bertil: ”Den nya sakligheten. En tankestruktur, dess rötter, förgreningar och litterära förankring”. I: Bertil Nolin (red.): *Kulturradikalismen: Det moderna genombrottets*

- andra fas.* Bidrag av Leif Longum, Ingeborg Glambek og Øystein Rottem. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993, 77 - 102.
- Norberg-Schulz, Christian: "Funksjonalismen i Norge". I: Gunilla Lundahl (red.): *Nordisk funksjonalism*. Stockholm: Arkitektur Förlag, 1980, 81 - 89.
- _____. "Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme: Norsk arkitektur 1914-1940". I: *Norges Kunsthistorie* bind 6 "Mellomkrigstid". Hovedredaktør Knut Berg. Oslo: Gyldendal, 1983, 7 - 111.
- _____. "Fra gjenreisning til omverdenskrise: Norsk arkitektur 1945-1980." I: *Norges Kunsthistorie* bind 7 "Inn i en ny tid". Hovedredaktør Knut Berg. Oslo: Gyldendal, 1983, 7 - 92.
- Opsahl, Erik og Ivar Sekne: *Fra bønder til blokker: Historien om Lambertseter – Norges første drabantby*. Sør i Aker: Årbok for Søndre Aker Historielag. Oslo: Søndre Aker Historielag, 1993.
- Osborn, Frederic J. and Arnold Whittick: *The New Towns: The Answer to Megalopolis*. London: Hill, 1963.
- _____. *New Towns: Their Origins, Achievements and Progress*. London: Leonard Hill, 1977.
- Oslo bolig- og sparelag (OBOS): *Lambertseter 1958*. Redaksjon: Frode Rinnan. Oslo: OBOS, 1958.
- Oslo bys historie*: Bind 5: "Byråkratienes by: Fra 1948 til våre dager". Redaktør Edgeir Benum. Oslo: Cappelen, 1994.
- Oslo kommune v/Byplankontoret: *Oslo: planlegging og utvikling: oversikt over den geografiske og historiske bakgrunn, utviklingen av befolkning og næringsliv m.m. og planlegging og utbygging etter krigen*. Oslo: Oslo kommune, 1960.
- Pass, David: *Vällingby and Farsta – from Idea to Reality: The New Community Development Process in Stockholm*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1973.
- Reiersen, Elsa og Elisabeth Thue: *De tusen hjem: Den Norske Stats Husbank 1946-1996*. Oslo: Ad notam Gyldendal Den norske stats husbank, 1996.
- Rinnan, Frode (red.): *Lambertseter: En forstad til Oslo med 10000 innbyggere*. Oslo: I kommisjon: Cappelen, 1950.
- Rolfesen, Erik: "Boligen og byplanen i Oslo 1930-1959". I: Oslo kommune, Boligrådet: *Oslo kommune og boligbyggingen: en beretning om Oslos kommunale boligråds virksomhet 1930-1959*. Oslo: Oslo kommune, Boligrådet, 1962, 10 - 19.
- Rudberg, Eva: *Uno Åhrén: En föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering*. Stockholm: Byggeforskningsrådet, 1981.

_____. *Sven Markelius, arkitekt*. Stockholm: Arkitektur Förlag, 1989.

Råberg, Per G.: *Funktionalistiskt genombrott: Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925-1931*. Stockholm: Norstedt, (1970) 1972.

Seip, Elisabeth: "Frode Rinnan". I: *Norsk Kunstnerleksikon*. Bind 3. Redigert av Nasjonalgalleriet. Oslo: Universitetsforlaget, 1986, 329 - 330.

Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1998.

Sundberg, Agneta: *Jakten på det goda livet: Förortslinjen – från utopi till verklighet*. Avhandling (tekn.dr.). Stockholm: Byggnadsfunktionslära, Kungliga Tekniska Högskolan, 1992.

Tafari, Manfredo: *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1976.

Thomassen, Øyvind: *Herlege tider: Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965*. Dragvoll: Senter for teknologi og samfunn, NTNU, 1997.

Tvinnereim, Helga Stave: *Norsk byplanlegging 1920-1965: Nasjonal tradisjon, internasjonal påverknad*. Volda: Senter for kommunalforskning, 1990.

Ward, Stephen V.: "The Garden City Introduced". Ward, Stephen V. (ed.): *The Garden City: Past, Present and Future*. London: Spon, 1992, 1 - 27.

_____. *Planning the Twentieth-Century City: the advanced capitalist world*. Chichester: Wiley, 2002.

Widenheim, Cecilia og Eva Rudberg: *Utopi & verklighet: svensk modernism 1900-1960*. Utstillingskatalog for Moderna Museet, Stockholm. Stockholm: Moderna museet Nordstedts, 2000.

Åhrén, Uno: "Stadsplanering och bostadsförsörjning". I: Uno Åhrén och Torvald Åkesson: *Bostadsförsörjning och samhällsplanering*. Svenska riksbyggens Skriftserie 1. Stockholm: Tiden, 1944, 5 - 26.

_____. *Ett planmässigt samhällsbyggande: Bilaga till Bostadssociala utredningen del I*. Stockholm: Sverige Socialdepartementet, 1945.

Artikler i tidsskrifter

- Alnæs, Ivar: "Tigerspranget". I: *Bo: tidsskrift for boligkooperasjon og boligsak* nr. 3/1993, 17-20.
- Boysen, Carsten og Gunnar Øvergaard Jørgen: "Frode Rinnan 50 år". I: *Arkitektnytt* nr. 19/55, 220-224.
- Brochmann, Odd: "Lambertseter utenfra og Lambertseter innenfra". I: *Bonytt* 1958, 232-239.
- Bullock, Nicholas: "Housing in Frankfurt 1925 to 1931 and the New Wohnkultur". I: *The Architectural Review* June 1979, 335-342.
- Caldenby, Claes og Eva Rudberg: "Backström & Reinius". I: *arkitektur* nr. 6/1982, 2-3.
- Christensen, Gunnar H. og Roar Wik: "Profil 2: Frode Rinnan". I: *Byggekunst* nr. 4/1979, 260-263.
- Engh, John: "Etterkrigstid 1946-56". I: *Byggekunst* nr. 5-6/1956, 159-168.
- Holm, Erling Dokk: "Kollektivets boform". I: *Norsk Form Bulletin* nr. 30/2000, 12-13.
- Moe, Ketil og Johan-Ditlef Martens: "Minneord Frode Rinnan". I: *Arkitektnytt* nr. 5/97, 7.
- OBOS-bladet*: "OBOS nye kjempeplan", nr. 5/1950, 8-9.
- Pepper, Simon: "Introduction: The Garden City Legacy". I *The Architectural Review* June 1979, 321-324.
- PLAN: Tidsskrift for boligpørsmål og arkitektur*: "Vårt program", nr. 1/1933, 1-8.
- _____. "Bolignød og husleieåger i Oslo", nr. 1/1933, 8-21.
- _____. "Hybelleiligheter", nr. 1/1933, 22-28.
- PLAN: Tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*: "Veien til lavere husleier", nr. 3/1935, 27-44.
- _____. "Rådmann Bassøe's mening om "PLAN", nr. 3/1935, 74-80.
- _____. "Sanering av boligstrøk i Oslo", nr. 4/1936, 19-23.
- _____. "Skal vi bygge kollektivhus", nr. 4/1936, 53-59.
- Rinnan, Frode: "Fra "kollektivhus" til "familiehus", - toforsørger-huset". I: *Byggekunst* nr. 1939, 64-65.
- _____. "Om idrettsplasser". I: *Byggekunst* nr. 6/1939, 101-113.
- _____. "Samfunnshuset som organisatorisk problem". I: *Byggekunst* nr. 9-10/1947, 99-100.

_____. ”Week-end i Årsta Sentrum”. I: *Byggekunst* nr. 1/1954. Oslo: Norske Arkitekters Landsforbund, 1954, 13-19.

Rudberg, Eva: ”Att berika funksjonalismen”. I: *arkitektur* nr. 6/1982, 4-9.

Stenstadvold, Erling: ”Byens vekst”. I: *Byggekunst* nr. 7/1954, 170-196.

Ulveseth, Liv: ”Frode Rinnan – pionér i norsk boligbygging”. I: *OBOS-bladet* nr. 3/1997, 44.

Artikler i aviser

Aftenposten 5.3.36: ”Også arkitektene trekkes inn i sosialiseringen”

Arbeiderbladet 10.12.55: ”Byplanlegger fyller år – og vil ha industri til boligstrøkene”

Aftenposten des. 1955 (udatert): ”Allsidig arkitekt”

Dagbladet 20.9.58: ”Rinnan, bilen og vi”

Morgenposten 18.1.61: ”’Symra’ blir landets mest moderne kinobygg”

Aftenposten 30.8.63: ”En utmeldelse”

Aftenposten 11.12.65: ”Han har preget bybildet – Frode Rinnan er 60 år”

Arbeiderbladet 11.12.65: ”Kollektivistten Frode Rinnan”

Aftenposten 4.1.75: ”Lambertseter – sovebyen som våknet”

Aftenposten 23.10.76: ”Arkitekturen ned fra pidestallen”

Klassekampen 10.7.93: ”Da bygget vi den nye tid”

Aftenposten 1.10.93: ”Lambertseter fyller 40 år: En drøm ble virkelighet”

Andre kilder

Plan- og bygningsetaten, byggesaksarkivet, saker fra 11.5.53 og 21.6.54.

Wenche Findals intervju med Frode Rinnan 31.8.92, transkripsjon.

NRKs dokumentar *En finger med i spillet* (45 min.). Frode Rinnan intervjuet av Veslemøy Kjensli. Sendt i NRK 25.11.92. Video finnes i biblioteket hos Norske Arkitekters Landsforbund.

Frode Rinnans søknad om opptagelse i Norske Arkitekters Landsforbund, datert 27.12.38, finnes hos NAL.

Samtaler med

Ane Rinnan og Erik Selgård (Rinnans datter og svigersønn) 31.1.98

Rolf H. Jensen (tidligere byutviklingsdirektør i Oslo og fagbokforfatter) 3.2.98

Helga Stave Tvinnereim, april 1998

Gunnar H. Christensen (daglig leder ved Rinnan og Tveten arkitektkontor 1972-82), 2.2.99.

Søk i arkiver og forespørslar til privatpersoner

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Arkitekthøgskolen i Oslo

Carsten Boysens arkiv i Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Magnus Boysen

Byantikvaren i Oslo

Johan-Ditlef Martens

Nasjonalbiblioteket

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design (tidl. Norsk Arkitekturmuseum)

Norske Arkitekters Landsforbund

OBOS' hovedkontor

OBOS Lambertseter

OBOS Prosjekt

Oslo Arkitektforening

Oslo Byarkiv

Oslo Bymuseum

Plan- og bygningsetaten i Oslo

Riksarkivet

Riksantikvaren

Elisabeth Seip

Universitetsbibliotekets håndskriftsamling

Frode Rinnan

Født i Trondheim 12.12.05, død i Oslo 15.02.97.

Sønn av skipsinspektør Carl Julius R. og Tonny Nielsen.

Gift 1) i 1936 med Hanna-Greta Adler, Sverige, 2) i 1955 med Gyda Dahm. 5 barn.

Utdannelse

Examen artium 1925

Eksamen NTH Arkitektavdelingen 1930

Arbeidsforhold

Programsekretær i Trøndelag kringkaster	1930
Assistent hos Ole Øvergaard	1931-32
Fram Forlag	1933
Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening (HSB), Göteborg	1934
Diverse praksis i Norge og Sverige	1934-36
Sven Markelius, Stockholm	1939-40
Egen praksis i Oslo	1936-82
Foreleser ved Statens arkitektkurs (forløper til AHO)	1946-57
Bestyrer av professorat i husbygging ved NTH	1954-57

Boligbygging for OBOS

Keyserløkka Nord/Øst/Sør, Oslo (OBOS) *	1947-53
Nordre Åsen B/L, Oslo (OBOS) *	1948-50
Teisen B/L (OBOS) **	1949-52
Teisen Vest B/L, Oslo (OBOS) *	1950-54
Hovin B/L, Oslo (OBOS) *	1952-54
Valle B/L, Oslo (OBOS) *	1952-54
Gamlehagen B/L (OBOS) *	1955-56
Langbølgen B/L (OBOS) **	1956-57
Knausen B/L (OBOS) *	1956-58
Pynten B/L (OBOS) **	1957-58
Rimvn. B/L, Oslo (OBOS) **	1959-60
Teisenløkka B/L, Oslo (OBOS) **	1959-60
Byggvn. B/L, Oslo (OBOS) **	1960-62
Havretun B/L, Oslo (OBOS) **	1960-63
Oppsaljordet B/L, Oslo (OBOS) **	1962-64
Haugerud B/L, Oslo (OBOS) **	1965-67
Solfjellet B/L, Oslo (OBOS) **	1965-70
Fagerholt B/L, Oslo (OBOS) **	1970-72
Stubberudlia B/L, Oslo (OBOS) **	1972-73
Setra B/L, Oslo, (OBOS) **	1974-76

Oppdragene er utført i samarbeid med arkitektene Olav Tveten og Kjell Colbjørnsen (*), eller sammen med bare Olav Tveten (**).

Oppførte bygninger og anlegg

Folkets Hus og kino, Hokksund	1938
Bislet idrettsarena, Oslo	1939 og 1952
Folkets Hus, Malm samfunnshus, Verran	1947-56
Holmenkollbakken, Oslo	1947-51, 1962 og 1982

Bygningsarbeidernes Hus, Oslo	1948
Jordal Amfi, Oslo	1952
Hamarhallen idrettsanlegg, Hamar	1955
Frognerbadet, Oslo (sammen med Olav Tveten)	1956
Njårdhallen, Oslo	1960
OBOS' administrasjonsbygg Hammersborg, Oslo (sammen med Olav Tveten)	1963-64
Universitetssenteret og Biologibygget, Blindern, Oslo	1964
Symra kino, Lambertseter, Oslo	1965
Reguleringer	
Lambertseter Sør, Oslo	1950
Tveten, Oslo (disposisjonsplan)	1952
Vålerenga, Oslo	1955
Hamar Øst	1956
Tveita, Oslo	1960
Blindern, Oslo (for Universitetet)	
Ammerud, Oslo	
Lutvanskollen, Trosterud, Oslo (rekkehusområde) (sammen med Olav Tveten)	1978
Verv	
Studentersamfundet Trondheim, formann	1928-29
Den norske Clarté-seksjonen, formann	1935
Oslo kommunes idrettsvesen, konsulent	1936-65
Arbeidernes Idrettsforening AIFs forbundsstyre, medlem	1936-
Norsk Bygningsarbeiderforbund, landsstyrevalgt medlem	1938-41
Oslo Reguleringsråd, medlem	1939-41 og 1945-65
Norges Idrettsforbunds interrimstyre, medlem	1939
Norges Idrettsforbunds hovedstyre, medlem	1945-47
Folkets Hus Landsforbund, konsulent	1946-
Oslo Arkitektforening (OAF), formann	1947-48
Komiteén for analyse av byggekostnader, formann	1952-53
Den internasjonale boligkomité (ERO), LO's representant	1952-64
Oslo Bystyre, medlem for Arbeiderpartiet	1956-63
Den Internasjonale Arkitektunion (UIA), kommisjon for rekreasjon, idrett og turisme, NALs representant	1959
Norske Arkitekters Landsforbund (NAL), president	1959-63
Faglige utmerkelser	
Æresmedlem Norske Arkitekters Landsforbund	1980
Første æresmedlem UIAs kommisjon for rekreasjon, idrett og turisme	tidsrom ukjent

Oversikten er i hovedsak basert på opplysninger fra Norsk Kunstnerleksikon, og er ikke komplett.

Sammendrag

Oppgaven omhandler arkitekten og planleggeren Frode Rinnan (1905-1997) og utbyggingen av Norges første drabantby, Lambertseter. Lite har vært skrevet av sammenfattende eller utfyllende karakter om Rinnan eller Lambertseter, og ett av hovedoppgavens mål har vært å samle og systematisere kunnskap om begge. Utbyggingen av Lambertseter var for Frode Rinnan en unik mulighet til å realisere sine visjoner og idealer, i kraft av å være sjefsarkitekt og –planlegger for over 3.600 boliger, planlagt og oppført over en kort periode.

Frode Rinnan var en av Norges mest produktive arkitekter og planleggere. Han startet sin karriere i den sosialistisk orienterte *PLAN*-gruppa på 1930-tallet, og synspunktene denne gruppa stod for kom til å prege hele hans karriere. Han hadde mange verv og et stort kontaktnett både i Norge og utlandet, og var også engasjert i politikken. Han ble en sentral figur i den sosiale boligbyggingen etter annen verdenskrig, blant annet gjennom sine mange oppdrag for OBOS. Han er blitt kalt ”arbeiderbevegelsens husarkitekt”.

Oppgaven innledes med et kapittel om Frode Rinnan og hans miljø, som viser en tett sammenheng mellom arkitektur, politikk og sosial boligbygging. Deretter analyseres drabantbyen Lambertseter på flere nivåer: Drabantbyen som regional og anti-urban planlegging, nabolagene og sentrum på Lambertseter som sosialiserende elementer, og boligbebyggelsen som uttrykk for funksjonalismens idealer. På hvert nivå blir det undersøkt hva som var inspirasjonskildene, og sammenlignet med utenlandske eksempler.

Undersøkelsene viser at den viktigste påvirkningen kom fra den sosiale boligbyggingen i Frankfurt og Berlin på 1930-tallet, hagebyideen og dens moderne etterfølger; de engelske *New Towns* fra etterkrigstiden, det meste filtrert gjennom Sverige som var tidlig ute både i adapteringen av de nye ideene og i realiseringen av dem. Det undersøkes også i hvilken grad Frode Rinnan fikk realisert sin visjon på Lambertseter. Langt på vei kan man kalle Lambertseter ”det realiserte sosialdemokrati”.